

GLAVA IV

1.

Teško je dokučiti da li je to mečava ili su granate podigle snežnu prašinu. Kroz pokretni beli oblak jure tenkovi i samohodni topovi.

Moj oklopni transporter odskače kad nađe na rupe ili se nakreće na stranu kad put postane neravan. Levo i desno u slučajno nađenim rovovima ili pravo na snegu leže strelnici. Oni nešto viču i mašu rukama. Raduje se majčica-pešadija: iza oklopa se veselije ide u napad.

Artiljerijska priprema je počela pre sat i po. Blesci topovskih hitaca su rasterali predjutarnju tamu. Kada su „kaćuše“ promuklo izbacile poslednji plotun, svitao je tmuran dan, ne suviše hladan s obzirom da je bio decembar. Niskim olovnim nebom radujući vojnička srca, proleteli su ne žureći se bombarderi, dok su jurišni avioni promicali kao crne komete.

Završena je artiljerijska priprema, avioni su izručili svoj tovar bombi. Iz rovova se podiže pešadija. Do tog trenutka čitavo polje, dokle dopiru oko i dvogled, bilo je pod neprikosnovenom vlašću metala i ognja. Sada, međutim, vojniku predstoji da trči preko njega sa automatom ili puškom u ruci.

Čovek bi pomislio da posle takve artiljerijske (dvesta topovskih cevi na kilometar fronta) paljbe i bombardovanja iz vazduha od nemačkih položaja neće preostati ništa, osim razvalina najčudnovatijih oblika, izbačenih greda, iskidanih komada betona. Ali ne — iz bunkera koji je ostao čitav tuče u bok mitraljez, teške granate, koje

lete izdaleka, razgrću sneg i dopiru do smrznute zemlje, dok se u neposrednoj blizini zagrcavaju automati.

Ali, bilo kako bilo, mora se početi s napadom. Komandiri vodova sa revolverima u rukama viču: „Napred!”, „Davaj!” i još neke reči koje nisu za knjige. Već se vuku u pozadinu prvi ranjenici, već su se ukočili na snegu prvi puginuli.

Stotine topova i stotine avionskih letova — sve je to lepo. Ali kada pešaci kreću na juriš i u retkom streljačkom stroju trče i padaju između rupa i levkova, oni se osećaju usamljeni, kao siročad. Eto zašto oni sada uzbudeno mašu rukama, propuštajući napred tenkove T-34, samohodne topove i oklopne transportere ...

Po tadašnjim pravilima tenkovske korpuše nije trebalo ubacivati u borbu na početku napada. Oni su imali da čekaju dok pešadija ne probije neprijateljsku odbranu po čitavoj dubini, a zatim, iskoristivši „čistu brešu”, da gurnu napred takvom silinom da „samo žbunje promiče”, kako su to tenkisti govorili.

Sa pojmom „čista breša” često sam se sretao na predavanjima i u naučnim radovima pre i posle rata. Ali u toku rata, eto, nisam imao prilike ...

Napadali smo u rejону Gruzkov—Bišev—Motižin sa armijom generala Moskaljenka, da bismo presekli nemacki front na dva dela. Iza te armije se nalaze stotine kilometara oslobođene ukrajinske zemlje, i svaki kilometar je plaćen krvlju. Bataljoni i pukovi su proređeni, oseća se oskudica u materijalu, pozadina se razvukla. Lepo bi bilo od nas da čekamo dok nam izmučena i u borbama desetkovana pešadija napravi „čistu brešu”.

Komanda tenkovske armije je bacila u borbu svoje brigade pola sata posle artiljerijske pripreme. Moj oklopni transporter se nalazi u borbenim redovima jedne od njih. Kroz snežnu zavesu pokušavam da pratim zbivanja na bojištu. Crni stubovi su sve bliži. Neprijateljska artiljerija nas napipava. Ne možemo se razrediti. Jedan tenk je skrenuo u stranu i stao sa pokidanom gusenicom — nateo je na minu.

Zapodeva se uporni dvoboј vatrom sa nemačkim tenkovima ukopanim u zemlju, koji uporno odgovaraju na svaki naš hitac.

Sklonivši oklopni transporter u jednu udolinu, penjem se na uzvišicu. Vatirane čakšire i kratka bunda smetaju mi prilikom kretanja. Sav mokar od znoja, biram sebi osmatračnicu. Snežna izmaglica se razređuje. Slabo decembarsko sunce obasja pobele bokove tenkova. Tenkovi su se uhvatili ukoštaс sa „tigrovima”, „panterima” i „ferdinandima”.

Kroz dvogled razaznajem blesak pucnja. Ali ne vidim ni top, ni nemački tenk. Ponovo blesak. Neprijateljsko zrno kao da iz zemlje izleće, zavija iznad moje glave i s treskom pada jedno sto metara iza mene.

Skupo nas košta taj prodor. Artiljerija je zaostala. Teške tenkove nemamo: „klim vorošilov” je povučen iz naoružanja, a „josif staljin” još ne pristiže.

Ali, ne možemo se zaustaviti. Treba probijati, bušiti, progrizati neprijateljsku odbranu, uništavati i blokirati vatrene tačke. Onda će već biti lakše. Na operativnom prostoru će početi da „promiču žbunovi”.

Moj oklopni transporter se opet truckao po kolotečini koju su napravile tenkovske gusenice. Mokre pahtljice ga kao bele mrlje oblepljuju sa svih strana. Baš nam ništa ne treba ta decembarska jugovina. Koliko će se samo namučiti šoferi, koliko li će vozila ostati na putevima!

Tenkovi povećavaju brzinu. U brešu ulaze sve nove i nove jedinice. Ona se proširuje. To više nije tanka strela, već snop strela — svaka od njih prodire u dubinu nemačkih položaja.

Korpus pod komandom Krivošejina, proširujući koridor prodora, skreće strogo u pravcu juga, da bi presekao železničku prugu Kazatin—Fastov i izbio u pozadinu beocrkvansko-fastovske grupacije hitlerovaca. U drugom

ešelonu se nalazi brigada Gorelova, koji je sada već pu-kovnik. Negde oko podne uspeo sam da ga obiđem.

Gorelov oficijelno raportira o spremnosti „da se iz-vrši bilo koje naređenje komande”, a ja posmatram tog stasitog, snažnog čoveka, koji se čak i zimi ne rastaje od svoje crne tenkovske šapke namaknute na oči, i u sebi se radujem. Ne, Gorelovljeva ženidba nije oslabila naše pri-jateljstvo.

Sve mi je na Volođi simpatično. I njegova vernost tenkovskoj uniformi, i iznošeni šinjel, i proste vojničke valjenke.

Poneki od starešina sašio je u toku zime od nemačkih šinjela dolame opšivene krznom ili paradira sa kuban-skom kozačkom kapom na glavi, ili, pak, ima na sebi kavkaski ogrtač. Gorelov nipošto neće da izneveri uni-formu.

— Valjenke baš sasvim ne odgovaraju vremenu — primećujem Vladimiru Mihailoviču, dok koračamo duž ivice šume.

U šumi se oseća gotovo martovski miris topljenja. Na granama, koje su se savile pod teretom snega, po-drhtavaju dugačke ledenice.

— Izjutra je hladno u čizmama. Juče su dvojici pro-mrzle noge. Ovaj idiotski decembar... Kadalove!... Kad-alove, ideš pravo u jarugu! — viknu najedared Lorelov u pravcu žbunja.

Bez nade da će ga ko čuti, on trči da prepreči put tenku T-34, koji puzi padinom.

Sustiže me sav zaduhan.

— Čudo jedno, taj momak uvek ide napred glavom bez obzira. I kad treba i kad ne treba.

Svraćamo u seosku kućicu na periferiji Lisovke, u ko-joj je odseo Gorelov. Odmah primećujem da od Larise nema ni traga. Retko ih kad zatičem zajedno. Razume se, svako od njih ima svoje brige. Ali nije samo to razlog. Oni se trude da ne reklamiraju svoj brak i da nikog ne uzne-miravaju svojom nemirnom srećom. Čini mi se, naročito Larisa. Ona i po spoljašnosti hoće da bude što neprimet-

nija, da ne bi ni izdaleka podsećala na razmažene frontovske supruge. Nikada nisam video da nosi oficirske čizme, ni šinjel na struk, ni koketnu kubansku kozačku kapu ...

Obuhvativši dlanovima čašu od pola litra, Gorelov srkuće vreli, otužno slatki gusti čaj.

— Zašto nas sve dosad drže u rezervi? Korpus tapka u mestu na Irpenju, a mi ovde plandujemo ... Čim počne ofanziva, ja sam izvan sebe. Posle Belgoroda mi se stalno čini da je naredna ofanziva poslednja. Fašizam neće izdržati i raspašće se kao natruli panj ...

Gorelov preduhitri moje primedbe:

— Odlično znam da se neće raspasti. Treba ga još tući, tući. A šta bi ipak bilo da najedared prsne? Nije mi potrebno nikakvo objašnjenje, Kiriliču. Sve ja to, bogami, razumem ... Naša komsomolska ćelija je nosila ime druga Telmana. Svaki sastanak smo počinjali pesmom „Ustajte, zavodi”.

Taj ratom umudreni pukovnik ima u sebi nešto što su imali komsomolci početkom tridesetih godina, nešto što je meni vrlo dragoo.

— Ne mogu da podnesem da drugi pored mene nastupaju, a da se ja sa brigadom klackam u rezervi — nastavi Gorelov, ponovo sipajući sebi čašu čaja iz termosa.

— Mislite da je samoljublje u pitanju? Ima i toga. Ali to nije glavno. Danas sam ubeđen kao nikada da brigadu treba uvesti u borbu.

On izvlači iz torbe za sekcije savijenu kartu i rasprostire je po stolu.

— Nemci privlače snage u rejon Kornina, vršiće protivnapad. Trebalo bi ih preduhitriti. A brigada se vrti u pozadini ...

Preko telefona stupih u vezu sa komandantom armije. Ne stižem ni da ponovim Gorelovljeve razloge, a već čujem nezadovoljni Katukovljev glas:

— Treba baciti u borbu rezerve, prenesi to Krivošeju.

Klimam glavom Gorelovu i on zadovoljno trlja ruke, gladi unazad začešljalu crnu kosu, prevlači nadlanicom preko obraza — da li treba da se obrije pre bitke.

Predajem slušalicu telefonisti. Osmehujući se posmatram Gorelova.

— Je li sve jasno?

— Jeste, druže člane Vojnog saveta. Apsolutno sve, Nikolaju Kiriliću . . . Vi ste primetili da se u zoni napada korpusa nalazi stanica i rejonski centar Popeljnja. Kao što se kaže u jednoj anegdoti, „s imenom tvojim . . .”

Valja ići u štab Krivošeјina. Dok razgovaram sa „dedicom” Ružinom, Gorelov poučava vozača moga transporter-a. Ne čujem reči, ali se dosećam kakav bi mogao biti sadržaj. Vladimir Mihajlović, kao i obično, zahteva da transporter ne ide tamo „gde ne treba”.

U štabu korpusa sve je mirno. Štaviše, suviše mirno. Oficiri poslovno idu tamo-amo sa aktima, vezisti štapovima zakačinju žicu za grane drveća, pored čatmara, na čijem je belom zidu ugljem ispisana skraćenica PSI (sabirna stanica), svaki čas se zaustavljaju motocikli. Niske prozorske daske seoskih kuća su pretrpane telefonima, sanducima radio-stanica, kutijama za nemačke mine, koje oficirima iz štaba služe za smeštaj akata.

Načelnik štaba, pritisнуvši čaurama ivice karte, referiše o situaciji. Ništa novo. Sve sam to već čuo od Gorelova.

— Gde je komandant korpusa?

— Tamo napred.

— Budite tačniji.

Pukovnik pokazuje tačku južno od štaba, udaljenu jedno dva kilometra.

— Kako održavate vezu s njim?

— Postavljamo telefonski kabl. Radio-stanica je u kvaru . . .

Nije mi baš sasvim jasno šta komandant korpusa želi da postigne time što se sa svojom operativnom grupom približio trupama na dva kilometra. Neki vole da načelnik štaba na pitanje višeg starešine „Gde je komandant?” po-

nosno odgovori: „Drug Prvi je napred”. Možda je i prekaljeni ratnik Krivošejin podlegao tome povetarcu.

U kržljavoj šumici sabilo se u gomilu jedno dvadesetak belo obojenih „vilisa” i „stjudebekera”, koji su već postali prljavi.

Zaustavljam prvog oficira:

- Gde je general?
- U svome salonu.

Ni traga od ironije. Skromno poštovanje — i ništa više. Ovde su se svi navikli da komandant korpusa ima „salon”.

U vozilu nad kartom mudruju generali Krivošejin i Stevnjev — komandant oklopnih jedinica Prvog ukrajinskog fronta. Njih dvojica su davnašnji priatelji i kada počnu borbe, Stevnjev obično dolazi u ovaj korpus. To nam ide naruku. Stevnjev je pametan, ozbiljan i obrazovan oficir.

Sedam za sto.

— Razmišljamo o drugom ešelonu — kaže Stevnjev.
 — Komandant korpusa, kao svaki štedljivi domaćin, hoće da ga pričuva, da bi mu poslužio za razvijanje uspeha u dubini. To ima svoga rezona. Ali ja mislim da se Gorelov odmah pusti. Izgubićemo vreme.

— Mogu da vas oslobođim vaših sumnji — rekoh ja.
 — Komandant armije je naredio da se brigada uvede u borbu.

Poduprevši rukama obrijanu glavu, Krivošejin se čuteći zagleda u kartu. Razume se, naređenje je naređenje. Ali je isto tako važno da se i komandant korpusa uveri u njegovu celishodnost, da to ne bude sa strane nametnuto rešenje, već rešenje koje lično prihvatamo, čak i ako je neophodno odreći se nekih svojih misli ili preći preko sopstvenog samoljublja.

Krivošejin namršteno sluša moje i Stevnjevljeve argumente. Cigaretu mu se ugasila i pepeo pada na gлатke listove.

— Tako, dakle — zamišljeno ponavlja komandant korpusa, mereći šestarom rastojanje na karti.

Zatim bučno odmiče stolicu i odlučno ustaje:

— Jasno.

Snažni dlakavi prsti pritiskuju cigaretu na dnu pepeljare, na čijem je okviru izvijeni gotski natpis.

— Jasno.

Ja s olakšanjem ustajem od stola. Sada čovek može biti siguran da je Krivošejin savladao svoje sumnje i da će početi da ostvaruje naređenje sa upornošću i iskuštvom vatreñog generala, koji zna svoj posao.

„Salon“ ispunije oficiri operativne grupe. Radista glasno i monoton poziva „Lalu“. Jarosno obrće ručicu aparata telefonista sa slušalicom na uvu. Buku i razgovore prekida gromki starešinski glas Krivošejina:

Vraćam se u Lisovku. Na pragu seoske kuće u kojoj smo pili čaj sreće me starica-domačica:

— Pukovnik više nije tu. Otišao je u rat.

Šumica se trese, uz nemirena strašnom tutnjavom tenkovskih motora. Lomeći kržljava drveta i gazeći žbunje, tenkovi izbijaju na drum.

Žurim u bataljon kojim komanduje major Gavriško. Hoću da se nađem s njim i da porazgovaram sa borcima.

— Od vašeg dejstva zavisi mnogo — napominjem vojnicima — na prvom mestu sudbina Kazatina.

Pričam im o planovima Nemaca, koji maštaju da povrate Kijev.

— Zar se zbilja nadaju? — sumnjičavo postavlja pitanje poručnik odeven u tako prljavu kratku bundu da je teško poverovati da je nekada bila bela. — Sa koliko će samo krvi platiti tu svoju tvrdoglavost ...

Gavriško — okruglastog lica, plečat, u dugačkom konjaničkom šinjelu — objašnjava tenkistima kako se izbliza uništavaju neprijateljski tenkovi. To je omiljena tema komandanta bataljona.

... Zađi otpozadi — objašnjava Gavriško, gestikulirajući — i udri u gusenicu tako da ona ode đavolskoj materi. Udaraj čeonim delom i ostaćeš čitav. Za tako nešto potrebno je imati glavu. Međutim, dešava se da neka

usijana tikva jurne, upropasti svoju mašinu i ispljune sopstvene zube pomešane s krvljem...

Gorelov ceni Gavriška, njegovu sposobnost da dejstvuje proračunato i oprezno, i njegovu umešnost da čuva ljude i tehniku. Kada se posle borbe razmatraju rezultati, uvek se ispostavlja da Gavriškov bataljon ima najmanje gubitaka, mada je ratovao ništa gore od drugih.

Saglasio sam se sa Gorelovljevim planom, po kome je trebalo da Gavriškov bataljon prvi kreće, u toku noći forsira Irpenj i s leđa udari na Kornin.

Samo što je pao mrak, brigada se razredi i kreće na jug. Pored osmatračnice korpusa, izgrađene na slammatom krovu jedne šupe, oprostih se sa Gorelovom. A posle dva sata začuh glas njegovog radiste:

— Brigada je uz pomoć inžinjeraca, koji su razmimirali prolaze, i partizanskog odreda, koji je pretvoren u tenkovski desant, prodrla u Kornin. Nemci se povlače prema jugozapadu.

Posle dva sata 1. gardijska brigada je javila da je oslobođena Popeljna.

Noću se vratila zima. putevi su se stvrdli. Mašine koje su se bile zaglibile u toku dana krenule su napred. Prestigli smo ih u mraku. Međutim, nije nam pošlo za rukom da svojim snagama savladamo močvarne obale Irpenja. Pomogao nam je tegljač, koji je tu dežurao.

Svitalo je. Brežuljkasti teren južno od Irpenja i put za Popeljnu slika su nedavnog boja. Ugljenisane gromade nemačkih tenkova, kosturi sagorelih vozila, napušteni topovi, sanduci sa neispaljenim granatama, mitraljeski redenici puni metaka. I svuda pored vozila, tenkova i topova — sivozeleni šinjeli poginulih vojnika.

Putovao sam sa operativnom grupom Krivošeina. Kada smo se zaustavili ispred Popeljne, Krivošejin zadovoljno odahnu:

— Vaš Gorelov nije loše radio.

— Da — saglasih se — naš Gorelov se potruđio.

Krivošejin se umorno osmehnu, napravi nekakav jednostavan pokret rukama, koji je trebalo da mu zameni jutarnju gimnastiku — komandant korpusa nije spavao četrdeset osam sati — i prodorno komandova:

— U kola! . . .

U Popeljnji se vide tragovi istog poraza. Ali ovde ima manje tenkova, a više limuzina. Prava međunarodna izložba: „horhovi”, „ševroleti”, „bjuci”, „fordovi”, „opel-admirali”, „opel-kapiteni”, „opel-kadeti” . . .

Na zidu škole je kredom napisano: „ovde je Gorelov-ljevo domaćinstvo”. Reč „ovde” je precrtna i ispod nje je odlučna strelica usmerena prema jugu.

Uđosmo u školu onako u gomili. Dugačak sto od jednog do drugog kraja prostorije. Flaše i flaše . . . U velikim činijama komplikovano su raspoređene salate, paštete, prasići sa brkovima od hartije. Na zidu raznobojna slova: „Gott mit uns.”*) Sa tavanice vise venci od jelovih grančica. Vazduh je ispunjen sladunjavim mirisom četinara.

Zamišljam Gorelova kako podsmešljivo razgleda salu u kojoj su Nemci nameravali da proslave Božić. To je on, naravno, postavio pred vratima stražara, strogo mu naredivši da nikoga ne pušta unutra dok ne stignu viši komandanti.

Pred školom se zaustavljuju nova vozila. Hodnici odjekuju od gromkih glasova i bata čizama. U učionice se smeštaju oficiri Krivošejinove operativne grupe.

Ispred jednih vrata nađosmo na drugog stražara. Unutra, u jednom malom sobičku, između geografskih karata, globusa i skeleta za proučavanje anatomije nalažili su se zarobljenici koje je pohvatala Gorelovljeva brigada. Jednoga od njih, načelnika štaba tenkovske divizije, trebalo je odmah saslušati.

U praznu učionicu je uveden visok suvonjav oficir, svetle, uredno začešljane kose. On se poštapao čvornovatom palicom, na kojoj su bili nanizani metalni žetoni. Dovoljan je bio samo jedan pogled na pukovnikov pa-

*) S nama je bog.

radni mundir sa ordenima i znacima, pa da se čovek ubedi da pred sobom ima kadrovskog oficira.

Krivošejin pokaza na stolicu. Nemac klimnu glavom i sede. Komandanta korpusa su interesovali operativni podaci. Pukovnik Leo Bem je odgovorao suvo i škrto.

Posle nekoliko minuta pozvaše Krivošejina. U prostoriji ostade Nemac, poručnik-prevodilac, koji se u ratu nije razdvajao od svog naliv-pera, koje nije htelo da piše, i ja.

— Ostavite naliv-pero — posavetovah poručnika — i prevodite.

Razgovor nije glatko tekao, moglo bi se reći da se odvijao u skokovima. S vremena na vreme bi se Leo Bem zamislio i učutao. On je grizao donju usnu i dugim prstima trljaо slepočnicu. Nikako nisam mogao da dokučim poreklo utisnutog rozikastog pečata oko levog oka. Najzad se setih: pa to je od monokla. Pukovnik je imao običaj da se koristi monoklom. Ali, ili ga je izgubio ili se stideo od mene...

Neka ga gospodin general pravilno razume. On, Leo Bem, do poslednjeg trenutka je bio veran zakletvi i fireru. Da nije dospeo u zarobljeništvo, nastavio bi da se borи protiv ruskog boljševizma, mada je sada za njega očigledna besperspektivnost te borbe.

— Pa-, onda bi, možda, bilo humanije prekinuti tu borbu? — upitah ja.

— O ne, *es ist ausgeschlossen.**) Neverovatna inercija mišljenja i poslušnosti. Vi, gospodine generale, slabo poznajete Nemce. Potreban je vrlo jak udarac po psihi, pa da to mišljenje isklizne iz uobičajenog koloseka... On, Leo Bem, jednom je, dobio takav udar.

Pukovnik pokaza palicom na svoju nogu.

Posle ranjavanja na Donu on je dugo ležao u bolnici na periferiji Minhena. Ležao je i razmišljao. Imalo se o čemu razmišljati. Staljingrad, bombardovanje nemačkih gradova. Pa ipak, vrativši se na front, on je nastavio da radi kao i ranije.

*) To je isključeno

— Bez obzira na sve — Staljingrad, Dnjepar, Kijev — mi smo nastavili da potcenjujemo Ruse. Neka je prokleta ta ubitačna inercija! — uzviknu Leo Bem.

Poručnik se opet zabavi svojim naliv-perom.

— Izviđanjem saznajemo da Rusi vrše pripreme, mi izdajemo uobičajena naređenja, pišemo proglašće — tih je nastavljao Bem — mi mnogo verujemo u proglašće. A da bi podigli duh oficira, pripremamo proslavu Božićne večeri, na koju ruski tenkovi dolaze pre nego što je po-dignuta prva zdravica za firera i pobedu ...

Pažljivo slušam tu isповест. Pukovnik je, verovatno, iskren. Armija koju je on predstavljao još nije malaksala. Ona se besno opire. I pružaće i dalje otpor! Pa, nismo u stanju da svakog Nemca ostavimo bar jednu noć nasamo sa njegovim mislima, pod stražom crvenoarmejaca.

Osećanje o kome mi je pričao Gorelov imao sam i ja, i ne samo ja. Izgledalo je da samo treba raspaliti još jedanput, i to malo jače — i fašistička mašina će sleteti niz nasip i razbiti se u paramparčad. Shvatili smo da se to neće dogoditi tako prosto i brzo. Pa ipak, u dnu duše gajili smo nadu.

Preda mnom je sedeо postariji nemački oficir, koji je dosta stvari video, i njegove reči, izgovorene potmulim glasom, ubijale su tu skrivenu iluziju. Fašizam je žilav i izdržljiv, njegovi granati korenii su prodrli duboko u ljudske duše i isprepleli se sa pojmovima „otadžbina“, „čast“, „dug“, „postojanost“ itd.

U toku dana održano je savetovanje u političkom odeljenju korpusa. Govorilo se o tome kako treba povećavati napadni elan trupa i boriti se protiv zadovoljstva uspehom, koje opija.

Sadejstvo je bilo jedna od najbolnijih tačaka. Nije sve išlo kako treba sa vezom i informacijama.

Nije prošlo ni dvadeset četiri časa, a već nam se pružila prilika da se uverimo u to. Izjutra je kod stanice Popeljnja odjeknula paljba. Isprekidano su kevtali tenkovski topovi i štektali mitraljezi.

Šta se desilo? Odakle se pojavio neprijatelj?

Uskoro se ispostavilo da na stanicu napada tenkovski puk našeg levog suseda. Tamo pojma nisu imali da je Gorelovljeva brigada oslobođila Popeljnju pre trideset sati.

Ne, nipošto se nismo smeli uljuljkivati i uzdati u „čudo” — samopropast nemačkog fašizma.

2.

Iz Popeljnje putujem na jugozapad, prema Kazatinu. Naprežući se urliče motor, škripi menjac brzina. Oklopni transporter s mukom savlađuje put, koji je za zimsko vreme neobično raskaljan. Otopljeni sneg se pretvorio u kaljugu, prekrivenu skramicama leda. Ispod teških zupčastih točkova prskaju mlazevi blata.

Šta će tek da rade „zisovi” i kamioni od tone i pô, kojima se transportuje gorivo, provijant i municija.

Obilazimo MK, koji šlajfuju, i kamione nakrenute na jednu stranu. Na putu iskrسava vojnik sa podignutom rukom. Transporter koči. Skačem na zemlju.

Vojnik je zbumen.

— Izvinite, druže generale, nisam znao.

— Ništa ne mari, kad smo se već zaustavili, pomoći ćemo.

— Eh, proklet bio, zaglibio se pa ni makac! — vojnik lјutito pokazuje glavom na bespomoćno nakriviljen kamion.

A od toga kamiona, nabrinu obojenog belom bojom, sa kabinom od šperploče, pokrivenog ceradom, u velikoj meri zavisi sudbina napada. I to još kakvog napada!

Fašističko komandovanje neće da se pomiri sa gubitkom Kijeva i sa našim prodiranjem u Ukrajinu na desnoj obali Dnjepra. Hitler je naredio svojim trupama da ponovo povrate odbrambeni pojas na Dnjepru. Popunivši stare jedinice i dovukavši nove, on je ponovo povratio Žitomir, Korostišev, Radomišlj. Naše divizije su sa veli-

kom mukom i gubicima otupile oštricu neprijateljskog klina upravljenog na Kijev.

Ali Nemcima se mora priznati da su bili uporni. Glavnom gradu Ukrajine zapretila je opasnost ne samo sa zapada, već i sa juga, iz rejona Fastova i Bele Crkve.

Dovoljno je pogledati kartu i malo bolje zagledati linije fronta da bi se shvatila zamisao nemačke Vrhovne komande, koja je donela odluku da povrati Kijev pomoću dva koncentrična kline. Ali ta zamisao se ne sme ostvariti ni po koju cenu! Nisu zato grcali naši borci u ledenoj vodi Dnjepra. Nisu zato ostali na periferijama Kijeva pocrneli T-34. Nisu zato najzad slobodno odahnuli stanovnici Ukrajine na desnoj obali Dnjepra!

Naša tenkovska armija i armija pod komandom Moskaljenka udaraju po spoju dve nemačke grupacije. Puškatina je sve šira i dublja, kao kad sekira cepa balvan. Ukoliko se dublje uklinimo u pravcu jugozapada, utoliko ćemo više preseći neprijateljskih komunikacija. Utoliko će stabilniji biti položaj Kijeva, utoliko je bliža državna granica.

Eto zbog čega se nipošto, nipošto ne možemo zadržavati. Bez obzira na te pocrnele bare, stegnute krhkim ledom. Bez obzira na sve jači otpor hitlerovaca, koji su se već pribrali.

Nismo uspeli da u naletu zauzmemo Kazatin. Na osmatračnici, smeštenoj na južnoj ivici Belopolja, slušam priču o neuspelom napadu. Naši tenkovi, koji su se bili ustremili napred, razvili su se u borbeni poredak tek kada je nemačka artiljerija otvorila paljbu. Trzaj! Još jedan trzaj! ... I morali smo se povući nazad.

Oficir razgrnu skutove kratke bunde i izvadi časovnik: za sedamnaest minuta počinje napad.

Crne rakete kao zadimljene duge brazdaju nebo. Tenkovi, razvivši se u obliku raširene lepeze, idu na Kazatin. Sve gušći su oblaci dima od pucnjeva, sve je čvršći zid eksplozija ...

Tenkovski napad je opet malaksao.

Nemci se čvrsto drže grada. U njemu se ukrštaju putevi, koji vode na sve četiri strane sveta, i nalaze ogromna skladišta (po podacima izvidnice, nisu stigli da ih evakuju). Preko Kazatina se snabdeva korsunjševčenkovska grupacija.

Upravo te okolnosti zahtevaju da se grad zauzme bez oklevanja. Donesena je odluka da se juriš izvrši noću. Uveče se Podgorbunski sa još nekoliko boraca probija u Kazatin. U slušalicama čujem glas Podgorbunskog, izmenjen radio-stanicom: „Nalazim se u rejonu stanice... Vrši se istovar tenkova... Mnogo tenkova... Ulice su pretrpane mašinama... Jeste li me dobro razumeli?...”

Dobro smo te razumeli, Volođa, čekaj nas u rejonu stanice.

Zamišljam kako na stotinak metara od nemačkih ešelona, pored tenkova koji se kreću tamo-amo, Podgorbunski sedi u jarku i grozničavo šapuće u mikrofon...

Na stanicu treba da udari puk potpukovnika Bojka. Vec je odavno prošlo vreme određeno za pokret, a puk još nije spremam.

Suzdržavajući ljunju, prilazim Bojku:

— Hoćete li već jednom?...

Potpukovnik briše ruke o pocrnelu kratku bundu, popravlja opasač i zauzima stav „mirno”:

— Zakasnili su sa gorivom, đavo da ih nosi. Ali, vi se ne brinite, druže člane Vojnog saveta.

Bojkova mirnoća može da izvede iz strpljenja i naj-hladnokrvnijeg.

Znam kakva je situacija na putevima. Ali ne postoji opravdanje za starešinu koji dovodi u pitanje predstojeći napad.

— Onemogućavate operaciju korpusa!

— To se još nije dogodilo da je Bojko onemogućio neku operaciju...

Jednom sam čuo da oficiri u puku svoga komandanta zovu „lukavi Mitrij”. Spori Bojko je zaista bio sposoban da svašta izmisli. Ali šta da se smisli sada kada prolazi

vreme i drugi pukovi se već kreću prema Kazatinu, a ovde još nisu usuli benzin, niti popunili svoje zalihe municije?

Bojkov zamenik za MPV major Iščenko muva se između tenkova, nekoga „riba”, nekoga nagovara i trudi se koliko je to moguće da mi se često ne pojavljuje na oči.

Poznajem Bojka ne od juče. Znam i to da on kad je uzbudjen postaje naročito spor i čutljiv. Nisam naučio da grdim Bojka, a ni on da mu prepostavljeni čitaju bukvicu. Ali danas ...

Pogledah na sat. Četvrt do dva. A trebalo je da puk krene u 24.00.

— Kako li čete se sada izvući, lukavi Mitrij?

Bojko se osmehuje. Njegov mesnati nos se širi, kao da puzi naviše, oči tonu.

— I starešine su čule za moj nadimak? ... Pa, ništa, potrudićemo se da i ovoga puta napravimo nešto lukavo... Moji tenkovi će poći bez ikakvog zaobilazeњa. Po železničkom nasipu. Nadoknadićemo vreme i stići pravo na stanicu ...

Tanušni mesečev srp proseca teške oblake, koji brzo jure na istok. U pomrčini tutnje tenkovi po pragovima i šinama. Čelni tenk se kreće sa upaljenim farovima. Nemci su izdaleka pomislili da je to lokomotiva. A kada su shvatili u čemu je stvar, već je bilo kasno.

Tenk kapetana Filatova već prvim hicem je pogodio transport sa municijom. Na stanci se napravila nezamisliva gužva.

Filatov je iskočio iz svoga oštećenog tenka. Sa automatom u ruci pojario je u jarak. Osvrnuo se — pored njega neki čovek.

— Ne pucaj, druže oficiru. Ja sam svoj, sovjetski ... Čim se ovde zakuvalo, mi smo jedan voz odbacili na sporedan kolosek, blizu magacina. U njemu su zarobljeni crvenoarmejci. Ima i petnaestak furgona sa civilima. Sa-

mo da Nemci nešto ne naprave ili neko od vaših ne raspali po njima onako u brzini ...

Kada je Filatov sa borcima pritrčao vozu, oko njega su se već muvali hitlerovci: iz benzinskih kanti polivali su furgone zapaljivom tečnošću. Spazili su naše i — kud koji.

Zvecnule su skakavice i zaškripala teška vrata.

— Izlazite, braćo!

Zarobljeni crvenoarmejci su se naoružavali nemačkim automatima, puškama i trčali u centar grada, odakle je dopirala sve jača paljba. Tamo, na ulici pretrpanoj mašinama, zamalo se ne sudarili sa Podgorbunskim, odevnem u zelenu nemačku dolamu sa kapuljačom. Bio je opkoljen ljudima u civilu.

— Druže generale — žurno raportira Volođa. — Imam ovde kombinovan odred. Čikica u čijem sam voćnjaku sedeo sa radio-stanicom sa mnom je kidal železničku prugu za Vinicu, a zatim je doveo svoje prijatelje...

Odsjaji požara padaju na ljude odevene u zamašćene vatirane dolame, pocepane čizme, zakrpljene valjenke. Jedan od njih, suvonjav, neskladan dugajlija, čiji je vrat zavijen šalčetom, prilazi meni. U rukama drži crnu nemačku pušku.

— Nemojte sumnjati u nas, druže generale. Mada smo bili pod okupacijom, nismo trampili sovjetsku vlast za nemačku čorbu.

— Ne sumnjam ...

— Onda hvala. Mene su starci malopre muvali u slabine. Gledaj, veli, kako će general narediti da nam oduzmu oružje i da izvrše neko proveravanje ...

— Neće biti nikakvih proveravanja. Kad ste pomogli našem oficiru, znači da ste svoji. A ako želite da učinite još jedno dobro delo, probijajte se s kapetanom prema skladištima, ne dajte Nemcima da ih zapale ili dignu u vazduh. Preuzmite ih na čuvanje.

Dugajlija je čutao, micao usnama i posmatrao me ispod oka.

— Ali ako ne želite — nastavih — to je vaša stvar. Vi ste civili ...

— Nemojte, druže generale! — ne izdrža Podgorbunski. — To su takvi ljudi...

— Ne žuri, sinko, mlad si ti još — prekide ga dugajlija. — Ne možeš da shvatiš šta nam je general rekao.

On je htio još nešto da doda. Ali umesto toga prevuce rukom preko brkova, koraknu prema meni, prebac i pušku u levu ruku, a desnom čvrsto stisnu moj dlan. Osetih koštunjave prste i rapave brežuljčice žuljeva.

Podgorbunski sa svojim „kombinovanim odredom“ nestade iza visoko natovarenih vozila, koja su zakrčila tesne ulice. Odlučih da se probijam na severnu periferiju, gde su se nalazile naše glavne snage. Nije nimalo lako orijentisati se noću u nepoznatom gradu, gde iza svakog ugla možeš dobiti rafal iz automata ili bombu. Oklopni transporter krvuda po trotoarima, po smetovima, provlači se kroz otvore u ogradama, prelazi preko pokrivenih snegom voćnjaka i povrtnjaka.

Paljba se stišavala. Ponekad se začuje brzo štektanje automata i ponovo nastaje tišina.

Izletesmo na drum. Izvadih iz tašne kartu i kompas i počeh da određujem mesto na kome smo se nalazili. Unaokolo ni žive duše. Drum je pust. Ali gle — na njemu se pojavi mrlja, koja je brzo postajala sve veća. Kola su jurila prema gradu. Za svaki slučaj dадох znak borcu za mitraljezom.

— Šiša žestoko — ushićeno primeti šofer. — Motor je kao san.

Odvojih pogled od karte. Prinesoh očima dvogled. Ko može da pozna da li je auto koji juri naš ili neprijateljski. Izgleda da je nemački. Ali i naše starešine se često voze trofejnim kolima.

Limuzina se približavala. I s jedne i s druge strane lepršaju zastavice. Na tridesetak metara kola naglo ukočiše. Otvoriše se zadnja vrata i poiskakaše... nemački automatičari.

Pre nego što sam stigao da bilo šta pomislim i pre nego što su hitlerovci stigli da pritisnu obarače, mrazo-

vitu jutarnju tišinu preseče mitraljeski rafal. Četvorica Nemaca se stropoštaše na sneg.

Pritrčasmo kolima. Trojica su bila mrtva, a četvrti u agoniji.

Povukoh poniklovanu ručicu prednjih vrata. Iz kola sa rukama uvis lagano izađe omanji, čvrsto građen čovek obućen u šinjel sa krznenim okovratnikom. Za crnu oficirsku šapku, srebrom opšivenu, čiji je prednji deo bio visoko izdignut, bili su pričvršćeni somotski naušnici.

Pukim slučajem pala nam je u ruke krupna zverka.

Postavih uobičajeno pitanje: „Ime, funkcija?”

— Ich will nicht sprechen*) — mirno i nadmeno procedi Nemac.

Pa kad je „nicht” nek je „nicht”. Nemam vremena da se petljam sa hitlerovcima. U štabu će već znati šta će i kako će.

Borci iznesoše šofera. Ranjen u glavu, izgubio je svest, ali je ležao otvorenih očiju i ječao. Sneg ispod njegove glave je postajao crven.

Naredih da se šofer previje.

Prilikom pretresa našli smo kod oficira novčanik sa srebrnom pločom: „Dragome kolegi za njegov pedeseti rođendan, 20. marta 1939. godine”. Na ručici „valtera” bilo je ugravirano ime vlasnika, koje mi ništa nije govorilo — Rudolf Hube.

Uđoh u kola. Ispod debele, duplo savijene cerade, koja je pokrivala kola, bilo je toplo. U nos mi udari miris nemačkih zemunica — muški parfem, duvan, verovatno i šnaps, i još koješta.

To je bio „horh”. Ali ne serijske proizvodnje, već napravljen po porudžbini. Na takve smo našli samo nekoliko puta. U njima su se vozili generali ili oficiri generalštaba. Bio sam sve sigurniji da smo zarobili zaista jednog od fašističkih glavešina. I to najverovatnije ne trupnog, već gestapovskog. U to su me uverili dokumenti iz tašne, pričvršćene sa unutrašnje strane vrata.

*) Ne želim da odgovaram.

Već sam mislio da završim sa pretresom, kad obratih pažnju na nekakvu ručicu ispod prednjeg prozora, koja se nalazila ispred sedišta oficira. Povukoh je. Izvuče se fijoka sa portabl-pisaćom mašinom. U njoj su se nalazila tri lista odvojena indigom. Preleteh pogledom sitna slova nemačke tehnike. To je bilo saslušanje dvojice zarobljenih sovjetskih oficira. Moguće da su ih saslušavali ovde, u kolima. Još jedanput pređoh pogledom po kolima. Na gumenom prostirajuću ispred zadnjeg sedišta videli su se tragovi krvi.

Kad sam izašao napolje, automatičar u agoniji već se bio utišao. Umro je i šofer ranjen u glavu. Gestapovac je, skinuvši šapku, stajao iznad njega. U toj njegovoj pozici video sam pritvornu igru tobožnjeg vojničkog bratstva, na koju je esesovac toliko bio navikao da se nje nije mogao osloboditi čak ni sada, u zarobljeništvu.

U štabu armije su ustanovili da nam je pao u ruke zonderfirer, koji je rukovodio službom Gestapoa na velikoj teritoriji. U Sjvatošinu, u štabu fronta, gde je Nemac dopremljen avionom, došlo se do dopunskih detalja: gestapovac je prilično dobro govorio ruski i u poslednje vreme je organizovao fašističku rezidenturu u rejonu fronta.

A „horh”, napravljen po porudžbini (čiji su i prednji i zadnji točkovi bili pogonski), služio me je bez greške sve do samog Berlina.

Na oživelim ulicama Kazatina videh Bojka. Stajao je opsednut gomilom i, smejući se, zabacivši kapu na teme, nešto pričao:

— Evo — Bojko pokaza na mene — drug general će vam odgovoriti na sva pitanja.

Zapodenu se razgovor uobičajen u takvim situacijama. Izgledalo bi normalno da smo se mi već navikli na svoju ulogu oslobođilaca, na suze-radosnice i razdragane ljude koji nam se bacaju na grudi. Ali pokazuje se da se na tako nešto čovek ne može naviknuti.

Pitali su me za Lenjingrad i Moskvu, koliko će biti sledovanje hleba, kada će se završiti rat, a poneko, kao

i uvek, plašljivo bi se zainteresovao: nećemo li mi odstupiti, neće li se Nemci opet vratiti?

Jedna žena razvi preda mnom reklamu u jarkim bojama. Devojka sa loknama i belom uštirkanom kapicom servirala je ručak porodici dobroćudnog nemačkog birlera, koja ju je prijateljski posmatrala. Na drugoj slici ta ista devojka u maloj sobi piše pismo. Ovoga puta joj se prijateljski osmehuje Taras Ševčenko sa portreta koji visi na zidu.

— Pomislite samo, druže generale — uzbuđeno je govorila mala žena — na šta im mi ličimo? Putuj, budalo, u njihov prokleti Rajh, oni će od tebe, neprosvećene, napraviti čoveka, naučiće te da nosiš uštirkanu kecelju i poslužuješ njihove ajgire . . .

Ona gnevno pocepa plakat.

Tegljači su vukli zaplenjena vozila, na kojima je bilo ispisano kredom: „Benzin”, „Rezervni delovi”, „Granate”.

Od Bojka sam saznao da su Podgorbunski i izviđači poslati napred, a da je čuvanje skladišta povereno nekom vodu.

— Kako to vodu? — začudih se ja i odmah kretoh prema magacinima.

Kako sam im se približavao, ulice su postajale sve življe i transporter se kretao sve sporije. Šofer nije prestao da svira.

Sišao sam iz transportera pre nego što smo stigli do skladišta i nastavio put peške. Nisam napravio ni tri koraka, kad sretoh železničara-dugajliju sa svojim prijateljima. Na rukavima su imali crvene trake.

— Kuda čete? — zainteresovah se.

— Našeg starešinu Volođu su poslali napred. Došao je jedan potpukovnik. Kaže: „Nije izviđač za to da čuva makarone”. Umesto njega poslao je drugog poručnika, pegavog. A taj nam je naredio da idemo kući. Veli: „Nije vaša stvar da čuvate stražu . . . Tamo kod njih, izgleda, počinje neka gužva — dugajlija odmahnu rukom.

— Vi ne žurite? — upitah.

— A kuda bi žurili?

— Onda hajdete sa mnom.

— Hajde, družino — komandova železničar.

Sklađišta su mamila izvesne ljude. Bilo je u tome i nekoristoljubive radoznalosti. A postojala je i želja za bogaćenjem.

Izgladnelo stanovništvo takođe privlače prostorije do vrha nabijene svakavim provijantom, tim pre što je za vreme okupacije po gradovima isplivao na površinu svakakav šljam.

„Pegavi“ poručnik je jurio po ogromnom dvorištu slagališta, od jednih do drugih vrata, razmahujući svetlučavim naganom. Nekakvi ljudi već su poslovno izvlačili ogromne koturove sira nalik na vodeničke žrvnjeve. Neko je opet nežno pritiskivao na grudi crne flaše ruma. Neko je brižljivo nosio šubaru sa naušnicima prepunu šećera...

Neki su se za vreme ofanzive počeli lakomisleno odnositi prema zaplenjenom dobru. To je, ko vele, oteto neprijatelju, što da se ustežemo.

Snažna momčina, pozerski razdrljivši šinjel, drala se koliko je grlo nosilo:

— Evo dokle sam stigao od Staljingrada i znači ni sam zaslužio tablu čokolade? Evo ti na, pucaj!

Promukli poručnik, izgubivši strpljenje, naganom je gurao borca u grudi. I, bogami, nisam bio baš sasvim siguran da neće opaliti. Poneko od oficira, naročito onih mlađih, mislio je da je oružje najjači argument kada je potrebno ubediti potčinjenog.

Naglim pokretom uklonih poručnikovu ruku sa naganom.

— Sklonite to odmah.

Poručnik me zaprepašćeno pogleda, zakopča kuburu i zauze stav „mirno“. Vojnik je žurno zakopčavao šinjel. Gomila je čutala.

— Dozvolite da se udaljim? — zamoli borac isprekidano.

— A šta čemo sa čokoladom? — upitah ja. — Pa, išao si od Staljingrada? Valjda si zaslužio tablu? Možda si zbog te table i oslobođao grad?

Vojnik nije odgovarao.

— Čovek koji je od Staljingrada do Kazatina nosio ljudima slobodu zaslужio je veliku zahvalnost naroda. A vi želite da je trampite za parče čokolade. Sve što mi radimo, radimo za narod, i sve što otmemo neprijatelju, pripada narodu do poslednje mrvice. Koliko smo samo videli glađu izmoždene dece, gladnih žena i staraca? ... Idite! — naredih. — Odlazite svi, neka se niko ne šali glavom da ostane ovde.

Borci su se razilazili. Obratih se poručniku, koji je za sve vreme stajao u stavu „mirno”.

— Koje ste godište?

— Hiljadu devet stotina dvadeset treće.

— Kada ste završili kurs?

— Dvanaestog novembra hiljadu devet stotina četrdeset treće.

— Ranije niste bili na frontu?

— Ne.

— Oružje vam je dato da tučete neprijatelja, a ne da plašite svoje vojнике. Tim pre što je njih teško uplašiti. Oni su videli ono što vi još niste ni sanjali. Je li vam jasno?

— Jeste.

— Evo stigli su železničari sa crvenim trakama na rukavima. Da vam pomognu. Jasno?

— Jeste.

— Idite.

Poručnik se okreće nalevokrug, besprekorno, kako to znaju samo polaznici kurseva na ispitu za oficirski čin.

Ali na ovome se nisu završile naše muke sa skladištima. Nemci nisu hteli da se pomire sa gubitkom svoga dobra. Mada su to dobro samo uslovno mogli smatrati „svojim”. U skladištima se nalazio provijant iz cele Evrope, a na sanducima sa makaronama stajao je žig naših fabrika i datum — 1939. godina.

Bombardovanje je trajalo sve dok je pao mrak. Od fugasnih bombi podrhtavalii su zidovi. Čitavo dvorište je

bilo posuto razbijenim staklom. Železničari, koji su dežurali na krovovima, zbacivali su sa njih „upaljače”.

Pozvao sam preko radio-stanice protivavionski divizion. Međutim, i on nije mogao da umiri neprijateljsku avijaciju.

Bombardovanje je trajalo dva dana. Dva dana su borci riđeg poručnika, sa železničarima i protivavioncima, branili skladišta. Trećeg dana, prošavši kroz kapiju odnesenu vazdušnim talasom, otegla se ulicama grada kolona zaplenjenih kamiona, natovarenih brašnom, šećerom, maslom, prekrupom ... To je bio novogodišnji poklon tenkista stanovnicima napačenog Kijeva.

3.

Često vidim ofanzivu u bioskopu. Iz topovskih cevi grozničavo izbija plamen, sa „kaćuša” uperenih u nebo otkidaju se vretenasta zrna, na ekranu promiču tenkovi i avioni, uz složno „ura” između eksplozija trči pešadija...

Sve je to tako: i plotuni, i tenkovi, i streљački strojevi. Ali ofanziva je — posao, težak, krvav, ratnički. Tenkisti na bojištu opravljavaju svoje tenkove. Pešaci ne trče toliko, oni više idu, prevaljujući 30, 40, pa i 50 kilometara za dvadeset četiri časa. Zaustavljaju se samo zato da bi ponovo kopali zemlju. Šoferi po tri dana i tri noći ne izlaze iz kabina. Vezisti odmotavaju i smotavaju svoje kaleme, pužu duž telefonske žice, tražeći prekid. Lekari, posrćući od umora, danonoćno izvlače metke, parčice, amputiraju udove. Normalan san, odmor — to je neostvarljiva mašta. Ljudi spavaju u tenku, na maršu, za volanom, sa skalpelom u ruci. Spavaju na snegu, u vlažnom rovu, levku od granate ... Ali, spavati se ne može. Odmor se može pretvoriti u tvoju pogibiju ili u pogibiju ljudi koji na ovaj ili onaj način zavise od tebe.

Ipak, i u tim danima nadljudskih napora nađe se neko uveren u svoje pravo na odmor, masan zalogaj i razonodu.

Transporter je počeo da „kija” i zaustavio se kao preko volje. Šofer je zagnjurio glavu u motor. Svratih u obližnju seosku kuću. Ona je bila veća i solidnija od susednih, njeni kapci su blistali obojeni zelenom bojom.

U tremu me srete domaćica.

— Kod nas su već odsele starešine. Već dva dana su tu.

— Pa neka su.

Prostrana soba je potpuno zadimljena. Kudravi kapetan u bluzi bez opasača bravurozno igra na izgaženom podu. Za stolom drugi kapetan napregnutog zajapurenog lica izvija nesigurnim glasom: „Isprežite, momci, kone...”

Dve preko svake mere vesele snašice muvaju se oko stola, na kome stoje konzerve sa svinjetinom, američkim kobasicama, koju su vojnici nazvali „drugi front”, tankim parćićima engleskog bekona i seljačke glinene posude (ali, nipošto ne s mlekom).

— Ko je to opet? — nezadovoljno pogleda na otvorena vrata kapetan za stolom.

Igrač se zaustavi, pogleda me, lagano spusti ruke i neodlučno se ispravi.

— D... d... druže generale... Kapetan Anisimov...

On zbumjeno umuče.

Video sam negde to lice sa debelim usnama i kudravom kosom, koja je padala na glatko mlado čelo.

— Iz koje ste jedinice?

— Zamenik komandanta za pozadinu...

Prošle noći sam bio u tome puku, koji je branio sektor fronta jedno osam kilometara zapadno od Kazatina. Ljudi dva dana nisu okusili toplu hranu, išli su u mokrim valjenkama — čizme se nalaze u pozadini, a pozadina je zaostala.

— Spremajte se — naredih kapetanu.

Umukli pevač je zablenuto gledao u mene, zatim s prozorske daske dohvati šapku, skide s eksera šinjel i, ljljajući se, pođe prema izlazu.

— Dozvolite da prođem, druže generale.

— Ko ste vi? Vaša dokumenta.

To je bio načelnik vojne pošte jedne streljačke divizije, koja je dejstvovala s nama. Naredio sam Balikovu da pribeleži prezime poštara koji je lumpovao.

Kapetan Anisimov je rešenjem Vojnog saveta lišen čina i kao vojnik upućen u disciplinski bataljon.

Ali, razume se, čitav problem nije mogao biti rešen kažnjavanjem ove ili one bitange ili gotovana. (Za njih su vojnici govorili: „Nekom rat, a nekom brat“.) Usaglašenost u radu čitavog mehanizma ofanzive zavisila je od poštenja i samopožrtvovanja hiljada ljudi i od mnogo okolnosti. Topla, obilna hrana i dopremanje novina, municija i obuća, zavoji i konzervirana krv, hartija za pisma i rezervni delovi za tenkove — sve je to na svoj način važno. Ali ukoliko su čelni odredi dalje odmicali, ukoliko su se više rastezale komunikacije armije i front postajao širi, utoliko je za Vojni savet bilo složenije rešavanje tih problema.

U Popeljnji, u školskoj sali na čijem se zidu bio sačuvao natpis „Gott mit uns“, Katukov i ja smo okupili načelnike političkih organa jedinica. Svakog od njih je Katukov podizao jednim te istim pitanjem: „Kako hranite borce?“ Instruktori političkog odeljenja armije dopunjavali su referate.

Samo što sam završio svoje izlaganje, pozvaše me na direktnu telefonsku vezu. Član Vojnog saveta fronta Kaljčenko pitao me je o Kazatinu — da li su raskrčene ulice, da li pomažemo mesnim vlastima, da li održavamo mitinge, dovozimo li provijant.

— Da li čvrsto držite grad? — upita Nikifor Timofejevič.

— Nemcima ga nećemo dati.

— A kako stoji stvar sa Berdičevom? Referišite o situaciji.

Priznadoh da situacija na desnom krilu nije baš sa svim jasna, nameravam da odem tamo.

— Sledećih petnaest minuta ne idite nigde — opomenu nas Kaljčenko. — S vama i s drugom Katukovom će govoriti komandant fronta.

Vatutina je takođe interesovao Berdičev.

— Shvatite, to je ključ za Šepetovku i Lavov. Ako uzmete Berdičev, Kijev će lakše disati, pred našim frontom će se otvoriti nove mogućnosti. Uveče obavezno javite kakva je situacija kod Berdičeva — završi Vatutin.

Bilo je odlučeno da Katukov ostane u štabu da rukovodi ofanzivom, a da ja odmah, ne čekajući kraj savetovanja, odem u Getmanov korpus, koji se tukao na desnom krilu.

Debeli Getman u raskopčanoj raskošnoj bundi (ponalon mongolske delegacije, od koga se general čitave zime nije rastajao), sedeći na šamlici, objasnjavao mi je situaciju kod Berdičeva. Grad je jako utvrđen — minsko polja, artiljerija, ukopani tenkovi. Brigada Gusakovskog je pokušala da ga iz zaleta osvoji. Ali, opekla se. Pretrpevši gubitke, otkotrljala se šest do osam kilometara na istok.

— Malo snaga ima Gusak — cedio je Getman. — S njim dejstvuje pešadijski puk — vojnika ko na žabi dlaka. Noćas su ponovo napadali. Sa severa bataljoni Orechova i Karabanova, a s juga bataljon Boritka. Orechov i Karabanov su prodrli u grad. Ali je pešadija zaostala. Nemci su zalupili vrata za tenkovima. Sada su u obruču. Ne smem ni da mislim ... Dvadesetak tenkova, sto pedeset ljudi zajedno sa automatičarima ... Boritko je napredovao za nula celih i nula desetih ... Gusak moli za gorivo, municiju i ljude ...

Getman je šmrkao, gledajući netremice kartu.

— Jasna stvar, Nemcima je Berdičev ovako potreban — komandant korpusa prevuće dlanom preko grla. — Železničke pruge, automobilski putevi ... Treba ići kod Gusakovskog i tamo donositi odluke na licu mesta.

Više se ništa ne može izvući od Andreja Lavrentjevića. Ono što ne zna sasvim sigurno i verodostojno, što predstavlja samo nečije sumnjive reči, to on zadržava za sebe. Getman smatra da je bolje prečutati nešto ili izbaci odgovor, nego referisati ono što nije verodostojno . . .

— Ako nemate ništa protiv, prvo da se malo prihvatom.

Ordonans doneše dve blistave aluminijumske porcije sa većitom supom od graška. Zatim stavi na sto dva komada ražanog hleba. Ađutant izvadi iz torbe dve kašike od čelika koji ne rđa i brižljivo ih obrisa čistom krpicom. Getman nije priznavao „generalsku” trpezu i lične kuhare. Obilazeći jedinice, uzimao je obrok iz bataljonske kuhinje. Jedina raskoš koju je sebi dozvoljavao komandanat korpusa bile su kašike od čelika koji ne rđa („Aluminijumske kašike su mnogo lake, čovek ih ne oseća u ruci”).

— U brigadi Gusakovskog sada se nalazi general Lomčetov, predstavnik štaba fronta. Znate li za to? — upita Getman, prljeći jezik i nepce vrelom supom.

Klimnuh glavom.

Getman sede u „vilis”, koji se odmah nakrenu na jednu stranu. Ja se zavukoh u svoj transporter.

Već je padao mrak kada smo u jednoj česti jugoistočno od Berdićeva našli komandno mesto Boritka. Bežični vojnički telefon, kao i obično, upozorio je komandanta bataljona da stižu više starešine.

Boritko bez šinjela iskoči iz zemunice. U stavu „mirno” zamre pored „vilisa”. Getman bez žurbe izade iz kola. Odmahnu rukom:

— U redu, tamo ćeš raportirati.

Spustisimo se u solidno izgrađenu zemunicu, koju su još Nemci iskopali. Vrata od debelih dasaka sa gvozdenim spojnicama, zidovi obloženi brezovim oblicama. Negde ukraden sto još je sačuvao tragove politira. Nemci su se uvek valjano smeštali, zemunice su gradili kao da će u njima živeti godinama. Miris krdže još nije bio nadjačao stran miris pomešan s mirisom vlage.

Sedamo za sto ne skidajući se. Boritko referiše o neuspelom noćnom jurišu. Getman sluša, ne prekida ga, klima glavom u taktu s rečima komandanta bataljona.

Boritko pogleda komandanta korpusa, onda prenosi pogled na mene. Na njegovom uzbudenom licu sa svetlim očima izraz gorčine, nade i predosećanja neprijatnosti.

— Šta je, majore, čekaš kada će starešine početi da ti pretresaju košćice? — podiže Getman glavu.

Boritko se kao osuđenik osmehuje i širi ruke, ko veli, vaša volja.

— Neću te kljucati, Fjodore Petroviču. Uradio si ono što si mogao. Daj da porazmislimo kako dalje da ratujemo.

Getman neočekivano prekida samog sebe:

— Je li bio general Lomčetov?

— Noćas je išao s nama u napad, hrabar general ...

— Je li šta govorio?

— Nije, stalno je čutao i sisao lulu. Još jutros je otisao kod potpukovnika Gusakovskog.

— Otišao, otisao ... Zovi komandire četa.

Odlazim kod tenkista. Ljudi posluju oko mašina. Ne čuju se uobičajene šale, zadirkivanja. Neuspeh je gorčinom izborao smrknuta lica. Tamo, u Berdičevu, koji se crni u daljinji, stisnuti sa svih strana, tuku se njihovi drugovi. Pucnji dopiru kao slabašan echo.

Mene pitaju za opkoljene: hoćemo li ih oslobađati?

— Hoćemo, to ćemo obavezno uraditi — uveravam ih. — Samo, to nije laka stvar.

Borci treba da znaju o čvrstoj neprijateljskoj odbraći, o naređenjima nemačke komande, kojima se zbraňuje napuštanje Berdičeva. Pričam sve što mi je poznato o neprijatelju, o njegovim pripremama, o raspoloženju Nemaca, o njihovim planovima da povrate Kijev.

— Koješta! — ubacuje neko.

Opet se čuje nečiji glas:

— A kako su naši momci тамо u gradu?

— Rado bih vam to rekao, ali znam isto toliko koliko i vi.

Ćutanje. Teško ćutanje.

Volim tu uznemirenost zbog drugova. Ako sudbina ljudi u nevolji steže tvoje srce i ne da ti mira, onda si zaista prožet osećanjem frontovskog bratstva.

Smrkava se brzo. Nailazi novogodišnja noć. Sedimo na oborenim stablima. Plamičci zavijenih cigara osvetljavaju umazana lica.

— Možda bi bilo dobro pokušati noćas pošto je Nova godina? — predlaže omalen tenkista sa haubom, koja mu pada na oči.

— Možda — saglašavam se.

Opet „vilis“ i transporter vijugaju po poljima. Tražimo i nikako da nađemo komandno mesto brigade Gusakovskog.

Kada nas je već sasvim obuzelo očajanje, a Getman utrošio svu svoju zalihu psovki, iz žbunja, na put slabo osvetljen mesečinom, iskoči vojnik.

— Stoj!

On skide karabin, škljocnuvši zatvaračem.

— E baš si lucnut — umiruje vojnika Getman, izlazeći iz kola. — Odmah si spreman da pucaš.

— Izvinite, druže general-potpukovniče — prepozna de borac komandanta korpusa.

— Nisi ti nimalo kriv. Gde je komandno mesto?

Vozila skrenuše u čestar. Koračamo, ne ispuštajući iz ruku telefonski vod, koji nam je pokazao stražar. U pomrčini Getman se zamalo ne stropošta u rov. S psovkom na ustima penje se u vozilo komandanta brigade.

Zaslepljuje oštra električna svetlost male gole sijalice, koja se klati iznad stola. Besmisleno iskrivljene senke klize po zidovima i tavanici.

Referat Gusakovskog je još sumorniji od referata Boritka. Da, Nemci su udarili u bok i odsekli tenkove. Oni automatičari koji su sedeli na oklopу probili su se u grad, ostali su ili izginuli, ili su se povukli na polazne položaje.

— Šta radi neprijatelj? — upita Getman posle kraće pauze.

— Minira prilaze svom prednjem kraju, dovlači artiljeriju, baca rakete.

— Čeka nas?

— Po svemu sudeći, čeka.

— „Po svemu sudeći“ — razdraženo gunda Getman.

— Gde su izveštaji od Orehova?

Gusakovski pruži veliki notes sa uskokrilim orlom na koricama. Getman se gadljivo namršti.

— Kao da nemate svoju hartiju . . .

Čitamo olovkom užurbano napisane beleške radiste koji je održavao vezu sa Orehovom.

„31. 12. 1943. u 06.17. Sa Karabanovom se nalazim u kvadratu 13—85. Borim se protiv neprijateljske pešadije i tenkova“.

„31. 12. u 10.48. Čujem vas dobro. Neprijatelj je obustavio svoje napade. Onesposobljeni tenkovi dejstvuju kao nepomične vatrene tačke. Jedan tenk je izgoreo zajedno sa posadom“.

„31. 12. u 14.40. Odbili smo jak napad. Trpim gubitke u ljudstvu. Štedimo municiju. Molim, otvorite vatru po kvadratu 13—86 b“.

„31. 12. u 20.24. Odbili smo pet napada. Imamo mnogo ranjenih. Lekova nemamo. Situacija je komplikovana. Vode nema. Držimo se. Dobro vas čujem.“

„31. 12. u 22.00. Neprijatelj otvara artiljerijsko-minobacačku vatru. Manevrišemo u kvadratu 13—85. Situacija je teška. Ranjenici su u tenkovima i podrumima.“

Jedan izveštaj je pomalo neobičan. Na pitanje Gusakovskog Orehov je izveštavao o tome ko se sve istakao u borbama: čin, prezime i telegrafски sažet predlog za odlikovanje.

Getman naglim pokretom zatvori notes.

— Prenesite Orehovu: napad počinje u tri i petnaest. Probijaćemo se u grad. Gde je kvadrat 13—85?

Gusakovski zaokruži olovkom površinu u rejonu železničke stanice veličine otprilike 400 x 400 metara.

— Postavite zadatke, organizujte sadejstvo. Ja odoh na prednji kraj.

Getman bučno ustade i preklopi bundu. Najedared, setivši se, obrati se Lomčetovu, koji je za sve vreme čutao:

— Imate li vi nešto da kažete?

General bez žurbe izvadi lulu iz usta i ispusti dim.

— Ne, šta tu ima ...

Sada sam prvi put video Lomčetova. Malo bledo lice, kesice ispod uzanih crnih očiju, tanke usne. General je vrlo mršav i gipkost u struku ne odgovara njegovom uzrastu.

— Ako nemate ništa protiv, druže komandante korpusa, ja će poći s vama — kaže Lomčetov, oblačeći šinjel.

Izlazeći iz vozila u kome je bio smešten štab brigade, Getman dobaci Gusakovskom:

— Pripremite za borbu štabne tenkove. Naredite da se počisti pozadina: svi na juriš!

Sa mladim dugonogim komandantom streljačkog puka, koji je paradirao u kicoškim oficirskim čizmama sa mamuzama, uputih se u pešadiju. Major referisa da je u njegovim bataljonima preostalo po trideset-četrdeset aktivnih bajoneta.

Obidosmo čete, u kojima je vladala tišina pre juriša, i ispričasmo borcima o tenkistima opkoljenim u gradu.

Kao preko volje vejao je tradicionalni novogodišnji sneg. Nebo je osvetljavano ravnomerno izbacivanim raketama, koje su se lagano gasile. U pomrčini su pocupkivali vojnici, ježeći se od zime. Stresali su sa ušanki sneg, saginjali se i pušili u rukav. Ljudi su se primetno bili umorili i smrzli. Njihove misli su te noći lutale daleko, daleko.

Artiljerijska priprema odagna sanjivost. S leve strane zabrujaše tenkovi Gusakovskog, zaštektaše mitraljezi. Pešadija takođe kreće napred.

Po čestim topovskim pucnjima iz grada moglo se pretpostaviti da su Nemci očekivali ovaj napad. Eksplozije mina kao crne mrlje posejale su bojište.

Ćutljivi kapetan, zamenik komandanta streljačkog puka za MPV, ljutito pljunu, pa iz široke kubure, koja se lakirano presijavala, izvadi parabelum i žurno podje napred, prema poleglom streljačkom stroju.

Sneg je sada padao gusto, zbijeno. Pokriva je levkove i tenkovske tragove. Postalo je svetlijе od njegove beline.

Komandant puka promeni osmatračnicu. Vezisti su puzali, odmotavajući kalem.

Negde u blizini, s desne strane, raspališe nemački tenkovski mitraljezi. Eksplozije mina su se sve više približavale uvali u kojoj su zaledli bataljoni.

— Pukovska baterija napred! — naredi major. — Isturiti izviđački vod na desno krilo.

Naže se prema meni i obrisa od snega mokro lice.

— Bacio sam u borbu poslednju rezervu.

Borci su gurali pukovske topove kratkih cevi. Izviđači su u trku menjali okvire automata.

Po nemačkim tenkovima, koji su vršili protivnapad, sa ivice šume raspali zamaskirana baterija protivtenkovskih topova. Kratak plamen se rasprostre po zemlji.

Borba se razvukla. Na uspeh se sada više nije moglo računati. Sa našim snagama mi smo mogli igrati samo na kartu munjevitog naleta.

U kolima štaba Gusakovskog zatekoh Getmana. On je koračao iz ugla u ugao. Oficiri su sa poštovanjem čutali. Lomčetov je sisao svoju lulu.

— Od Orehova nema ništa. Paljba u gradu ne izgleda baš tako jaka — reče Getman, ne obraćajući se nikome posebno, zatim se okreće prema uglu u kome je sedeо radaista.

— Pozivajte, stalno pozivajte Orehova ...

Potom priđe stolu.

— Drugovi oficiri, treba dovesti u red jedinice, u toku dana ćemo ponovo jurišati, da bismo odvukli nemačke snage od Orehova.

Lomčetov kašljucnu. Getman ga upitno pogleda. General iz džepa od pantalona izvadi kožnu duvankesu, ne gledajući, tankim prstima napuni lulu i pride stolu.

— Neka mi bude dozvoljeno da kažem.

— Izvolite, druže generale. — Getman se pomače, propuštajući Lomčetova da prođe.

— Ja nisam opunomoćen da menjam odluke komandanta korpusa. Tim pre u prisustvu člana Vojnog saveta armije. Ipak, smatram za svoju dužnost da iznesem ovde svoje razloge, jer ču ih referisati komandantu fronta.

On brzo strogim crnim očima prelete po prisutnima.

— Smatram da je noćašnji napad — greška. Ako se ne bojimo oštih reči, može se reći da je — avantura. Brigada i pešadijski puk, koji je s njom dejstvovao, nisu raspolagali dovoljnim snagama da bi zauzeli grad. Sada se, kao što čujem, priprema još jedan besmislen napad. On je besmislen, ja sam u to duboko ubeđen ...

— Da, ali u gradu su naši ljudi i tenkovi! — prekide ga Gusakovski.

— Da, druže potpukovniče, i ljudi, i tenkovi. Rat, kao što nam je svima poznato, ne prolazi bez žrtava ... Opkoljena jedinica će se herojski braniti i ispunice svoju vojničku dužnost do kraja. A snage koje se nalaze istočno od grada, imam u vidu vašu brigadu, druže Gusakovski, dobiće popunu i u sadejstvu sa novoprispelim jedinicama osvojiće Berdičev ...

Oficiri su slušali odsečne reči: neki s interesovanjem, neki u nedoumici, neki s odobravanjem.

— U ratu — nastavlja je Lomčetov — moraju se s vremena na vreme žrtvovati pojedine jedinice, da bi se ostalima omogućilo da izvrše borbeni zadatak. To je azбуka, i molim za izvinjenje što vas podsećam na to.

Zavlada tišina. Monoton je radio mali motor. U taktu s njim pojačavao se i slabo beličasti plamen sijalice.

Prvi progovori potpukovnik Serbin. Govorio je vatreno, gestikulirajući i popravljajući kažiprstom požutele strelice brkova.

— Tačno, potpuno tačno nas poučava drug general, kritikuje naše greške i razotkriva nedostatke... Treba da menjamo naš način rada u svetlosti njegovih direktiva, da izvlačimo zaključke...

Getman ustade, pogleda ispod oka Serbina i ovaj umuče, ne završivši rečenicu.

— Vi, druže generale, govorite o živim ljudima kao o pokojnicima — Getmanovi jedri obrazi se zajapuriše, a oči zažmireše.

Znao sam da je Getman vrlo suzdržan čovek i kad on stupa u otvoren konflikt sa predstavnikom štaba fronta, znači da je njegov protest jači od svih drugih razloga.

— Tamo ljudi prolivaju krv — grmeo je Getman, zaboravivši svoja mudra životna pravila. — A vi, druže potpukovniče — Getman se naglo okreće Serbinu — preterano žurite da menjate način rada. Trebalo je da žurite prošle noći, kada se Orehov probio napred, a vi umesto da budete s njim, ko zna gde ste se muvali...

— Rekao sam svoje mišljenje — namršti se Lomčetov. — Na vama je, druže general-potpukovniče, da odlučite.

— To se nije događalo da tenkisti svoju braću bace neprijatelju da ih pojede — kipteo je od besa Getman. — Orehov ima veliku korist od svakog našeg napada. Čak ako i ne prodremo u grad. Privlačimo na sebe one snage koje bi ga zbrisale. Obustaviću napade samo u slučaju da dobijem direktno naređenje za to.

Getman udahnu i pogleda me netremice.

— Takvo naređenje nećete dobiti — rekoh čvrstim glasom. — Vojni savet armije je saglasan sa vašim odlukama. General Lomčetov je izrazio samo svoje lično mišljenje. Tačno je da nemamo dovoljno snaga. Ali, ne ratuje se uvek brojem.

Lomčetov podiže obrve. Sleže ramenima, — ko veli, radite kako znate, nije moje da se mešam.

„Rat ne prolazi bez žrtava... Žrtvovati izvesne jedinice, da bi se zatim zauzeo grad“. Ti, na izgled, razumni agrumenti činili su mi se opasni kao zarazna bolest. U

ovom trenutku oni su širili oko sebe ledenu ravnodušnost. Ja sam kao i Getman i Gusakovski smatrao da smo mi obavezni da spasavamo opkoljene drugove.

Odlučio sam da još koliko danas porazgovaram sa političkim radnicima brigade o pomoći opkoljenoj grupi. Ta pomoć je, pored ostalog, imala i veliki politički smisao. U svojoj propagandi mi smo uporno sprovodili jednu misao: onaj koji se boji opkoljavanja ne treba da bude u tenkovskim trupama; ako si opkoljen, budi čvrsto uveren da će te spasti po svaku cenu.

I evo gde čovek sa generalskim epoletama savetuje da dignemo ruke od tenkista u nevolji, da ih izbrišemo iz spiska kao „neizbežnu žrtvu” i da se bez žurbe, po svim pravilima, pozabavimo pripremama za solidan napad.

Ne bi mnogo vredela naša propaganda kad bismo mi tako lako odbijali da pomognemo onima koji su u nevolji! A što je glavno — sa kakvim bi osećanjem odlazili tenkisti u rejd u duboku neprijateljsku pozadinu? . . .

Uzbuđen glas radiste prekide moje misli:

— Čujem Orehova! Orehova!

Gusakovski tutnu radisti notes. Olovka poče brzo da preleće po žućkastom išpartanom listu hartije.

Čitali smo preko ramena radiste.

1. 1. u 08.14. Noć je prošla mirno. Neprijatelj je otvarao artiljerijsko-minobacačku vatru. Sedmorica ranjenika su umrla. Sa vodom stvar stoji rđavo. Povezali smo se sa mesnim stanovništvom. Municipija je na izmaku. Čekam dalja naređenja.”

Dohvatih mikrofon. Rekoh ko sam i pomoću jednostavne šifre, koju smo sami sastavili, poručih u etar:

— Sve čemo učiniti da pomognemo. Potrudićemo se da vam doturimo municipiju i lekove. Nećemo dati mira neprijatelju. Vojni savet veruje u vašu čvrstinu. Držite se, drugovi. Doći čemo vam u pomoć . . .

Zatim prinesoh očima izveštaje otkucane na mašini, koje je potpisao Gusakovski:

— Vi ste, druže Orehove, sa poručnikom Petrovskim predloženi za zvanje heroja Sovjetskog Saveza.

Dvaput pročitah spisak predloženih za odlikovanje. Samo što sam završio, vrata na vozilu se širom otvorile. Načelnik obaveštajnog odeljenja brigade glasno reportira:

— Stigao je čovek od Orechova, zastavnik Golomzik.

On propusti napred omalenog zastavnika sa izgužvanim epoletama na crnoj, čvrsto opasanoj, vatiranoj dolami. Iz rasparanog rukava ispadala je vata. Na levom dlanu se beleo malopre stavljén zavoj. Zastavnik po svim prisutnim prelete širom otvorenim sivim očima. Šeljačko lice sa ispupčenim jagodicama bilo je opaljeno vetrom.

4.

Ja i Golomzik smo sedeli u uglu štapskog vozila. Prialazio je čas jedan, čas drugi oficir. Neko vreme sluša čuteći i požuri svojim poslom. Jedno dvaput zaustavi se pored zastavnika i general Lomčetov. Ne ispuštajući lulu iz usta, svrđlao je Golomzika prodornim crnim očima. Ali Golomzik je pričao nikoga i ništa ne primećujući. On je i dalje živeo sa opkoljenim drugovima u Berdičevu i sve što se događalo s ove strane bilo je za njega nešto daleko i ne sasvim realno. On je doneo izveštaj i povešće natrag u opkoljeni grad grupu vojnika sa municijom i lekovima.

— Idite da se odmorite, zastavniče — ustadoh. — Pred nama je teška noć.

— Da, druže generale, biće veselo noćas ...

Isprsi se i upita strogo:

— Dozvoljavate da se udaljim?

Sa ulice je dopiralo ljutito Getmanovo psovanje. Guskovski je nešto oštrot vikao u telefonsku slušalicu. Načelnik štaba je povlačio crveno-plavom olovkom po velikom listu hartije, mrmljajući nešto sebi u bradu.

Brigada se spremala za naredni napad.

Ali i novi napad nam nije doneo uspeh. Tenkovi i pešadijske jedinice vratili su se na polazne položaje.

Pred veče me zaustavi Lomčetov:

— Ostao sam pri svom mišljenju, kao što ste i vi, verovatno, ostali pri svome. Smatram za potrebno da odmah iznesem svoje gledište komandantu fronta, o čemu vas i obaveštavam.

Slegoh ramenima. Više nismo imali o čemu da razgovaramo.

Kada je pao mrak, grupa pod vođstvom Golomzika krenula je prema prednjem kraju, da bi se probila u Berdičev. Sa zastavnikom su krenuli desetorica boraca i jedan lekarski pomoćnik — sve dobrovoljci. Na leđima su nosili rančeve prepune bombi, zavoja i lekova. Golomzik je dobio i nekoliko novih brojeva armijskih novina.

Ja i Gusakovski smo stajali ispod bora posutog novim snegom. Pored nas su lagano prolazili borci, savivši se pod teretom rančeva. Automati su im se njihali na grudima u taktu s teškim koracima. Zastavnik Golomzik se za trenutak zadrža pored mene, klimnu glavom i krenu dalje u frontovsku noć.

Gusakovski se neočekivano raspriča. Sve dosad se muvao po jedinicama, a čim bi se nakratko pojавio na komandnom mestu, odmah je hvatao telefonsku slušalicu.

Njegova vojnička sudbina nije tekla glatko. 1937. godine se rastao sa uniformom i tek posle dve godine, rehabilitovan, vratio se u jedinicu. Ušao je u rat kao pomoćnik načelnika štaba tenkovskog bataljona. A sada je na čelu brigade. Osećao sam da su mu ruke donekle vezane prisustvom viših starešina, naročito Lomčetova, koji je Čuteći sisao lulu. Gusakovski je to prisustvo, zbog svoje „komplikovane“ biografije, doživljjavao na poseban način.

— Nikako mi ne izlazi iz glave nedavni razgovor sa predstavnikom štaba fronta — priznade on. — Juriš tamo-amo po vasceli dan i po čitavu bogovetnu noć, a u glavi ti se stalno vrti jedna te ista misao: da li ispravno radimo? ... Komandovanje podržava, general Getman je sa-glasan. Ali i general Lomčetov se nije juče pojавio na ovome svetu. I on, valjda, nešto razume. Otkuda kod njega takva logika? Ne žrtvuje li on olako tuđe živote? ... Ranije sam mislio da je najvažnije da starešina tačno

proceni situaciju, doneće smelo odluku i sproveđe je... Da je to glavno — jeste, ali to nije sve. Lomčetov razume situaciju ništa gore od ostalih, ali je njegov zaključak potpuno suprotan našem... Ne volim kad se kaže: rat ne prolazi bez žrtava. Ko to ne zna? Zašto onda zvrndati stalno jedno te isto? Poneko će poslati ljudе u smrt za bambadava i glava ga neće zaboleti: nema ništa bez žrtava, ništa nećemo požaliti za otadžbinu... Ali ima žrtava i žrtava. Eto u čemu je stvar...

Ovo mi nije bilo prvi put da vidim kako starešina, koji je dobio veliku vlast, počinje da lupa glavu nad onim što mu se ranije činilo potpuno jasno. U njemu se budila uznemirenost zbog ljudi koji po njegovom naređenju idu u smrt.

Izjutra je stigao artiljerijski puk i svojom vatrom složno podržao napade pešadije i tenkova. Ali i ovoga puta nismo uspeli da probijemo obruč. Nemci su dovukli nove snage, mada su znatan deo tih snaga morali da iskoriste za kopanje novih rovova i pregradnih položaja.

U trinaest časova dobili smo preko radija kratak izveštaj od Orehova: „Golomzik je stigao. Krastavci su na izmaku. Pri kraju su i akumulatori za radio-stanice”.

Lomčetov je otišao na komandno mesto Vatutina i više se nije vraćao. Po svemu sudeći, Vojni savet fronta je odbacio njegove agrumente. Međutim, da li zahvaljujući izveštaju Lomčetova, ili kao odgovor na naše molbe, iznad Berdičeva se pojaviše bombarderi. Zaobilazeći teritoriju koju su zauzeli bataljoni Orehova i Karabanova, oni su bacali bombe na prednji kraj neprijateljske odbrane, na skoro iskopane tranšeje, na vatrene položaje. U svom večernjem izveštaju Orehov se zahvaljivao pilotima.

Getman je pojačao brigadu Gusakovskog sa dvadeset tenkova i napadi se obnoviše s većom žestinom.

Shvatili smo koliko Orehova košta svaki sat opsade, zamišljali smo mračan podrum ispod pekare, onesposob-

Ijene tenkove koji se nisu predavali, u kojima su ostali u životu po jedan ili dva čoveka.

Od opsednutih je stigao malo čudan radiogram: „Napadaju nas odozgo”. Zamolili smo ga da ponovi i Orehov je opet javio: „Napadaju nas odozgo”.

U toku tih dana nemačka avijacija se nije pojavljivala iznad Berdićeva. Nije je bilo ni ovoga puta. Šta onda znači to „napadaju nas odozgo”?

Gusakovski je čutao, gledajući netremice sivi sanduk radio-stanice, kao da je ona mogla dati odgovor na naše pitanje puno nedoumice. Prebirao je po retkoj kosi i gnječio prstima mesnatu donju usnu.

— Čini mi se da sam se dosetio ... Njih Nemci ne mogu da savladaju sa zemlje. Odlučili su da pošalju automatičare preko krovova. U rejonu pekare nalaze se visoke zgrade. Njih koriste.

— Čime možemo pomoći Orehovu? — upitah.

— Ničim ... Apsolutno ničim ...

Gusakovski izade i zalupi vratima.

Naša artiljerija izvršila je vatreni nalet po nemačkom prednjem kraju. U to vreme naša radio-stanica je počela da radi na prijem. Orehov je molio da otvorimo vatru po njemu. Svi koji su bili u štapskom vozilu znali su šta to znači.

Naredih da se otvori šrapnelska vatra po kvadradu 13—85.

Radio-stanica opet pređe na prijem. Ali Orehov je čutao.

Pogledah na sat. Svakog trenutka trebalo je da stigne pešadijska divizija, prebačena ovamo po Vatutinovom na-ređenju. Trebalo je dočekati pešadiju i pomoći joj da se pripremi za sutrašnji napad.

Tek kasno uveče vratio sam se u štapsko vozilo. Ne čekajući da mu postavim pitanje, načelnik štaba izvesti:

— Od Orehova nemamo nikakvih izveštaja. Pozivamo ga svakih pola sata.

— Pozivajte ga svakih petnaest minuta.

Noću su u grad otišli izviđači, da bi razjasnili sudbinu opkoljene grupe. Međutim, naleteli su na zasedu.

Na drugom sektoru nam je pošlo za rukom da uhvati „jezik“. To je bio smrtno preplašen postariji Nemac, koji nije znao ništa ljudski da kaže i samo je ulizički ponavljaо pitanja prevodioca.

- Ima li u gradu ruskih vojnika?
- O da, ima.
- Da li se oni bore?
- O da, bore se.
- Da li su izginuli?
- O da, izginuli su.
- Kada su izginuli?
- Davno su izginuli ...

U toku cele noći nismo ništa saznali o opkoljenoj grupi. Ali negde pred svanuće vrati se sa isturene osmatračnice Gusakovski i saopštio:

— Čini mi se kao da pucaju u blizini pekare. Ne mogu da jamčim, ali nešto nalik ...

Avijacija nam je pomogla da slomimo „otvrdu“ nemacku odbranu. U uzanu brešu, koja se skroz-naskroz nalazila pod mitraljeskom vatrom, nagrnuli su tenkovi sa desantom pešadije. Za njima su potrcali strelcii, padajući i ponovo ustajući. Prošavši prvu liniju, napadači su se podelili na dva dela. Jedan deo je obuhvatao grad sa severa, dok je drugi nastavio da napreduje na jugozapadnom pravcu, prema trgu kod pekare.

Nemci su se uporno branili dok nisu uvideli da im preti okruženje. Strah od „kazana“ obuzeo je nemačke vojнике, primoravajući ih ponekad da napuste odlično organizovane položaje.

Transporter juri pored oklopnih kupola, iz čijih otvora štrče crne mitraljeske cevi, pored nemačkih dugačkih topova, pored minobacača sa širokim cevima. Levo vijuga rečica, duž koje se probijao prema nama zastavnik Golomzik, dok je pozadi ostalo polje ispresecano rovovima i

saobraćajnicama. Počeše da promiču jednospratne kućice Komnezamovke.

Ovde nema neprijatelja. Tenkovi se ne zaustavljaju. Pešaci, mada im je duša u nosu, takođe ne zaostaju. U susret im trče žene, koje su izašle iz podruma, trapova, suterena.

Tenkistima sada nije do dočeka. Samo da se što pre probiju do svojih, što pre da stignu na trg!

Prvi koga vidim na trgu jeste — Gusakovski. Revolverom pokazuje pravac zahuktalim tenkovima.

Skačem na zemlju.

— Gde je Orehov?

— Živ je, u dvorištu.

Evo i dvorišta pekare. Ugljenisane cigle, ostaci debeлиh zidova, crni, đubretom ispunjeni četvorougaonici — ostaci nekadašnjih kuća. Do najvećeg četvorougaonika, zatrpanog ciglom, gredama i pokidanom armaturom, vodi mala putanja. Po njoj iz podruma puze ranjenici, ljudjajući se i pridržavajući jedan drugoga.

Pre nego što sam stigao da se približim podrumu, pristižu sanitetska vozila. U opštoj trci pre početka napada Gusakovski nije zaboravio da ih pozove.

Preda mnom стоји oficir u zamašćenoj kratkoj bundi, iz čijih poderotina vise prljavi uvojci krvna.

— Ne poznajete me, druže člane Vojnog saveta?

— Pomaznev?

— Da. On glavom. Majora Orehova nećete uopšte prepoznati. Druže Orehove! — poziva Pomaznev.

Prilazi omalen oficir u šinjelu navučenom preko vratirane dolame. Uzane, kose Orehovljeve oči su gotovo pokrivene tamnim kapcima. Crna čekinja, pocrnele usne.

Nije vreme za raspitivanje. Treba što pre evakuisati ranjenike. Odavde iz podruma i iz tenkova. Neophodno je pregledati svaki tenk. S nekim od njih nije bilo veze po dva-tri dana.

Spuštam se u podrum. Stešnjeni, jedan uz drugoga, na tankom prostiraču od slame, koji nije mogao da pokrije kameniti pod, leže ranjenici. Udaljeni ugao se gubi u mraku, koji ne može da rastera svetlost dimljivih „kaćuša”.*)

Posle toga podruma mrazoviti vazduh izgleda kao najveće blago. Kapetan Karabanov, kome je vrat zavijen krpom potamnelom od krvi, stoji oslanjajući se o štap i diše tako duboko da se zagrcava.

Borba se sve više udaljava prema zapadnoj periferiji grada, iza rečice Gnilopnjatke. Ovde, pak, gde je još nedavno plamtela borba, gde je cigla pocrnela od ognja i krvi, gde se mrtvi nisu mogli sahranjivati, jer su automatičari i snajperisti vrebali sa krovova, najedared je zavladala tišina. Ljudi se ne osvrću i koračaju uspravno. Žene donose ranjenicima vodu, umivaju ih, poje. Dečaci sakupljaju čaure.

— Politički rad je bio jednostavan — pričao mi je Pomaznev — poneseš za momke parče hleba i čuturicu s vodom (ako ima vode) i negde na nogama, a negde na trbuhu probijaš se do nekog udaljenog tenka. Orehoj je na šemi označio svaki od njih ... A dešavalo se da u tenkovima na svašta naiđeš. Dokoturao sam se jednom do mladeg vodnika Belikova i doznajam da već treći dan sedi sam u tenku a pored njega dvojica poginulih. Zamislite stanje toga čoveka? Seo sam pored njega. On èuti. „Jesi li zaboravio da govorиш?” — pitam ga. „Nisam zaboravio, druže potpukovniče, ali one reči koje sam ranije znao sada ne vrede”. — „Pa, tebi je major Orehoj rekao da ideš odavde”. — „Dok sam živ ne odlazim odavde”.

— Da li je živ? — prekidoh Pomazneva.

— Živ je. Pet dana se branio. Dvaput sam odlazio k njemu. Kada sam došao drugi put, zagrljio me je i zaplakao. Još je pravi dečak, dvadeset šesto godište, dobrovoljac ...

Pomaznev predahnu i nastavi:

*) Improvizovana lampa. — Prim. priv.

— Sa svakog takvog pohoda donosio sam molbe za prijem u Partiju. U jednom T-70 nisam zatekao nikog u životu. U toku dana su se još branili, a onda je granata udarila i probila bočni oklop. Ali jedan, očigledno, nije odmah umro. Napisao je da sve članove posade smatramo komunistima. Molbu je pritisnuo zatvaračem od topa ...

Možda zato što mi je sve to pričao ovaj realan, ozbiljan čovek, koji nije bio sklon da dramatizuje događaje, čovek običnog lica, koji je sad iz svoje torbe riđe boje poslovno vadio komadiće papira sa molbama — osetih uzbuđenje. A činilo mi se da sam toliko preturio preko glave da mi više ništa ne bi moglo potresti dušu ...

Pomaznev završi i upitno me pogleda:

— Hoće li biti kakvih zadataka?

— Sutra ćemo održati partijski sastanak delegata. Dok se drugi bataljoni ne udalje suviše daleko. Potrebno je da cela brigada sazna za to. Referat će podneti Orehov. Pomozite mu i sami se pripremite.

— To je dobra ideja. Partijski sastanak je sada umešno održati ...

Iz „vilisa”, koji se zaustavi, kašljujući izade Getman.

— Berdičev je naš!

Zatim zažmire na nebo.

— Gle, kako veje, opet ćemo morati da napadamo bez avijacije.

Sve unaokolo se menjalo na naše oči. Sneg je žurno pokrivaо razvaline, bezoblične gomile razbijene cigle, na brzu ruku iskopane plitke rovove, nagoreli metal tenkova.

GLAVA V

1.

Nepouzdani ukrajinski januar čas utaba puteve, čas ih pretvara u žitku kašu. Ili to nije prava zima, ili je ju-govina, koja preduhitri sve rokove.

— Proleće je nestrpljivo — razglaba Mihail Mihalič.
— To je zato što se krećemo na zapad, uticaj golfske struje.

Balikov voli da pokaže svoje ne baš bogato znanje iz srednje škole.

Možda će i na Čerčila uticati golfska struja. Omek-šaće stari pas i otvoriti drugi front ... Ali, teško da će ga golfska struja pokrenuti ...

U stopu za kapetanom, komandirom stana, preska-čemo preko barica stegnutih sjajnim ledom.

— Evo ovde — pokazuje kapetan na seosku kuću, čiji je beo zid obeležen slovom „P”.

Samo što smo ušli, okrenuh se Balikovu:

— Molim vas, uzmite od topografa listove „Lipovec”, „Gajsin”, „Umanj” i zlepite ih.

Ađutant „ne treba” da se čudi i da postavlja pitanja. Ipak, Balikov nepoverljivo ponavlja:

— Umanj?

Okreće se nalevokrug tako da se peševi šinjela razleću.

Kako će se samo začuditi ljudi u pukovima, bataljo-nima, posadama kada do njih stigne naređenje da okrenu na jug. Mi smo navikli na nepredviđene događaje u toku nastupanja, na neočekivane, u početku teško objašnjive manevre. Ali ipak, umesto zapada na jug ... Ja i sam ne

mogu do kraja da shvatim šta predstavlja novo naređenje. Uzdam se u Šalina.

Šalin, miran kao i uvek, spokojno usredsređen, čitavim svojim izgledom pokazuje: to je za vas novost, a ja sam uvek znao ...

Vojni savet se okupio u njegovojo sobici, odvojenoj od velike sobe nemačkim šarenim šatorskim krilom. Ta sobica sa kartom rasprostrtom na stolu i mrkom kožnom futrolom telefona predstavlja mozak tenkovske armije, koja sada naglo okreće na jug.

U jedinice je stiglo tek prethodno naređenje. Rovovi i skloništa se predaju pešadiji. Tenkovi se po mogućnosti neprimetno povlače u pozadinu, a onda skreću na rokadne puteve. Tačnije, sami ih krče. Počinje prebacivanje duž linije fronta, koja ne postoji uvek. Tu i tamo neprijatelj se povukao, a naša pešadija još nije stigla ili se utvrdila na pojedinim otpornim tačkama.

Jedan bataljon iz Getmanovog korpusa iznenadno su napali tenkovi u otkriveni bok.

U štabu armije je nastala uzbuna. Na tome mestu ne treba da se nalaze Nemci.

Šalin je zatražio broj nemačke divizije. U korpusu to nisu znali. Pitali su brigadu. Iz brigade su odgovorili: divizija je nova, nisu ustanovili broj.

Ti podaci su poslati u štab fronta. Posle pola sata Šalin začu u slušalicu glas komandanta.

— Sumnjam. Tu ne može biti nova nemačka divizija. Proverite, brižljivo proverite ...

General Vatutin je vrlo osetljiv prema bilo kakvim podacima o neprijatelju i o svakoj novoj nemačkoj jedinici njemu se uvek odmah referiše.

Šalin je poslao avionom U-2 načelnika obaveštajnog odeljenja armije pukovnika Soboljeva, oficira koji se od pojedinih svojih kolega odlikovao time što je uvek brižljivo tražio istinu.

Kada se vratio iz korpusa, Soboljev je izvestio da to uopšte nije nova, već nama odavno poznata 25. divizija.

Njena četiri tenka, koristeći pobedničku bezbrižnost naših oficira, zapalila su dva T-34, a zatim onesposobila još dva.

— General Getman je u početku branio svoje. Nije pristajao na ništa manje od nove divizije — pričao je Soboljev. — Ali na kraju krajeva morao je...

Katukov je strpljivo saslušao Soboljeva i klimnuo glavom Šalinu:

— Nastavite, Mihajlo Aleksejeviču.

Šalin potmulinim glasom izlaže situaciju na sektoru naše armije. Katukov vrti u rukama krnjetak olovke („Sa takvom olovkom čovek ne može postati birokrata — potpišeš se i sve je u redu“). Živahan čovek, pokretan, on primorava sebe da prati podrobna razjašnjavanja načelnika štaba. Mihail Jefimovič veruje Šalinu apsolutno, bez pogovora.

— Mislim da se radi o opkoljavanju nemačke grupacije, tačnije, 8. armije, u rejonu zapadno od Čerkasija. Drugi ukrajinski front je izbio na Kirovograd...

Šalin skida jedne naočare i stavlja druge, a zatim crnom drškom masivne lupe okružuje eventualni rejon opkoljavanja. Posle toga duva na debela stakla naočara i brižljivo ih briše.

— Ideja o velikom blokiraju je primamljiva ideja... Po svemu sudeći, mi ćemo morati da proširujemo spoljnji obruč, a jednim delom, možda, da sužavamo unutrašnji. Zasad to su perspektive. Ali mislim da su realne. Potpuno realne. Sada smo sposobni za tako nešto...

Spokojsstvo za trenutak ostavlja Šalina, osmeh izravnavi dve duboke vertikalne bore koje presecaju čelo. Zažmirivši lukavo, češka obrijani potiljak.

Katukov u silnom uzbuđenju baca krnjetak olovke i trlja ruke:

— Dobro bi bilo da im ovde priredimo drugi Staljingrad!...

Živahnu čak i mladi načelnik operativnog odeljenja potpukovnik Nikitin, koji nije dozvoljavao sebi ispoljavanje nikakvih emocija u prisustvu generala. On ostavi na stranu torbu sa sekcijama i list hartije, na kome je po

navici beležio „zaključke o situaciji”, i upadljivo radoznalo se zagleda u mesto na karti koje je obeležio načelnik štaba.

Međutim, Šalin je opet suzdržan i poslovan. On formuliše zadatke pojedinih jedinica. Nikitin ponovo dohvati torbu sa sekcijama i poče žurno da zapisuje. Katukov mahinalno škljoca komplikovanim upaljačem i pripaljuje cigaretu.

Ideja o opkoljavanju je najprimamljivija za starešine i trupe. Kada bi se samo mogla saopštiti! Ali ona predstavlja tajnu, strogu ratnu tajnu. Čak i na našem savetovanju Katukov smatra za potrebno da nas podseti na to. Dakle, skrećući na jug, trupe neće razumeti smisao izvođenog manevra. To otežava politički rad.

Razume se, autoritet komandanata je porastao sada, posle tolikih pobeda. Pa ipak, jedno je izvršavati naređenje kada je cilj dobro poznat, a drugo — kada se pojma nema o njemu.

Na savetovanju komandanata jedinica i načelnika političkih odeljenja govoriće se samo o neposrednim zadatacima: koncentraciji, paralelnom gonjenju 17. tenkovske divizije, koja se povlači na jug, izbjajanju na neprijateljske komunikacije. Ne možemo spominjati opkoljavanje, ali možemo govoriti o ofanzivnom entuzijazmu, o merama borbenog obezbeđenja. Treba oduševiti trupe idejom o munjevitom napredovanju u pravcu juga i o presecanju neprijateljskog fronta. Ti koraci će poslužiti kao pouzdana priprema sledeće etape, kada će se zajedničkom operacijom frontova zatvoriti obruč oko nemačke 8. armije.

Komandantima korpusa i načelnicima političkih odeljenja, koji napregnuto slušaju Katukova, instinkt govori da počinje nešto ozbiljno. Verovatno, ozbiljnije od borbi za Kazatin, Popeljnju i Berdičev ...

17. tenkovska divizija, koja po putevima ostavlja svoja vozila sa oznakom u vidu lava koji stoji na zadnjim

šapama, ne može da izdrži naš pritisak i zapuši sve rupe. Puca i kida se nemačka odbrana. Zaštitnice se grčevito hvataju uzvišica, sela, pokušavaju da posednu magistrale. Na putevima se vide tragovi tih uzaludnih pokušaja. Dugajlija-hitlerovac sa ogromnim slamnim klompama navućenim na čizme — opružio se u jarku pored druma. Drugi je uspeo da napravi desetak koračaja u pravcu žbunja. Ostao je da leži onako kako je trčao — savijenih ruku u laktovima. Podigoh automat sa crnom drškom od plastične mase. U okviru nema ni jednog metka.

Na ivici šume stoje dvanaest kamiona obeleženih onim istim dresiranim lavom. Oko njih posluju naši šoferi.

Vojnik okruglog lica, koji je čeprkao po motoru, objašnjava:

— Ovaj je u redu. Jedino nema goriva ...

Hitlerovci loše stoje sa gorivom. Juče su naši zapple-nili nekoliko potpuno ispravnih tenkova T-III. A kada kod neprijatelja dođe do prekida u snabdevanju gorivom, on gubi ne samo pokretljivost, već i borben duh. Zaštitnice se obično uporno tuku, računajući na to da će u poslednjem trenutku poskakati u vozila i nestati. Ali kad su vlastite noge poslednja nada, nije lako tući se do poslednjeg metka. Ipak, Nemce čak i sada, kada trpe poraz za porazom, ne obuzima panika i oni dosledno izvršavaju naređenja.

Iz iskustva znam da se ne treba uzdati u to što je neprijatelju ponestalo goriva; danas-sutra ono će biti do-tureno. Stalno, svakog časa, treba biti spremna na nepri-jateljski protivnapad.

Potrebitno je da istovremeno vaspitavamo i entuzija-zam i opreznost.

Već se smrkavalio kad sam stigao u Bojkov puk. Sunce na zalasku blesnulo je na prednjem staklu kola i niskim prozorima seoskih kuća.

Bojko je davao zadatak oficirima. Bio je nervozan, znači — nije mnogo govorio, niti je gestikulirao.

— ... Jedna četa zaobilazi sa zapada, druga sa istoka. Jeste li razumeli? Neka Nemac odstupa prema severu. Tu ćemo ga onda potprašiti. A kod Žornišča — tiho.

On počuta malo i prelete pogledom po svojim oficirima. Zatim dodade:

— Recite svojim sokolovima da ne otvaraju džabe paljbu. Recite im da ih je za to molio komandant puka.

— Ma, ne brinite se — reče major u prsluku zaštitne boje. — Sve ćemo uraditi kako valja.

Zatim upita u ime svih:

— Dozvoljavate li da predemo na izvršenje?

U sobi ostadosmo nas dvojica. Bojko sede na klupu, polako otkide krajčak lista od novine, iz okrugle kutije od plastike sa poklopcom koji se zašrafljivao — Nemci u njima drže maslo — izvadi šaku krupno sečenog domaćeg duvana i brižljivo zavi debelu cigaretu.

— Žornišče je moj zavičaj, eto u tome je stvar. Tamo su mi otac i majka. Ja još od Kijeva proračunavam kako da dospem u Žornišče ...

Cigaretu je osvetljavala tamno potpukovnikovo lice sa širokim nosom i tankim usnama.

— U ratu se svašta dešava. Možda ću zaista osloboediti svoje. Pisali su u novinama o jednom takvom slučaju.

Kada je već navlačio umašćenu kratku bundu, dodade:

— Ako su živi ...

Podosmo kod tenkista.

Tenkovi su uzimali gorivo. Sa kamioneta i sa „zisova” istovarivane su granate. Četne starešine su vikale kod bataljonskih kuhinja.

Potpukovnik je prilazio čas jednom, čas drugom oficiru i nepoverljivo pitao:

— Jesi li razumeo zadatak? Pazi, otvaraj četvore oči! ...

Zatim pozva svoga zamenika za MPV, Iščenka:

— Slušaj, komesare, evo šta mi je palo na pamet: kako bi bilo da na tenkove uzmemo kolhoznike kao vodiče?

— Ideja nije loša. Samo da li ćemo naći dobrovoljce?

— Pogledaćemo.

Ispostavilo se da dobrovoljaca ima daleko više nego što je potrebno.

U dvadeset dva časa Bojkov tenk kreće napred, a za njim ostali.

Trebalо je da se nađem sa potpukovnikom Burdom, da porazgovaram sa političkim radnicima brigade i proverim stanje pozadine. Tek sutradan oko podne stigao sam u Žornišće.

Selo je praznovalo oslobođenje. Na trgu, gde su se ukrštali putevi, visio je dotrajali crveni plakat, koji je pozivao kolhoznike da uđe u stručnu letinu. Taj plakat je štampan u proleće pred rat, zatim je bio sakriven u daniма okupacije, a sada je zauzeo ranije mesto. Na oklopu T-34 koji su okružile devojke, crnomanjast borac je svirao na zaplenjenoj harmonici, zažmuriši od uživanja.

U Bojkovoju kući gust duvanski dim. Bradati starac plete nogama tankim kao palidrvca, ne obraćajući pažnju na pesmu koju otežu žene sa šarenim maramama, sabivši se u jedan čošak.

Bojko sedi za stolom, raspilavio se, sav crven, nasmjejan. Niz lice mu teče znoj, on se svaki čas briše izveznim peškirom.

— Evo, druže generale — podiže se potpukovnik nesigurno — ipak sam oslobođio svoje. Molim, upoznajte se — ovo je moј otac, a ovo je mama.

Svukoše mi šinjel i posadiše me za sto.

U sobi je tesno, vruće, plavičasti slojevi dima podupiru tavanicu. Lupaju vrata, ljudi dolaze i odlaze. Bojkova mršava, pogrbljena majka užurbano posluje oko stola, trči prema peći, oprezno obilazeći igrače, nosi tiganje, lonče.

Do stola se probiše trojica sa crvenim trakama na kaputima. Ceremonijalno se rukuju sa mnom i sa Bojkom. Jedan od njih, širokih ramena, sa talasastom čubom lanene boje, objašnjava, trudeći se da nadjača buku:

— Mi smo ovdašnji partizani. Bili smo opkoljeni. Molimo da nas primite u armiju.

— Ovde će sada biti sovjetska vlast — odgovaram — vojni odsek će izvršiti mobilizaciju.

— A zar vi sami to ne možete uraditi? — umeša se u razgovor drugi. — Ne volimo da čekamo.

— Pa ništa — pristajem — ako je tako, porazgovaraćemo u odeljenju za popunu.

Trojka se zahvaljuje i izlazi.

— Posedećemo na ulici, popušićemo ...

Starac Bojko šapuće nešto na uvo sinu. Ovaj se isprva osmehuje. Ali najedared se uz nemiri:

— Ma nemojte, tata?

Sada Bojko šapuće meni:

— Otac tvrdi da je onaj sa čubom služio u policiji. Kaže da ga je tamo video kada su ga vodili u opštini zbog mene. Nije baš sasvim siguran, taj sa čubom je tada imao brkove.

Pozivam Balikova:

— Idite odmah u selo u kome je za vreme Nemaca bila smeštena komanda mesta. Tam su već stigli mesni partijski radnici. Pitajte ih ko je ovde sa Nemcima sarađivao. Potrudite se da dovezete nekog čoveka koji poznae ovdašnje partizanske prilike.

Ne, starac Bojko nije pogrešio. Sva trojica su radila u Gestapou, dvojica kao islednici, a treći kao upravnik zatvora. Sa Balikovom su stigli starac koji je sedeo u zatvoru i žena koju su saslušavali „dobrovoljci“. Teško je preneti to što su pričali žena i starac, koji se gušio pri svakoj reči. Ćavolski izmišljena mučenja, majstorska svirepost, grubo nasilje. Naročito zverski je postupao onaj sa čubom.

Mi smo ponekad mesto „fašista“ govorili „Nemac“. Poneki ograničeni politički radnici, ne udubljujući se u stvari, smatrali su fašizam za nešto nacionalno.

Pred nama su sada stajala tri izdajnika, koji su postali fašisti. To su bili Rusi, koji su učili sovjetsku školu (sva trojica su imala srednje obrazovanje) i koji su služili u Crvenoj armiji (nitkovi nisu slagali kada su rekli da su bili opkoljeni).

Na seoskom trgu, gde se ukrštaju putevi i gde se leprša na vetu stari plakat, koji poziva da se udvostruči letina, naši inžinjeri su sklepali vešala. Predsednik prekog vojnog suda pročita osudu i tri para čizama se zanjiha iznad daščanog podijuma . . .

Naša tenkovska izvidnica se približavala Gajsinu i Umanju. Saobraćajci su na stubove pored puta pričvršćivali signalne znakove okrenute prema jugu. Ispred nas nije bilo neprijatelja. Ostaci nemačke 17. tenkovske divizije otkotrljali su se na jugoistok. Naši tenkovi su izbili na operativni prostor.

Najedared stiže naređenje: okrenuti na zapad, oslobođiti Vinicu i Žmerinku, preseći železničku prugu i drum, preko kojih se vrši snabdevanje nemačke 8. i 6. armije.

Pravac napada koji se razvijao punom snagom, morao se naglo promeniti.

Radisti pozivaju bataljone koji su izbili daleko napred i pozadinske jedinice koje su zaostale desetinama kilometara: „Slušajte naređenje . . .“ Ali, radio-stanice ne mogu da dopru do svih. Oficiri za vezu, proklinjući sve na svetu, jure u „vilisima“, koji se truckaju po oštećenim putevima.

Brigadama Gorelova i Morgunova je naređeno da krenu prema Žmerinki.

— Shvatite me, Kiriliću — uzbudođeno dokazuje Gorlov — ne mogu da čekam Morgunova! Vreme zlata vredi. Razume se, imaćemo u tom slučaju više snaga, ali ćemo propustiti momenat. To je rizik, a ne avantura. Ja

i načelnik štaba o svemu smo razmislili. Južni Bug ćemo forsirati kod Tivrova i izbićemo na teritoriju koju su okupirali Rumuni. To je prvo. Rumuni se bore slabije od Nemaca. Njima rat uopšte nije potreban. A i ne čekaju nas tamo. Drugo, Južnim Bugom ćemo prikriti naš desni bok.

Gorelov namiče šapku i koliko je to moguće postaje zvaničan.

— Čekam vašu odluku, druže člane Vojnog saveta.

Ipak, ne nadajući se da će dobiti moju saglasnost, pribegava „niskom udarcu”.

— Uveren sam da bi komandant armije podržao moj predlog ...

Simpatični su mi i Gorelovljev plan i njegova vatrenost. Ali pre nego što ću dati dozvolu, pozivam načelnika štaba i zamenika komandanta brigade za MPV.

Gorelov se taktično šetka malo po strani i kosim pogledom prati naš razgovor. On neće da utiče na svoje zamenike. Ko veli, neka se član Vojnog saveta sam uveri.

Preko radio-stanice molim Šalina da ubrza napredovanje Morgunovljeve brigade; ja sam se, međutim, odlučio da sa Gorelovom krenem prema Žmerinki.

Na mostu kod Tivrova dremaju rumunski graničari. Njima je poznato da negde severno Rusi tuku Nemce. Ali ovde, na teritoriji „Velike Transnistrije”,¹⁾ zasad je, hvala bogu, mirno.

Kada je čelni tenk prišao mostu, oficir, koji je istračao iz kućice pribijene uz reku, viknu nešto vojnicima. Ali ovi umesto da se bace prema mitraljezu smeštenom u betonskom bunkeru, neodlučno podigoše ruke. Čelni tenk opali rafal u vazduh.

Tenkovi su išli preko mosta, a po strani, očekujući dalju sudbinu, stajali su rumunski vojnici, začuđeno podigavši uvis ruke u debelim krznenim rukavicama.

¹⁾ Tako su okupatori nazivali osvojeni deo sovjetske teritorije, koji je trebalo da pripadne Rumuniji.

Omanji garnizon Tivrova takođe nije bio spreman da proliva krv za „Veliku Rumuniju”. Na dva-tri mesta zaštektali su automati i, zagrcnuvši se, začutali.

U sobi komandanta mesta naslikane masnom bojom, visile su slike Hitlera i Antoneskua u prirodnoj veličini. Obojica lepuškasti, kao filmske zvezde u modi.

Komandanta izvukao je iz podruma. On je bio gotovo poplaveo i držao se rukom za levi džep na grudima. Naš prevodilac nije znao rumunski, a komandant je slabo razumeo nemački. Nekako je objasnio da sve do Žmerinke duž obale Južnog Buga nema garnizona. Ali u Žmerinki je nemačka vojska.

Preko radija stupih u vezu sa Katukovom. Bio je zadovoljan početkom operacije. „Prenesi Gorelovu moju zahvalnost i vrati se u Borokovicu. Tamo treba da stigne Getman. On će stati na čelo grupe.”

O daljim dejstvima brigade znam na osnovu radio-izveštaja, koje je redovno slao pedantni Gorelov.

Pred veče je brigada, ne naišavši na otpor, izbila u blizinu Žmerinke. Do grada je ostalo nekih šest kilometara. Tenkovi su se posakrivali po voćnjacima. Neprijateljska avijacija nije dejstvovala zbog loših vremenskih uslova. Izviđači su otišli u Žmerinku, dok su oficiri štaba sakupljali podatke od stanovnika.

U Žmerinki se nalazio veliki nemački garnizon sa artiljerijom, inžinjerima i aerodrom. Pre dvadeset četiri časa u Žmerinku su stigli ešeloni sa pešadijom i tenkovima. Pešadija je delimično smeštena u školi i u nekoliko velikih zgrada. Ostatak je u vagonima. Tenkovi se nalaze na tenkodromu, napravljenom još pre rata.

Gorelov se našao pred problemom: da li odmah da tuče ili da sačeka dolazak ostalih jedinica? Zamišljao sam kako Volođa ide između tenkova, kako razgovara sa seljankama, koje su išle u Žmerinku da trampe mleko i brašno za svakojake dronjke, kako prima izveštaje načelnika raznih službi i kako na kraju donosi odluku . . .

U tri sata noću brigada je upala u zaspalu Žmerinku. Jedan deo tenkova je krenuo na stanicu, drugi je uništilo

aerodrom, dok su ostali krstarili ulicama, ispunjenim pucnjavom i haosom.

Gorelov nije imao vremena da prebrojava neprijateljske gubitke. Tenkovi su iz neposredne blizine tukli vozove sa nemačkom pešadijom. Koloseci na stanici postali su poprište žestoke borbe.

Ali izjutra nam je stigao uznemiren radiogram: „Kada će stići pomoć? Neprijatelj je dobio pojačanje i vrši protivnapade“.

Sve do petnaest časova Gorelov je držao grad, a zatim počeo polako da se povlači, trudeći se da u Žmerinki ne ostavi ni jednog ranjenika.

Nastala je svojevrsna situacija: južno od Južnog Buga Gorelovljeva brigada se povlačila na istok, dok je severno Getman vodio žestoke borbe za prelaz preko reke, nedaleko od varošice Gnjivanj. Nemci su i na tom odseku prešli u protivnapad.

— Ni jedan profesor iz akademije ne bi se snašao u ovakovom karuselu — gundja Getman.

Setkam se po mostu kod sela Sutiski. Ovde svakog trenutka treba da stignu Gorelovljevi bataljoni, da bi se spojili sa Getmanovim korpusom.

Zaustavlja se kamion i iz karoserije iskače žena u vojničkoj kratkoj bundi. Uznemireno se osvrće. Spazivši me, trči mi u susret, pridržavajući rukom ušanku.

— Nikolaju Kiriliču! — Larisa grčevito guta vazduh, nema snage da se izduva. Teška pundja joj se rasula. Ona mahinalno pokušava da je zadrži. — Volođa? . . .

— Živ je, živ. Nije ni ranjen.

Larisa se pačenički osmehuje. Zatim, pritisnuvši dlanovima obraze, koji se najedared zajapuriše, lagano se odmače u stranu. Seda na sneg. Ne odvajajući pogled od neravnog i izlokanog puta, koji se proteže prema horizontu, čeka.

Da, nije lako našim ženama. Teško je onima koje su ostale u pozadini: besane noći, suze, iščekivanje poštara. Ali, šta se može uporediti sa svakodnevnim mučenjem na

koje je osuđena žena čoveka na frontu, koja se takođe nalazi tu, u prvoj borbenoj liniji.

Kroz Larisine ruke prolaze desetine, ako ne i stotine ranjenika. Smrt je stalno pored nje. Smrt od gubitka krvi, od opeketina, od gangrene. I u svakom trenutku može poginuti ili biti osakaćen onaj koji njoj predstavlja sve u životu.

... Ali evo, najzad je stigao Gorelov. Nalaktivši se na ogradu mosta, propušta ispred sebe svoje tenkove, koji se mogu na prste izbrojati. Čekinja nalik na žbuniće izbila je na njegovom mršavom licu, na kome su se oštiriye istakle jagodice. Suncobran namaknute šapke sakriva oči.

— Ne kajem se što sam uleteo u Žmerinku. Shvatate li, Kiriliču, ne kajem se. Nemci su dobili ono što im sleduje...

Dan prolazi prilično mirno. Nemci su oprezni, ne znaju tačno naše snage. Ali linija fronta je toliko komplikovana, da se svakog trenutka mogu očekivati iznenađenja od neprijatelja. Katukov se vratio od Getmana. Seo je i zamišljeno škljocnuo upaljačem. Plavičasti jezičak plamena uvukao se u cigaretu.

— Napred Andrej Lavrentjevič ima dovoljno snaga. Ali na bokovima je tanak. Nema čim da se zaštitи. Jedina nada je u tome da Nemac neće smeti da rizikuje. Mada, istini za volju, ona nije bogzna kako opravdana.

Izjutra je stigao dopisnik „Pravde” Mihail Bragin.

Katukov otvara „konferenciju za štampu”. Ali, uglavnom, mi postavljamo pitanja, a ne dopisnik: kako je u Moskvi, šta se čuje o drugom frontu.

Katukov je uzbudjen. I kao uvek kad je u takvom stanju izmišlja razne reči i šali se.

— Gorelov je Nemcima u Žmerinki takav ciberbulber priedio...

Sto je zastrti čistim stolnjakom, koji ordonans komandanta armije vadi samo u svečanim prilikama ili za „visoke goste”. I doručak je odgovarajući.

Kada je u blizini odjeknula eksplozija i votka u čašicama se uzburkala (čuvarni ordonans je imao i čašice),

niko ne obrati pažnju ili se napravi da je nije obratio: domaćini su se navikli na to, a gost u takvim slučajevima ne treba da ispoljava radoznalost. Ali opet odjeknu pucanj i odmah zatim se začu eksplozija.

Katukov pozva adutanta:

— Šta se to tamo desilo?

Samo što je adutant nestao iza vrata, eksplozije se sliše u neprekidnu kanonadu. Seoska kućica poče da se ljudi. Više se nije moglo praviti veselo lice.

Izletesmo bez šinjela na ulicu i pojurimo prema šumici, koja je počinjala odmah iza plota. Ali nismo još ni stigli tamo gde smo naumili, kad na brdu spazismo tenkove obavijene dimom, koji su tukli po selu. Seoska kuća u kojoj smo maločas mirno doručkovali bila je u plamenu. Širokom ulicom su trčali vojnici. Trčali su i padali. Kamion u pokretu udari u drvo.

Na selo su pikirali bombarderi.

— Dosetile su se, hulje, za bokove! — viknu mi u uvo Katukov, koji je ležao pored mene. — Ne treba samo dozvoliti da dode do panike.

On skoči i izvadi revolver. Ja za njim. Pored mene se nađe Bragin. Odnekud se pojavi Žuravlјov sa nekoliko oficira.

— Ti se postaraj da ovde stvari dovedeš u red — naže se Katukov prema meni — a ja ću tamo ljudi baciti u borbu.

On glavom pokaza prema brdu sa kojeg su tukli nemacki tenkovi.

Tek u tom trenutku mi postade jasno koliko je naš položaj ozbiljan. Hitlerovci su presekli put kojim su se u pravcu prve borbene linije, ne sluteći ništa, kretala vozila sa gorivom i municijom.

Postepeno se stišala panika u selu. Odleteli su avioni, izbacivši svoj tovar bombi. Međutim, tenkovi su i dalje držali ulicu pod vatrom, ali se nisu rešavali da se spuste sa brda. Nemci i ne slute da je ovde smešten samo Vojni savet, nekoliko štapskih jedinica i bolnica... Bolnica prepluna ranjenika našla se u zoni vatre.

Požurih na južnu ivicu sela. Između golih jabukovih drveta beleo se veliki šator operacionog odeljenja. Zamolih sestru, koja protrča, da mi da beli mantil i uđoh unutra. Glavni hirurg Muhin, koga su borci prozvali „otac-spasilac”, stajao je u malom predsoblju podignutih i raširenih ruku. Maska od gaze bila mu je spuštena na vrat. Meni nepoznat lekar pojio ga je iz menzure. Po tome kako je Muhin hraknuo i zažmурio, čovek se mogao dosetiti kakva je bila sadržina menzure. Lekar je skalpelom zakačio sa tanjira komadić slanine i stavio ga u otvorena usta glavnog hirurga.

— Tako se hranimo, druže generale — osmehnu se Muhin.

— Hitno se pripremite za evakuaciju. Sada će stići vozila iz automobilskog bataljona — rekoh, ne primećujući hirurgov šaljiv ton.

— Jasno — namršti se Muhin. — Stalno se čudim kakva je to pucnjava . . .

Getmanova grupa se našla odsečena. Nemci nisu imali dovoljno snaga da izvrše potpuno opkoljavanje. Ali su odsekli puteve za snabdevanje. Na jedno kilometar i po zapadno od sela u kome nismo uspeli da završimo tako slavno otpočetnu „konferenciju za štampu”, krstarili su „ferdinandi” i „panteri”.

Ostavši bez goriva, preostali Getmanovi tenkovi su vodili borbu kao nepokretne vatrene tačke. Granate su bile na izmaku. Getman je dobio naređenje da izvuče ljudi i preostalu tehniku.

Cele noći su se vukle proređene jedinice. Spori volovi, a ponegde i upregnuti borci, vukli su topove i minobacače.

U šumi su bez prestanka radile kuhinje. Ranjenike su unosili u vozila. Artiljerijske baterije su dobijale tegljače i municiju.

U jednoj grupi ljudi, koji su se umorno vukli, promače crveno teme šubare.

— Andreja Lavrentjeviću! — nesigurno pozvah.

Iz grupe boraca se izdvoji teška figura u bundi koja se vukla po snegu.

Pozdravismo se i počutasmо malо.

— Rat? — umorno mi se obrati Getman.

— Rat — odgovorih.

2.

Katukov i ja smo stajali pored prozora, na kome je mraz napravio fantastične šare. U seoskoj kući, koju su napustili domaćini, bilo je hladno i neudobno. Mršava mačka sive olinjale dlake trljala se o noge stola, o naše čizme i otegnuto maukala.

Katukov progundža:

— Ionako sam naopako raspoložen, sad još i ova mačka . . .

Mihail Jefimović ispljunu ugašenu cigaretu.

— Čini mi se kao da je neko stigao — oslušnu on motor, koji najedared prestade da radi.

Dunuh u prozor i razgrehbah noktom šare na staklu.

— „Vilis“. Ali ne vidim ko je u njemu.

Neko zakuca na vrata. Na pragu se isprsi Bragin.

— Dobro je što ste vi — Katukov steže ruku novinaru. — Ja sam pomislio da je neko odozgo. Samo bi mi još to trebalo. Jedan od njih se već treći dan muva okolo.

Katukov je mislio na zamenika komandanta oklopnih trupa fronta, potuljenog generala, koga kod nas niko nije zvao po prezimenu, već — Fan Fanič.

— Šta ste videli, Bragine, pričajte — zamoli Katukov.

— Nemojte se skidati. Ovde nije bogzna kako toplo.

— Ono što sam video opisao sam u članku. Pre nego što ga pošaljem, hteo bih da ga pokažem vama i članu Vojnog saveta.

Bragin izvadi iz torbe nekoliko gusto ispisanih listova.

Sedoh za sto i latih se čitanja. Katukov i Bragin su razgovarali o nečemu pored prozora.

Nisam stigao da pročitam ni prvu stranicu, kad tresak teških bombi, koje su eksplodirale u blizini, potrese kućicu.

Iz crnih pukotina na tavanici počeše da padaju slama i pesak na hartiju.

Katukov opsova:

— Opet ...

To nije ličilo na slučajan nalet. Bombardovanje je bilo temeljno, koncentrisano. Talas za talasom.

Bragin sleže ramenima:

— Kao da vam ja uvek donosim ovako nešto ...

— Ne — usprotivih se — to mi rđavo dočekujemo goste.

Ali, nije nam bilo do šala i ljubaznosti. Katukov i ja potrčasmo prema radio-stanici, koja se nalazila u voćnjaku. Unaokolo su se crneli levkovi, sneg ih nije bio zavejao. U jednom od njih smo morali da presedimo nadni napad iz vazuha. U blizini pade fugasna bomba. Popadaše grane posećene parcicima i pokidane vazdušnim talasom.

Katukov pokaza na rupe sa izreckanim oštrim ivicama na pokrivenoj karoseriji vozila u kome se nalazila radio-stanica.

Popesmo se u vozilo. Radista, pritisnuvši lakat uz bluzu nabreklu od krvi, ponavljaо je u mikrofon pozivne signale.

— Gde te je pogodilo? — upita Katukov.

— Sa strane, druže komandante. Ja i nisam tako teško ranjen ... Ali stanica je oštećena ...

Međutim, on nije bio lako ranjen. Tamna mrlja se širila po bluzi i čakširama. Krv je kapala na pod pokriven linoleumom. Radista ispusti mikrofon. Glava stegnuta slušalicama pade na sto ...

Izađosmo na ulicu. Bombardovanje se nastavljalо. Ali Katukov je koračao i ništa nije primećivao od svega toga.

Najedared uznemireno načulji uši. Odsečni pucanj u mrazovitom vazduhu i odmah u sledećem trenutku — suv tresak eksplozije.

— Tome kolaču sam se nadao za sve vreme — nastavljao je da osluškuje Katukov. — Nisu oni tek tako kljucali iz vazduha. Pripremali su put tenkovima. Osećaju da nemamo neprekidan front.

Ovo mi nije prvi put da primećujem kod Katukova lovački njuh za neprijatelja. Na osnovu jedva primetnih znakova on je mogao da dokući neprijateljske namere i predvidi njegov manevr.

U seosku ulicu ulete artiljerijski divizion. Topovi 76 mm landarali su i podskakivali iza kamiona, u kojima su sedeli vojnici, uvukavši glavu u ramena.

Katukov preskoči preko jarka i stade na put da prepreči prolaz vozilima. Mršav, muskulozan, sa kratkom ogrnutom bundom i šubarom zabačenom na potiljak.

Pseći zaskićaše kočnice. Kamioni se zaustaviše. Visok kapetan zalupi vratancima šoferske kabine. Na njemu je bio zelenkastožut šinjel. „Nije naš” — zaključih. Naša tenkovska armija je paradirala u plavim šinjelima, koje je poklonila mongolska delegacija.

Priđoh očekujući glasan razgovor. Međutim, Katukov je razgovarao sa kapetanom tiho, miroljubivo.

— Sve je to tako, ti nisi iz naše armije i imaš svega polovinu potrebne količine goriva. Verujem ti. Ali shvati prostu stvar: nama je, možda, ostalo manje od sata života. Ovde se nalazi tenkovski štab. Nemamo čime da ga zaštitimo. Jesi li video šta se radi?

Kapetan potvrđno klimnu glavom.

— Shvatam, druže generale, čekam naređenja.

— To je ljudski s tvoje strane. Posedni položaj na visovima severozapadno od Lipovca. Do poslednjeg daha se držite!

Kamioni su okretali, ostavljajući duboke tragove u nedirnutom snegu na ivici puta.

Katukov, Bragin i ja se vratismo u kuću. Ovde su već bili Šalin i Žuravlјov, koji su imali tu začuđujuću osobinu

da se pojave onda kad treba. U uglu je sa Braginom sedeo prebledeli Fan Fanič.

— Veze nema? — priđe Katukov Šalinu.

— Nema, Mihaile Jefimoviču. Poslao sam oficire. Ali dvojica su poginula, ne uspevši da izađu iz dvorišta. Direktni pogodak.

— Bez veze je situacija katastrofalna — lupi Katukov pesnicom o sto. — Getman još nije došao sebi posle Gnjivanja. Nije jasna situacija na zapadu.

On umuće i mi počesmo da osluškujemo užurbane pucnjeve tenkovskih i samohodnih topova.

— Kiriliču, potrebni su politički radnici — reče Katukov. — Pouzdani i hrabri. Treba da se probiju do jedinica, objasne situaciju i pomognu starešinama. Političko odeljenje još nije stiglo?

— Nije — odgovori Žuravlјov. — Ali načelnik političkog odeljenja je ovde i spreman je da izvrši zadatok.

— Vidim da si ovde.

Katukov pažljivo pogleda Žuravlјova, o kome je često govorio sa neodobravanjem: suviše je direktni, suviše je bezgrešan.

— Ako član Vojnog saveta nema ništa protiv, otidite do Getmana.

Katukovu priđe Bragin:

— Šta naređujete, druže komandante armije?

— Pa ništa, kad je već tako, druže majore, vaš put vodi na zapad, kako to vole da napišu novinari. Ustanovite šta radi neprijatelj u rejtonu sela Sčastljivaja. Odakle se može očekivati njegov novi napad?

Kada su Žuravlјov i Bragin otišli, neočekivano progovori Fan Fanič, koji je za sve vreme čutao:

— Ja smatram, druže Katukove, da štab armije treba da se povuče. U ovakvim uslovima komandno mesto ne može da radi. Svakog trenutka može da se nađe u šapama neprijatelja. Bog će ga znati šta sve ovo treba da znači ...

Fan Fanič baci kos pogled na prozore, koji su tanušnim zvečanjem odgovarali na neprekidne eksplozije.

— Uveren sam da drug Šalin podržava moje mišljenje.

Šalin odrečno zavrte obrijanom glavom. Katukov ne ljubazno pogleda na pozelenelog Fana Faniča.

— Ne, ne i ne. Komandno mesto neće otići odavde. Upravo ovde će ga tražiti oficiri za vezu iz korpusa i brigada. A osim toga, na šta to liči pozivati jedinice da budu čvrste, a mi sami „napred, na istok”...

— Kako vas je volja — pokloni se Fan Fanič — ja ovde više nemam šta da radim.

Samo što su se zatvorila vrata iza Fana Faniča, Katukov zadovoljno odahnu:

— Klisnuo je i zato je zadovoljan. Ali će čim stigne u štab fronta, tako nalagati da to neće moći ni pas s maslom polizati. Spada u rod tihih klevetnika. Kako ga ti, Mihaile Aleksejeviču, možeš da trpiš? On katkad satima sedi kod tebe. Miran, tih, perorezom čisti nokte...

Šalin se blago osmehnu osmehom koji je sve razumeao.

— Neka ga. Dozvolite da vam referišem o merama preduzetim za odbranu komandnog mesta?

Artiljerijski divizion pod komandom kapetana, kojem čak ni prezime nisam znao, odbijao je tenkovske juriše. Tri naša tenka — Katukovljev, Šalinov i moj — tukli su iz zasede po neprijateljskim tenkovima.

Još pre zalaska sunca počeli su se pojavljivati oficiri za vezu. Komandanti i komandiri jedinica sami su tražili štab armije, svoje susede, trudeći se da uspostave kontakte neophodne u borbi.

Vratio se i Bragin. Na zadnjem sedištu „vilisa” nalazio se u poluležećem stavu borac sa prelomljrenom nogom, koga je na putu našao dopisnik. Iz Braginovog pričanja i iz izveštaja oficira za vezu ocrтavala se tužna slika.

Neprijatelj sa severozapada i jugoistoka pokušava da odseče armiju. Nemci su osetili da smo mi naizmaku snage, da nema neprekidnog fronta, da se odbrana drži

na pojedinim žarištima, koja nisu uvek međusobno povezana. Zato su tražili slabo mesto, opipavajući nam puls malim grupama tenkova i pešadije (5—7 tenkova i najviše bataljon pešadije).

Kada je proradila Šalinova radio-stanica, dobili smo nove podatke o naletima nemačke avijacije na brigade, o bombardovanjima pozadine.

Bez obzira na izvesnu stabilizaciju situacije, napregnutost nije popuštala. Zato smo se mnogo obradovali kada su u selo sa severoistoka ušli naši tenkovi. U prvom trenutku čak nismo, shvatili — odakle se to oni pojavile?

Iz „vilisa”, pre nego što se zaustavio, iskoči potpukovnik Burda. Sa svojim uvek dobrim osmehom pride Katukov. Ovaj mu ne dade da referiše, već radosno zagrli komandanta brigade.

— Sada živimo! Sada ratujemo! ...

Burdina brigada, koja je predstavljala armijsku rezervu, nalazi se u odličnom stanju. Tenkovi, bez ogrebotina od parčića izlazili su na položaje.

Najedared se Katukov netremično zagleda u Burdu.

— Kako si saznao da smo u nevolji? S tobom nismo imali vezu?

— Saopštio mi je načelnik političkog odeljenja armije — Burda pokaza glavom na Žuravljeva, koji je skromno stajao po strani.

Uskoro proradi direktna veza sa štabom fronta. Vatutin je naredio da mu se referiše o situaciji i, pošto je saslušao Katukova, zaključi:

— Vaša današnja situacija je jasna. Međutim, to nije dovoljno. Za tri sata daćete mi analizu neprijateljevih namera, brojeve i stanje njegovih jedinica, ocenu sopstvenih mogućnosti. Šire i dublje ...

Burdina brigada je zadržavala nemačke tenkove i samohodne topove, koji su krstarili u neposrednoj blizini komandnog mesta. Ipak, štab je i dalje ostajao u zoni artiljerijske vatre. Granate su uz gromko šuštanje preletale Šalinovu kućicu, u kojoj smo se okupili da bismo pripremili izveštaj komandantu fronta. Mali motor, koji

je davao energiju za osvetljenje, bio je razlupan prilikom bombardovanja. Sобу је осветљавала „качуша”, која се nemilosrdno dimila. Tupim krajem brižljivo naoštrene olovke povlačio је Шалин по обaveštajnoј kartи, која се šarenila od plavičastih natpisa. Sa strane, на чистом listu hartije, ležali су celuloidni lenjiri, шестар, kurvimetar, lupa. Mihail Aleksejevič je uzimao час jedan, час други предмет. Govorio је lagano, razgovetno, као да diktira.

Štab i političko odeljenje su u toku napada saslušali oko četiri stotine zarobljenika. Bilo je pročitano gotovo dvesta neposlatih pisama, nađenih u džepovima poginulih Nemaca. Ti podaci, као и šapski „opel-admiral”, који су zaplenili наши izviđači sa dokumentima i kartama, омогућили су Шалину да izvede zaključak o neprijateljskim planovima.

Nemačko komandovanje je stvorilo jaku tenkovsku grupaciju severoistočno od Vinice. Druga, нешто slabija grupacija koncentrisана је у рејону Monastirišča, против нашег levog krila. Trebalo је да те групације nastupaju у susret једна другој, с тим да обухватају и опколе нашу армију и још два пешадијска корпуса.

Слушајући паžljivo тиhe Шалинове речи и загледајући линију fronta mi smo shvatali koliko je bilo opravдано наše skretanje na zapad, koje je Vatutin pronicljivo naредio. То skretanje је и omogućilo да se izvide neprijateljsке snage u рејону Vinice i да se proširi probој. Da smo nastavili напад према jugу узаним klinom i otkrivenih bokova, uleteli бисмо, u zao час, pravo u nemačки džак.

Sada, pak, bez obzира на све teškoće i nezgode, mi smo imali mogućnost da odbijemo neprijateljev pritisak, osećajući rame suseda.

— Trebalo bi мало više avijacije — Шалин pogleda у Katukova i ovaj to pribeleži u svoj notes. — A što se tiče plana opkoljavanja nemačke 8. armije od strane наших trupa, čini mi se da sve ide svojim tokom. Hitlerovci hoće nas da opkole pre svega зато што se sami boje opkoljavanja u tom рејону. — Шалин okružи на karti обруч за-

padno od Čerkasija. — Hoće da otklone opasnost „kazana”.

— Pukovniči Soboljeve — okrete se Šalin načelniku obaveštajne službe, koji je, iako na izgled odsutan, uvek bio spremam na odgovor — pročitajte, molim vas, podatke o brojnom stanju, tehničkoj opremljenosti i komandnim kadrovima jedinica koje se nalaze prema nama.

Soboljev je šuštao hartijom. Katukov je na „kačuši” pripaljivao cigaretu za cigaretom. Nikitin je umesto obaveštajne karte rasprostro po stolu operativnu kartu.

Kada je Soboljev seo na klupu, Šalin poče da govori o borbenom duhu Nemaca.

— Taj duh nije tako oslabio kako to izgleda nekim superoptimistima. — Pročeprkavši malo po fascikli, on izvuče naše armijske novine, podvučene ovde-onde crvenom olovkom. — Izgledaju mi preuranjene reči kao „raspadanje”, „hvataju maglu” itd. Razume se, neprijatelj nije onaj iz četrdeset prve godine, čak ni onaj koga smo upoznali na kurskoj izbočini. Njega nesumnjivo spopada muka od savezničkog bombardovanja nemačkih gradova u pozadini. Ali Nemac ne veruje u drugi front. Je li tako, druže Soboljeve?

— Jeste, druže generale.

— Disciplina je još uvek na visini, čvrstina takođe. Je li tako, druže Soboljeve? ... Treba da zdravo ocenjujemo protivnika, da ne potcenjujemo njegove mogućnosti. Utoliko više što sam malopre dobio izveštaj da mi raspolažemo samo petinom od onih tenkova sa kojima smo počeli operacije ...

— Zaključak? — nakrivi Katukov glavu. — Kakav je zaključak?

— Armija sada nije u stanju da napada. Treba preći u odbranu. I osposobljavati tenkove. Dobiti u vremenu dok ne stignu sveže snage ...

Namerno se zadržavam na radu Šalina i njegovih pomoćnika. Obično se u umetničkoj, a i u stručnoj literaturi rat opisuje kao podvig vojnika i oficira u stroju. To je, bez daljeg, pravično. Međutim, nepravično je zaboravljanje

podvig štabova, umne snage armije. Pobeda nad fašizmom je bila i pobeda sovjetske vojne misli ...

Vatutin se saglasio sa našim shvatanjem situacije i s našim zaključcima.

— Sada čekajte i čvrsto se držite — reče nam na kraju komandant fronta.

Nismo morali dugo da čekamo. U osam sati 24. januara na celom frontu je odjedanput progovorila nemačka artiljerija. Na jutarnjem nebu, njišući krilima, plovili su bombarderi, okruženi užurbanim lovcima.

Prvi udari su pali na prednji kraj. Posle četrdeset minuta talas eksploziva i metala zapljasnuo je štabove, čija su mesta već ranije bila otkrivena. Naše napačeno selo, koje fašisti nisu uspeli da spale prilikom povlačenja, buktalo je. Kroz oganj su zviždeći i zavijajući leteli parčići. U iskopanim skloništima iza povrtnjaka čula se potmula grmljavina kao prilikom zemljotresa, koja je potresala zidove od greda.

Posle artiljerijske i avijacijske pripreme, koja je trala čitav sat, krenuli su tenkovi i pešadija. Jasno su se ocrtavali pravci koncentrisanih udara iz rejona Vinice i Monastirišča. Nemci su maštali da nas opkole, u nadi da će se na taj način spasti „kazana“ kod Korsunj-Ševčenkovskog. Ta pobuda je bila dovoljno osnovana da se u borbu baci sve što je dovučeno na ovaj sektor. Mi ne samo da smo branili svoje položaje, nego smo u velikoj meri obezbeđivali uspeh operacije više frontova.

Najteže je bilo Babadžanjanovoj brigadi, koja se tukla istočno od Vinice. Otišao sam tamo na osnovu odluke Vojnog saveta.

Babadžanova osmatračnica se nalazi na tavanu. Tamo je mračno i prašnjavo. Daske se uz žalosnu škripu ugibaju pod nogama. Čoveku se stalno čini da će se svakog trenutka stropoštati kroz labavi pod. Preko čitavog tavana protežu se konopci, na kojima vise strukovi paprike i suve bundeve. Setili su se da saviju plehanu tablu krova, da bi postavili baterijski durbin, ali nikome nije palo na pamet da odveže konopce.

Iza durbina se namestio načelnik štaba potpukovnik Bogomolov. Na sebi ima kratku bundu, ali je gologlav. Vetar mrsi proređenu kosu.

— Gde je komandant? — pitam.

Ne odvajajući se od okulara, Bogomolov rukom pokazuje negde gore. Zatim se okreće i skače:

— Izvinite, druže člane Vojnog saveta. Komandant brigade je na krovu.

Priljubivši se uz okular, slušam referisanje.

Komandno mesto je pogodjeno još jutros za vreme artiljerijske pripreme. Trojica oficira su poginula, dok su petorica ranjena. Štab se morao smestiti u ovoj kući. Štab je u podrumu, načelnik na tavanu, komandant na krovu. Vojnička hijerarhija nije zanemarena.

— A gde je Kortiljov? — raspitujem se za zamenika za MPV.

— U prvom bataljonu. Tamo je došlo do kolebanja. Tenkovi su pritisli ...

Tenkovi i sada nastavljaju da vrše pritisak. Izlaze iz šumice, koja se nejasno tamni na horizontu. Crne kutije se brzo kotrljavaju po belom polju. Zaustavljaju se. Iskra i dim istovremeno izleću iz ždrela tankog kao slamčica. Kutije opet klize napred.

Okrećem objektiv durbina. Iza polusrušene zgrade tuku dva T-34. Jedna od kutija stade. Oranžasti plamičak buknu na njenom zidu. Još jedna sekunda — i sve protuguta oblak dima.

Bliže osmatračnici nalaze se isprekidani rovovi. Sa tavana se vide povijena leđa boraca, mitraljezi, cevi minobacača. Kroz udolicu bolničari nose ranjenika i nestaju iza ciglenih zidova dugačke zgrade sa obnaženom krovnom konstrukcijom.

Boj, neravan boj proređene brigade sa neprijateljem koji je dobio popunu! Nove kutije se postrojavaju duž ivice šumice.

— Ne mogu da kažem da je baš sasvim rđavo, ali ne mogu reći ni da je baš sasvim dobro. — Babadžanjan pokušava da sa šinjela skine rđu. — Kuće treba pokrivati

pocinkovanim plehom. Inače u ratu komandant brigade kvari uniformu. To ne valja.

— Ne valja — saglašavam se.

— Odvratno — potvrđuje Babadžanjan. — Odvratno je što ima malo snage. Mi, naravno, ne padamo duhom. Ali, malo je imati samo duh. Potrebni su tenkovi, artillerija.

Babadžanjan nogom primiče durbinu šamlicu i spušta se na nju.

Bogomolov više nije na tavanu. Čovek bi očekivao da načelnik štaba, koji se nikada nije žurio i koji je uvek bio razuman proračunat, harmonično dopunjaje vatrenog, temperamentnog komandanta. Nema zbora, oni se dopunjaju, ali isto tako je tačno da se ne vole. Čim se pojavi komandant brigade, načelnik štaba pokušava da ispari...

Mada tamo napred, na brežuljkastom polju između ostataka kolhognih građevina, gori desetina nemačkih tenkova, meni postaje očigledno da brigada neće zadržati svoje položaje sopstvenim snagama. Ako su Nemci odlučili da na ovom mestu probiju našu odbranu, oni će dovući još žive sile i tehnike.

Naređujem telefonisti da pozove generala Drjomova, koji je pre nekoliko dana primio korpus od obolelog Krivošnjaka.

— Razumeo sam vas, razumeo — začuh slabi Drjomovljev glas. — Vidim Armoovo desno krilo. Šaljem Gorelova iz drugog ešelona. Šaljem Gorelova u pomoć Armu.

— O, Voloda! To je dobro! To je divno! — bučno se raduje Babadžanjan.

Mađutim, napregnutost raste. Oseća se neskrivena uznemirenost u glasovima starešina. Načelnik veze gleda sa očekivanjem u Babadžanjana: neće li ovaj narediti da se pripremi veza sa nove tačke... Babadžanjan čuti. Bez obzira na mraz, njegovo crnpurasto lice sa upalim obrázima se sjaji od znoja.

— Naređenja nije bilo? — Armo me upitno gleda.

— Nije — potvrđujem.

— Lično oružje neka se drži u pripravnosti — cedi Babadžanjan. — Imamo li puškomitraljez?

Na tavanu se ponovo pojavljuje Bogomolov. Sada mu više nije do simpatija i antipatija.

— Kunin se povukao prema šupi u kojoj smo krili ranjenike. Stigao je potpukovnik iz štaba fronta ...

— Vidim Kunina — dobacuje Armo. — Hej, vojniče, skloni ovo čudo — pokazuje on na baterijski durbin.

Potpukovnika iz štaba fronta Babadžanjan odvodi u stranu. Malo posle čujem odande ljutiti glas komandanta brigade:

— On je od komandanta, jel'? A ja sam od Hitlera? Ne veruješ, hajdemo da vidimo. A ... a, ne želiš ...

Burno dišući posle penjanja uz strme stepenice, unutra upada Kortiljov sa protivtenkovskom puškom u rukama. On stavi pušku na mesto gde je maločas stajao baterijski durbin. Zažmirivši gleda kroz otvor na krovu.

— Na levom krilu kod Osipova Nemci su prodrli u selo — tih saopštava Bogomolov komandantu brigade, koji je već uspeo da se ratosilja „predstavnika“ fronta.

Babadžanjan spušta dvogled i ljutito psuje. Dugačko mitraljesko štektanje, koje potresa krov, zaglušuje psovku. Kratak uzvik, i pada načelnik veze, uhvativši se rukama za ušanku, koja momentalno pocrne od krvi.

Na tamnom krovu planuše svetle rupice od metaka.

Istog trena čujem odozdo Gorelovljev bas:

— Ko je živ neka se odazove!

Odbacujući nogom suve bundeve, on prilazi kao i uvek mirno, sa onim svojim uobičajenim osmehom na pocrnelom licu. Pozdravlja se kao da je došao u goste prijateljima, a ne na tavan izrešetan mećima.

I mada je Gorelov stigao samo sa svojim načelnikom štaba, dok se dolazak njegove brigade čiji se tenkovi mogu na prste izbrojati, tek očekuje, nama postaje toplije oko srca. Možda je specijalna Gorelovljeva osobina da oko sebe širi veru u bolju budućnost.

— Dede, Bogomolove, daj kartu — poslovno će on — Armo, ja treba da spasavam tvoje levo krilo? Daj da vidimo šta ćemo i kako ćemo ...

Uskoro Gorelov odlazi, ostavivši na tavanu svoga načelnika štaba.

— Presreću tenkove na putu i povešću ih na levo krilo — kaže on, oprاشtajući se sa mnom. — Tući ćemo ih iz zaseda, kao što nas danonoćno uči komandant ...

Otvaranje vatre iz zaseda nije samo omiljena taktika Katukova, već, rekao bih, njegova prava strast. Ma o čemu se govorilo, bez obzira na to zbog čega je sazivano savetovanje, on će ulučiti priliku da podseti na zasede. Čim to omogući situacija, lično seda u tenk i pokazuje.

Borba iz zaseda je umetnost. Sačekaš, uvrebaš protivnika, raspališ po njemu — i u zdravlju da se vidimo.

I upravo taktika vođenja borbi iz zaseda omogućila nam je toga dana, a i kasnije u toku neprijateljskog napada, da gotovo potpuno sačuvamo naše položaje. Utrošivši svoje udarne snage, Nemci nisu uspeli da se probiju u dubinu naše odbrane ...

Noću smo sedeli u plitkom podrumu te iste kuće. Radio-veza sa štabom armije i sa susedima je radila bez greške. Pošlo mi je za rukom da porazgovaram sa Katukovom, Šalinom, Getmanom. Opšta situacija se razvedrila. Ali upravo zato što je opkoljavanje neprijatelja u rejону Korsunj-Ševečankovskog postajalo sve realnija činjenica, trebalo je očekivati nov nemački pritisak na krila naše armije. Trebalо je pripremati otpor, računajući samo na svoje snage. Mi smo sve jasnije shvatali razmere korsunj-ševčenkovske operacije i otprilike smo pogđali koliko će za nju biti potrebno trupa.

Da ne bih smetao Bogomolovu, koji je, pritisnuvši ramenom uz uvo telefonsku slušalicu, razgovarao sa komandantima bataljona i istovremeno špartao nekakvu tablicu, tiho sam razgovarao u ugлу sa Kortiljovom. Svetlost dveju nemačkih svetiljki jedva je dopirala do nas. Pored nas je neko hrkao i povremeno nerazgovetno mrmljao. Mirisalo je na štavljenju ovčiju kožu, mokre čizme, domaći

duvan i crni hleb. S vremena na vreme radista je, kao da se nečega seća, sanjivo ponavljaо: „Ovde „Vihor”, ovde „Vihor”, kako me čujete? . . .”

Posle kurske izbočine i onoga slučaja kada nije ulučio pravi momenat da povede bataljon na juriš Kortiljov je odlučio da ipak postane kadrovska oficir. Bubao je borbeno pravilo, čeprkao po motoru i, ostavši nasamo sa komandantom brigade, molio ga je: „Budi tako dobar, Armo, preslišaj me”. Danas je došlo do toga, da je Kortiljov morao da se lati protivtenkovske puške.

— Nisam siguran da li sam pogodio ili ne — iskreno priznade Kortiljov — ali u jednom trenutku imao sam osećanje kao da sam ipak maznuo po gusenici. Iskreno govoreći, ta protivtenkovska puška je neozbiljno oružje, slaba je u borbi protiv tenka . . . Doduše, zastavnik Agarkov se danas nije loše borio . . .

Naslonivši se na zid gladeći čvrstu neobrijanu bradu, Kortiljov ispriča o podvigu koji se odigrao na njegove oči u trenutku kada je Kuninov bataljon odbijao nemački napad nedaleko od dugačke šupe bez krova.

U jednom vodu je posle pet neprijateljskih juriša preostalo samo desetak ranjenih vojnika, većinom teško-ranjenih, i zastavnik Aleksandar Agarkov. Tenkovi su izlazili iz šumice a na putu im se nalazila snegom pokrivena udolina, u kojoj je Agarkov sakrio ranjenike. Pokušao je raspoloživo oružje i municiju: protivtenkovsku pušku sa jednim metkom, pet flaša sa zapaljivom tečnošću, automat. Flaše je strpao u prazan ranac, automat je obesio o vrat, protivtenkovsku pušku je uzeo u ruke i tako počeo da puzi. Prevalio je ne više od pedesetak metara. Čelni tenk se nalazio u neposrednoj blizini. Agarkov se sakrio iza brežuljčića, pored sebe je stavio ranac sa flašama. Kada mu se „panter” sasvim približio, zapahnuvši ga mirisom benzina i zasipajući ga snežnom prašinom, Agarkov je skočio i bacio flašu na žaluzine . . ., iz kojih je izbijala toplota. Motor je usisao tečnost i izbacio plamen. Približavao se drugi tenk. Agarkov je ponovo bacio flašu. Ali je promašio. Bacio je još jednu. Ona se razbila i pla-

men je brzo liznuo oklop. „Panter” se zaustavio. Iz gornjeg otvora, vičući, brzo su poiskakali Nemci u crnim kombinezonima i ustremili se prema tenku. Tenk se zaustavio. Tenkisti su poskakali na oklop. Agarkov je zaledao za protivtenkovsku pušku i ispalio jedini preostali metak. Zastavnik nije znao gde je pogodio taj metak, ali tenk se više nije pomerio s mesta. Nemci su počeli da beže natrag prema šumici. Zastavnik Agarkov je zabacio na leđa ranac, dohvatio automat i protivtenkovsku pušku i počeo da puzi natrag. Zalutali metak ga je pogodio u nogu i zdrobio kost.

— Dopuzao sam do Agarkova — nastavio je Kortiljov svoju priču — i odvukao ga u šupu. Izgubio je svest. Lekarski pomoćnik je rekao da je rana rđava — završio je Kortiljov i zavukao ruku u džep da izvadi duvan. — Sam je krenuo napred da spreči tenkove da ne stignu do ranjenika, niko mu to nije naredio . . .

— Slušajte, Kortiljove, zašto vi ne biste napisali sve to u pismu Agarkovljevoj rodbini — predložih.

— Sad odmah?

— Odmah. Znam, takva pisma se kod nas pišu posle borbi, za vreme zatišja, a još češće posle smrti. Ali za to vreme mnogo štošta se zaboravi. Pisma ispadaju hladnija i zvaničnija . . .

Kortiljov izvadi iz torbe listić hartije i komadić sveće, koji postavi na burence u uglu. Porazmisli malo i poče brzo da piše. Kada je završio, upiia:

— Hoćete li vi da potpišete?

— Vrlo rado.

Kortiljov ovlaži prste pljuvačkom, stiše njima fitilj, koji zašišta, i dalekovido čušnu ostatak sveće opet u torbu.

Povede se razgovor o vaspitavanju osobina neophodnih u borbi. Još pre napada politički radnici brigade su anketirali sve vojnike i oficire. Ispostavilo se da oko osamdeset procenata ljudstva ima svoje lične račune sa hitlerovcima, od kojih su stradali lično oni, ili njihovi bliski.

— Na tome smo zasnivali čitav rad — pričao je Kortiljov, dimeći nemilosrdno krdžom. — Ako nekome fašisti nanesu zlo, taj im vraća milo za draga.

— A ako mu nije naneto zlo? — upitah.

— Dozvolite, kako to mislite? — začudi se Kortiljov i prestade da puši.

— Recimo, čovek je iz Sibira. Kuća mu je čitava. Majka, žena, deca nepovređeni.

— On onda mora da sveti drugove i njihove porodice.

— Slažem se. Ali propaganda se ne može zasnivati samo na tome. Ideja o osveti nije jedina naša ideja, štavše, nije ni osnovna. Glavna naša ideja je odbrana otadžbine i stvari komunizma. Ona je podjednako draga čitavom ljudstvu stopostotno: i onima kojima su Nemci naneli zlo, i onima koji nisu neposredno stradali ...

Ja i Kortiljov smo još dugo razgovarali. Za obojicu je tema bila interesantna i važna. Tu smo i zaspali, u uglu na slami, popustivši malo opasače.

Kada sam se probudio, u podrumu je još bilo mračno i zagušljivo. Bogomolov je sedeо u onom istom položaju sa telefonskom slušalicom. Ali pored njega spazih snažnu figuru načelnika obaveštajnog odeljenja armije pukovnika Soboljeva.

— Šta ima novo? — upitah, otresajući sa sebe slamčice.

— Noć je prošla mirno. Postoje podaci da se neprijatelj koncentriše protiv Babadžanjana ... Podgorbunski je napravio takav ... — pukovnik raširi ruke, tražeći odgovarajuću reč. — Kraće rečeno, digao je u vazduh voz sa pešadijom, u kome su se takođe nalazili rezervni delovi za tenkove ... U povratku izviđači su naleteli na grupu oficira, koji su se upravo vraćali sa savetovanja održanog u prisustvu predstavnika Hitlerovog štaba iz Berlina. Došlo je do borbe prsa u prsa. Podgorbunski je ispucao ceo šašer iz revolvera i nije imao vremena da ubaci novi. Počeo je da radi nožem. Šta je sve tamo bilo, bog će sveti znati. Svi naši su se vratili. Dvojica su lako ranjena. Doveli su osmoricu zarobljenika.

— A šta je sa Podgorbunskim?

— Ma da mu je dlaka s glave falila... Video sam mnogo odvažnih ljudi, ali ovakvog... — Pukovnik Soboljev opet nije imao reči i opet raširi ruke.

Bogomolov pogasi svetiljke, koje su gorele na sanduku za granate. Taj sanduk mu je služio umesto stola. Radista povuče šatorsko krilo, koje je zastiralo uzan prozor pribijen uz zemlju. Od sivog prozora, bez stakla oseti se hladnoća. U uglovima podruma počeše se micati i buditi ljudi. Šestocevni minobacač oglasi novi dan tutnjavom od koje se ledila duša.

3.

Hitlerovci se nisu mirili sa opasnošću opkoljavanja, koja se nadvila nad njih. Oni su jurišali i kod Vinice, i u rejonu Monastirišča, i na drugim odsecima fronta, koji ih je tvrdoglavu obuhvatao. Nad Nemcima je lebdela senka Staljingrada. Fašističko komandovanje je shvatalo da se posle takvog jednog novog poraza na Dnjepru više ne bi mogla zadržati Ukrajina na desnoj obali. A ona je za njih bila i žitница i pretpolje u bici za Poljsku, i oslonac za novu ofanzivu, koje se berlinski stratezi nisu odrekli.

Stalno su se čas ovde, čas onde pojavljivali „tigrovi” i „ferdinandi”, dok je sivozelena pešadija jurišala.

Naše kretanje iz rejona Bursilov-Bišev predstavljalo je širok manevar po frontu u dubini, munjevite udare po neprijatelju i ništa manje munjevite odgovore na njegove udare. Manevarska napad i manevarska odbrana. Takav vid operacija je pristupačan samo iskusnim starešinama i dobro pripremljenim trupama.

Severno od Monastirišča velika nemačka grupacija tenkova je probila odbranu pešadije, koja još nije bila stigla da se ukopa kako treba. Vatutin nam je naredio da odmah odbacimo neprijatelja. Getmanov korpus, pojačan Burdinom brigadom i tenkovskom brigadom iz rezerve fronta, prevadio je za dvadeset četiri časa oko sto kilo-

metara i pre nego što je svanulo, pre nego što su Nemci uspeli da se osveste, prodro je na položaje koje su oni tek bili zauzeli.

Za to vreme kroz našu pozadinu, pored bolnica i komandnih mesta, pored izgorelih mašina i polomljenih topova, kao beskrajna traka otezali su se tenkovi T-34 i samohodni topovi — to su se kretale tenkovske armije pod komandom generala Bogdanova i Kravčenka, koje su bile u rezervi Vrhovne komande. Njima je predstojalo da stegnu čelični obruč okruženja.

Iz sivih bolničkih šatora na bruhanje motora izlazili su svi oni koji su se mogli držati na nogama. Odupirući se na štakе, pridržavajući debelo zavijene ruke, borci su satima posmatrali tenkovske kolone, kojima je predstojalo da završe delo koje su oni bili započeli. Na mršavim licima vojnika, opaljenim vетром, svetlela je radost saznanja da su njihove muke i prolivena krv bile opravdane.

Iz daljine, sa udaljenih odseka fronta, prebacivane su pešadijske divizije, određene da učvrste unutarnji obruč, koji se sve više ocrtavao.

I tada kao za pakost naiđe — jugovina. Rasplinuli su se po putevima tragovi gusenica, nategnuto su zavijali automobilski motori, ispod točkova je izletalo blato u obliku lepeze... Došlo je do usporavanja kretanja, od čijeg je tempa zavisila sudbina operacije. Glomazna mašina nastupanja je šlajfovala.

U zoru u slušalici telefona za direktnu vezu začuh odmereni Vatutinov glas, koji nikada nije prelazio u viku:

— Lično vama stavljam u dužnost prebacivanje strelicačke divizije prema Monastirišču...

Bolesni Katukov je ležao sa temperaturom, ali je zahranio da ga otpreme u bolnicu. I mada nije mogao da komanduje, zahtevao je da ga Šalin i ja stalno obaveštavamo o svim odlukama. Izjutra, dok se temperatura još nije bila popela, Katukov je pozvao štabnog oficira koji je salutao u noći i nije našao jedinicu koja je pristizala na front. Potpukovnik je stajao u stavu „mirno“. Sa njegovih čizama se slivalo na pod žitko blato.

— Izgubili ste moje poverenje, idite — Mihail Jefimovič spusti glavu na jastuk.

— Idite — ponovi on, gledajući netremice prebledelo lice oficira, u čijim se očima videla zbumjenost ...

Sedoh pored kreveta na škripavu stolicu za rasklapanje. Katukov me sasluša — radilo se o transportu za pešadijsku diviziju. On uže sa stola krčag s vodom. Pio je dugo i pohlepono. Zatim izbrisala rukavom košulje usne, ljutito me pogleda i reče:

— Žena se ne daje ...

Verovatno kao i svaki komandant, on je žalio da „svoj“ transport da „tudim“ jedinicama. Ali, ja sam iz iskustva znao da prva reakcija Katukova ne znači i odluku.

— Šta je, što me gledaš tako prekorno? Misliš da u meni još ima feudalnog duha? Uzmi automobilski puk i dva automobilska bataljona. I ja ponešto razumem ...

U šumi jugozapadno od Pogrebišča ukrcavala se pešadija u kamione, koji su stajali u dva reda. Komandant divizije, omalen debo pukovnik u bundi svetlomrke boje sa čupavim tamnim okovratnikom, uz nemireno se raspitivao:

— Da se ne zaglibimo, druže generale? Nećemo li šlajfovati u blatu?

Još od jutros je sipila kiša. S jedne strane to nije bilo loše. Niski oblaci su nas skrivali od neprijateljske avijacije. Ali s druge strane ... Nismo prevalili ni desetak kilometara, a kiša se pretvorila u pljusak. Raskaljani put postade — močvara. Pokisli borci su manje sedeli u kamionima, a više su ih — gurali. U selima su seljaci priticali u pomoć. Oni su dovlačili slamu, razgrađivali ambare, bacali pod točkove delove plotova. Podupirući sa vojnicima karoserije, bodrili su sami sebe: „Jedan, dva — oruk!“

Komandant divizije navuće na dlan metalnu brezlet-nu ručnog sata sa crveno-crnim brojčanikom.

— Kasnimo, druže generale, bogami kasnimo. Peške bi brže islo. Samo što je u vozilima municija ...

Kiša nije prestajala. „Stjudebakeri” su sve dublje tonuli u kaljugu. Izgledali su kao dereglice koje lagano plove po mutnoj reci.

Negde oko osamnaest časova pritrča mi uznemireni komandant divizije. Njegova kratka bunda je potamnela od vode, mokro krvno na okovratniku se slepilo, izgledalo je kao olinjalo. Teško dišući ne govoreći ni reči, on otvori dlan i pokaza sat.

Prolazilo je vreme. Vozila su beznadežno stajala sa ugašenim motorima. Gusta kaljuga je stigla do osovina. Prošao je rok određen naređenjem.

— Dalje će se ići peške — odlučih.

— Ali kako ćemo sa granatama? — upita komandant divizije ...

Lagano su se vukle baterije, čete. Borci su po kaljuzi vukli mitraljeze, minobacačka postolja, uprezali se u bataljonske, pukovske i divizijske topove ... Negde sam video sličan prizor. Da, četrdeset prve godine, obruč, Pri-pjatske močvare ...

Pukovnik zaustavi jedno odelenje.

— Dajte da pogledamo šta sve imate u rančevima.

Vojnici su na prostrto šatorsko krilo istresali sadržinu rančeva.

— Ako ćemo pravo, druže pukovniče, ima tu i mnogo nepotrebnih stvari — radosno se začudi momčić sa crvenim ožiljkom na obrazu. — Kog će nam đavola konzerve ili dvopek. Bolje će biti da uzmemu neku bombu više ili zrno za top 76 mm ...

Ne, to su bili borci četrdeset četvrte godine — godine ofanzive na širokom frontu!

Podnoseći izveštaj generalu Vatutinu o maršu divizije, ispričah mu i o borcu sa ožiljkom, o tome kako su ljudi umesto hrane uzimali municiju i, odričući se odmora, išli napred — u prvu borbenu liniju.

— Vojnik je naučio da ceni vreme u napadu, a kada je već to naučio, umeće i da ga čuva — čuh komandantov odgovor.

„Stjudebekeri”, zaglibljeni na putu od Pogrebišča do Monastirišča, tek su u maju, kada su se putevi osušili, stigli armiju kod Černovica.

Nije bilo dana da mi nisu donosili „crvene hartije”, adresovane Kirilovu. To su bile šifrovane poruke, prema mirnodopskoj tradiciji štampane na crvenom papiru. „Kirilov” je jedan od mojih nadimaka, koji se koriste radi vojne konspiracije. Najčešće su u tim šifrovanim porukama molili za gorivo, mazivo i municiju, a naročito za potkalibarne granate. Tu vrstu granata smo dobijali malo, svega 10 procenata od ukupne količine granata. One su, međutim, probijale oklop i zato je njihova potražnja bila vrlo velika.

Snabdevanje, snabdevanje, snabdevanje — o tome govorimo na zasedanjima Vojnog saveta, na savetovanjima sa oficirima i političkim radnicima. Auto-transport je bespomoćan. U snabdevanje su se uključile evakucijske čete sa svojim tegljačima-tenkovima bez kupola i traktorima. Ti tegljači vuku ogromne sanke, koje smo sami napravili, pretrpane sanducima i buradima. Na metalnoj buradi utisнутa su latinična slova. Dobro su nam došli magacini ambalaže zaplenjeni u Kazatinu. Ti magacini ne samo da su nas potkrpili što se tiče buradi, već smo se mi iz njih snabdeli i kontejnerima velikih dimenzija za gorivo i pogodnim kantama za benzin.

Opremajući Vermaht za rat, hitlerovci se nisu loše pobrinuli za različite vrste ambalaže. Sada pak, kada je uspeh na našoj strani, nama pomaže ta nemačka smotrenost.

Razgledajući šifrovane poruke, moju pažnju privuče jedno potpisano prezime, meni malo neobično — Potocki. Tek nedavno je u Getmanov korpus za načelnika političkog odeljenja jedne brigade stigao potpukovnik Potocki. Noću mi se predstavio na brzinu i posle kratkog razgovora (ja sam morao hitno nekuda da idem) vratio se u svoju brigadu.

Novi načelnik političkog odeljenja je u prvoj svojoj šifrovanoj poruci molio da mu se hitno pošalje tuš i dezinfekcioni aparat.

Odlazeći u Getmanov korpus, nameravao sam da posetim i Potockog. Putovao sam tamo dva dana posle savetovanja u štabu fronta, na kome smo prvi put čuli davno očekivanu novost: završeno je opkoljavanje nemačke grupacije kod Korsunj-Ševčenskovskog!

Cim je stegnut obruč, Nemci su, naprežući sve svoje snage, jurnuli da ga probiju. 4. i 5. februara oni su očajnički pokušavali da pokidaju čelični obruč. Juriši nisu prestajali ni danju, ni noću.

Od svih jedinica naše tenkovske armije samo se Getmanova grupa nalazila sa unutrašnje strane obruča. Zato je ona i dobro povukla tih dana.

Getmanovo komandno mesto se nalazi na jedno tri kilometra od prve borbene linije. Oficiri sede u tesnom plitkom podrumu. Pod nogama rušti krompir. Kace za kiseli kupus, koje mirišu na rasol, služe umesto stolica i klupica. Niska tavanica ne dozvoljava Getmanu da se ispravi. On stoji, pogrbivši široka ramena i sagnuvši glavu, i puši. Iz labavo savijene cigarete rasipa se duvan. Andrej Lavrentjevič je nepušač i puši samo kada je nervozan. Svojim debelim prstima, koji se teško savijaju, nevešto zavija cigare.

— Levo od nas poseda položaje još jedan tenkovski korpus — saopštava Getman — front postaje zbijeniji. Nemci u „kazanu“ su uskoro gotovi. Molim da imate na umu da su prilikom predaje položaja mogući neprijateljski protivnapadi...

Posle Getmana govori načelnik političkog odeljenja korpusa general Orlov. Govori tiho, značajno, svaka njegova reč je proverena.

Pre nego što će da završim savetovanje, upoznajem prisutne sa tekstrom poruke komandi opkoljene neprijateljske grupacije:

„Da bi se izbeglo nepotrebno prolivanje krvi, predlazemo vam da prihvate sledeće uslove kapitulacije:

1. Sve opkoljene nemačke trupe na čelu sa vama i vašim štabovima neizostavno prekidaju borbena dejstva.

2. Predajete nam celokupno ljudstvo, oružje, ratnu opremu i transportna sredstva, a takođe i tehniku u ispravnom stanju.

Svim oficirama i vojnicima koji obustave dalji otpor garantujemo život i sigurnost, a posle završetka rata povratak u Nemačku ili u bilo koju drugu zemlju, što zavisi od želje ratnih zarobljenika.

Ljudstvo jedinica koje su se predale može da zadrži: uniformu, oznake činova i ordene, svoje predmete i stvari od vrednosti, a viši oficiri, osim toga, mogu da zadrže i lično oružje.

• Svim ranjenim i bolesnim biće ukazana medicinska pomoć.

Svim oficirima, podoficirima i vojnicima koji se predaju biće odmah obezbeđena ishrana.

Vaš pismeni odgovor očekujemo u 11.00 9. februara 1944. god. po moskovskom vremenu, preko vaših ličnih predstavnika, koji treba da se kreću u limuzini sa belom zastavom, drumom koji vodi od Korsunj-Ševčenkovskog preko Stebljeva prema Hirovki.

Vašeg predstavnika će dočekati opunomoćeni sovjetski oficir na istočnoj ivici Hirovke 9. februara 1944. god. u 11.00 po moskovskom vremenu.

Ukoliko odbacite naš predlog da položite oružje, jedinice Crvene armije i ratnog vazduhoplovstva otpočeće operaciju uništavanja vaših opkoljenih snaga, a odgovornost za njihovo uništenje snosićete vi".

Na ovakav dokument nismo navikli. Tamo gde je ranije bila 1. tenkovska armija, njenom komandovanju nije se ukazala prilika da se obrati neprijatelju sa ovakvom vrstom predloga.

— A šta ako se najedared predaju? — kaže neko nesigurno.

— Samo se ponadaj — mračno ga prekida Getman.

— Teško da se može računati na predaju — kažem — ipak, ako postoji ma i jedan procenat mogućnosti za

tako nešto, treba predložiti kapitulaciju. Nama je poznato da je Hitler specijalnom naredbom zabranio predaju i da im je obećao spasavanje iz „kazana“. Zasad Nemci izvršavaju firerova naređenja ...

Nedaleko od nas, uz tešku tutnjavu, eksplodiraju jedna za drugom granate. Sa zidova podruma se osipa zemlja.

— Je li vam jasno? — pita Getman.

Posle savetovanja doručkujemo: Getman, načelnik političkog odeljenja korpusa general Orlov i ja. Jedno bure je uspravljen i zastrto novinama. U porcijama se dimi kaša od prosa sa komadićima pržene slanine.

— Dosadilo mi je gore nego tašta — žali se Getman. Proso, pa proso ... U motopešadijsku brigadu je stigao novi načelnik političkog odeljenja s jasnovelmožnim*) prezimenom. Kako ono beše Orlove?

Orlov dunu u kašiku sleže ramenima.

— I taj ti načelnik smislio da kod seljaka trampi proso za krompir. Neka pametna glava ...

— Bolje bi bilo da se bavi problemima partijsko-političkog rada — namršti se Orlov. — Kada bi svaki vršio svoje dužnosti, imali bismo više koristi.

— Da je tako — jeste, brzo se saglasi Getman. — Samo, ja sam malo priprost i smatram da sit vojnik lakše usvaja agitaciju, a što je glavno — bolje ratuje.

— To nije naša filozofija — strogo stavljaju primedbu Orlov. — Napoleon je smatrao da put do vojnikovog srca vodi preko želuca. Sovjetski borac treba da bude svestan i idejan nezavisno od uslova.

Završavajući s kašom, posmatram s vremena na vreme Orlova. Znam ga petnaestak godina. Nekada smo zajedno učili. Zatim smo se sretali na savetovanjima i zajedničkim manevrima. Stjepan Mitrofanović nije bio neki genije, ali je savesno radio. Na jedno tri godine pred rat neočekivano za sve nas koji smo ga odavno poznavali, počeo je da napreduje u službi.

*) Jasnovelmožni — epitet upotrebljavan prilikom obraćanja u poljskim plemićkim krugovima. Potocki je prezime čuvenog poljskog grofa. — Prim. prev.

Posle borbi na kurskoj izbočini, za vreme boravka u Moskvi, gotovo sam se sudario sa Orlovom u hodniku Političke uprave, u kome su se okupili politički radnici, očekujući svoja naimenovanja.

— Imaš li neko slobodno mesto? Uzmi me makar u četu — počeo je da moli Orlov.

— Pravilima general nije predviđen za četu. Ali mi je potreban načelnik političkog odeljenja korpusa.

Kada sam izgovorio prezime Orlov, odgovorni radnik iz Personalne uprave me pogleda u nedoumici i sa puno saučešća. Ali nije stavio nikakvu primedbu.

— To je vaša stvar. Dobro je vršio dužnost, nije kažnjavan.

Tada nisam obratio pažnju na te reči. Orlov je bio više-manje poznat. A ko zna koga bi mi inače natovarili na vrat...

Getman i ja izdostmo na kraj sa našim porcijama. Orlov međutim, spokojno nastavlja da jede.

Orlovljevo lice je čisto, belo, bez bora. To je lice na kome ni sunce, ni vetar ne ostavlja tragove.

Odmah odgonetnuh Getmanovo naivno lukavstvo, koji je najedared „zaboravio” prezime novog načelnika političkog odeljenja brigade i zato se obratio za pomoć Orlovu. Getman se nikad neće direktno žaliti na svoga zamenika za MPV, ali će staviti do znanja: evo, pogledaj i nadivi se, koga su mi poslali...

— Zar vi zbilja niste bili kod Potockog? — upitah Orlova kada sam se s njim uputio prema „horhu”, da bismo se odvezli u brigadu.

Kada je stigao na front, Stjepan Mitrofanovič mi je predložio da predemo na „vi”. Isprva nisam pristao na to. Ali nekako je ispalо da smo se mi jedan drugome ipak obraćali sa „vi”.

— Nisam bio — mirno odgovori Orlov. — On je svega dve nedelje u korpusu. Poslao mi je izveštaj o prijemu dužnosti. Nije mi se obraćao sa molbama. A za proučavanje kadrova žurba nije potrebna.

Nisam na to stavio nikakvu primedbu.

Potockog nismo zatekli na komandnom mestu brigade. Od članova političkog odeljenja u štabu se nalazio samo instruktor za informacije, postariji, pogrbljeni kapetan sa crnim zavojem na prstu.

— Imamo novog načelnika i novi red — svi su u jedinicama — saopšti kapetan. Iz njegovih reči nije se moglo zaključiti da li mu se sviđa taj „novi red“ ili ne.

— Je li bolje kada su svi u jedinicama? — zainteresovah se.

— Verovatno, jeste. Sada su podaci u izveštajima svežiji, sami kontrolišemo i proveravamo fakta. Međutim, nekako nismo navikli na to, nema spokojstva ...

Pre nego što smo u jednom bataljonu susreli Potockog, ja sam već dobio utisak da je on vredan i pedantan. To se nije svima dopadalo. Pomoćnik komandanta brigade za pozadinu uvređeno me je pitao da li može biti pošteđen stalnih sitničarskih primedbi novog načelnika političkog odeljenja.

— Ne možete — odvratih oštro. — Ne možete zato što vaši magacioneri pijanje, a ljudi u rovovima osim prekrupe ništa drugo ne vide i nedeljama uzalud čekaju da se okupaju. Ne možete i zbog toga što ste ranije živeli sa daktilografskinjom, a sada se vozite kolima u bolnicu, kod medicinske sestre ...

Intendantski potpukovnik, koji nije očekivao da će stvar uzeti takav obrt, promrmlja:

— Potocki je stigao da me okleveta.

— Na žalost, još nisam video Potockog.

Prema svim tim žalbama i razgovorima Orlov je ostao kameno ravnodušan. Nisam izdržao i postavih mu pitanje:

— Zašto čutite?

— U prisustvu višeg starešine nije neophodno da iznosim svoje mišljenje.

— A da li je neophodno imati svoje mišljenje?

— Ja ga imam, druže člane Vojnog saveta — dostonstveno reče Orlov. Tako, u suštini, ništa nije rekao.

Išli smo poljem. Danas motopešadijska brigada nije dolazila u neposredan dodir sa neprijateljem. Negde levo, bez prestanka, štekali su mitraljezi, a ovamo su samo retko doletale granate i eksplodirale između bezobličnih rovova. Dešavalo se da padnu nedaleko od nas. Orlovljeno lice je ostajalo ravnodušno. Padao je na zemlju samo kada sam ja to činio. Čim bi ustao, pre svega je dovodio u red svoj kožni kaput.

Ne postoji čovek koji ne reagira na eksploziju mine ili granate, na fijuk metka ili parčeta. Ali jedan ume da svoju reakciju potčini volji, a drugome to ne uspeva. Orlov se zaista držao izvanredno hladnokrvno. Ipak, čak i ta hladnokrvnost, koja mi se toliko sviđala kod drugih, bila mi je zbog nečega neprijatna kod Orlova ...

Iza žbunja je dopirao nepoznat glas:

— Bez grudobrana rov ne vredi ni prebijene pare. Čovek stiče utisak da ste se odvikli od odbrane i da ste se malo uobrazili. A u ratu se uobraženost plaća krvlju!

Ispostavi se da to govori potpukovnik Potocki. Na njemu je bio kratak isprljan šinjel i vojničke čizme sa širokim sarama, ulepljenim blatom. O ramenu, na platnennom kaišu, landarala je nabijena torba od neke vrste erzac-kože. Za Potockog, kao i za Ružina, čovek bi na prvi pogled mogao da pomisli da je politički radnik nedavno pozvan iz rezerve. Međutim, Fjodor Jevtihejevič je služio u armiji od trideset devete godine, bio je dopisnik „Crvene zvezde“, redaktor divizijskih novina u Samboru, a batur je omirisao još prvog dana rata, tačnije, prve noći. Njemu prosto nije bilo stalo do sitnica u odeći, koje ponekad izdvajaju aktivnog oficira od „rezerviste“. Sve sam to saznao i shvatio za taj sat i pô, koliko je trajao obilazak bataljona. Ja, Orlov i Potocki pričali smo vojnicima o opkoljenoj grupi i o poruci naše komande.

— A kako bi bilo da tu poruku objavimo Nemcima preko glasnogovornika? — upita me Potocki. — Da svi nemački vojnici to saznaju, a ne samo komandovanje?

— Ne bi bilo loše, ali nemamo prevod.

— Ljudi sve mogu. Pripremao sam se za rat i bubao nemački. Zarekao sam se posle Španije. Smatrao sam da je rat sa Hitlerom neizbežan, u ratu je neizbežna naša pobjeda, a kad je već tako, onda je u Nemačkoj neizbežna proleterska revolucija. Nemcima će biti potrebna pomoć. Sve je to malo šematski. Ali u principu, smatram i danas da je ta šema ispravna ... Međutim, naš instruktor za rad u neprijateljskim trupama nije baš veliki ljubitelj nemačkog jezika. No prilično vlada gramatikom. Nas dvojica ćemo prevesti, a onda ću ja to u toku noći pročitati preko glasnogovornika. Kako vi gledate na tu stvar?

Potocki je govorio živo, slobodno, sa privlačnom otvorenosću. Odmah mi se dopao. Bio sam ubeđen da se u armiji pojавio još jedan vredan i pametan politički radnik. Doduše, on možda nije bio baš uvek vešt organizator, katkad je težio da se istovremeno nalazi na najmanje tri mesta. Ali, koliko je ta vatrenost, neposrednost i iskrenost dragocenija od veličanstvene nepokretnosti Orlova! I nehotice sam uporedjivao natmurenog Orlova, koji je škriputao svojim novim kožnim kaputom, sa Potockim, koji je široko koračao i odlučnim pokretom odbacivao na leđa prepunu torbu.

Uveče, kada sam se oprاشao sa Potockim, upitah Orlova:

— Imate li da kažete nešto potpukovniku?

— Imam ... Evo vam moj savet, druže Potocki: nemojte se rasplinjavati, nađite glavnu kariku i neprestano podižite idejni nivo partijsko-političkog rada ...

Nema šta, sve je to bilo pravilno ...

Svaki od nas je otišao svojim poslom: Orlov u političko odeljenje korpusa, Potocki da prevodi na nemački poruku, a ja u Burdinu brigadu.

Imao sam prilike da se kasnije više puta sretnem sa Potockim. O mnogo čemu smo stigli da porazgovaramo sve do onog zlokobnog časa kada je na ulici Berlina nemački metak, skliznuvši niz emajlirani orden, ušao u njegovo srce.

Tenkovi i vozila naše armije imali su sa strane znak za raspoznavanje: romb presečen linijom — iznad linije broj brigade, a ispod nje broj bataljona.

Ideš svojim poslom svuda gde treba i orijentиšeš se prema tim poznatim belim znacima na kamionima i tenkovima koji su zaostali, zaglibili se na drumovima.

Malo je poteža stvar stići u Burdinu brigadu: retko se mogu videti takvi orijentiri. Uzdaj se u kartu i raspituj se kod onih na koje naideš. Mihail Mihajlovič Balikov se u takvim slučajevima priseća jedne te iste anegdote sa fronta. Seoski mališan dovikuje majci: „Mamice, oficir vadi kartu, sad će da pita za put”.

Kod Burde tehnička ne zaostaje. U njegovoj brigadi se ne dešava da na pola puta ostave tenk kome je motor otkazao, ili kamion nakriviljen na jednu stranu, ili da se na maršu kolona otegne više nego što je predviđeno propisima.

Zato se bez greške može odrediti mesto gde se zastavila brigada: tenkovi su tako postavljeni da u svakom trenutku mogu da otvore vatru ili započnu manevar. Nikada jedan tenk neće smetati drugom. Ljudi, ma koliko da su umorni, neće zaboraviti da se pobrinu za obezbeđenje.

Jednom su ostale starešine zavidljivo ispitivale Burdu:

— Ti si srećan?

— Tu sreća nema nikakve veze. Treba umeti odabirati ljudе.

— Nauči nas.

— Hoću, ali da to ostane među nama. Kada stiže popuna, ja uzimam prve na koje nađem.

— ???

— A kada osete da su „izabrani”, onda me više neće izniveriti.

„Horh” upada u blato i, naprežući svih svojih dvesta konjskih snaga, izvlači se iz njega. Hvatom samog sebe kako se neumesno osmehujem. Otkud to? Pa da, mislim na Burdu, na njegovu veselu, neumornu vrednoću.

Preda mnom je radosno, živahno lice komandanta slavne brigade.

— Niste se umorili? — upita Burda tek što sam se pomolio iz kola. — Pokazaću vam kako su se jutros „potpisivali” naši tenkisti.

On nikada neće reći „moji” tenkisti, „moji” ljudi.

Između drveća sa belim ranama iz kojih curi sok, čije je granje podsečeno parčićima granata, nalaze se tri „pantera”. Jedan se nakrenuo na stranu pokraj same provalije, presijavaju se crnooranžasta progorela mesta na oklopu, dok mu je top besmisleno uperen u lelujave krošnje drveća. Dva druga su izbila na drum i tamo su se kao po komandi zaustavila. Prednji sa rupom na bočnoj strani, a zadnji sa gusenicom rasprostrtom po mokroj zemlji.

— Valjano urađeno, bez greške — zadovoljno tapše Burda po rapavom mokrom metalu. Tenkovi su obojeni žutom bojom. Trebalо je da idu u Afriku. To su potvrдile i zarobljene posade ... I eto, stigli su u Ukrajinu.

Svaki put kad vidim onesposobljen nemački tenk osetim uzbudjenje. Negde u dalekoj Nemačkoj su brižljivo napravili moćnu mašinu, sposobnu da ubija i gnjeći ljude i ruši kuće. Ko zna koliko je krvi u suza proliveno krivicom toga topa sa dugačkom cevi i tih gusenica koje su se pohleplno upile u zemlju! Sada je, pak, preda mnom bezopasna gomila metala, koja se besmisleno i nekako čudno skamenila pored šumskog puta. Ona je lišena svoje osnovne — sposobnosti da donosi smrt. I ta metamorfoza se dogodila zahvaljujući tome što se našao čovek jači od legiranog čelika, koji je u trenutku kada je smrt bila tik uz njega imao dovoljno hladnokrvnosti da precizno nanišani i opali.

Uskoro će rat napustiti ova mesta. Dečaci će se zvlačiti u tenk, spuštaće se kroz kapak u njegovu mračnu, tajanstvenu dubinu ...

Burda prekide moja razmišljanja:

— Hteo bih da se posavetujem s vama o partijskom aktivu ... U poslednje vreme pojavilo se mnogo lažova. Jedan slaže da bi dobio orden, drugi da bi izbegao kaznu,

treći po navici, za svaki slučaj. Pre tri dana sam poslao kapetana Kosicina da izvidi neprijatelja. Vraća se, izbečio oči, duva kao lokomotiva: „Nemci vrše koncentraciju, raspolažu otprilike sa pedesetak tenkova, artiljerija je na vatrenim položajima”. U redu, velim, odmorite se, hvala vam za službu. Poslao sam novu izvidnicu. Posle jednog sata ljudi iz te izvidnice mi podnose izveštaj da Nemci imaju tri kartonske makete tenkova, a da od topova nema ni pomena... Kosicin je, između ostalog, kandidat za člana Partije. I onda ja i Bojarski smislimo da okupimo partijski aktiv, koji bi razmotrio pojavu laganja i lažova... Ne, ne, smislićemo kulturniji naziv, na primer: „O istinitosti informacija” ili „O časti komunista u borbi”.

— Lepo. I šta vas sprečava da to uradite?

— Pitao sam generala Orlova, nije odobrio: „Uopštavate pojedinačne slučajeve”.

— Znači, zabranio je?

— Ako ćemo pravo, nije zabranio, ali nije ni odobrio: „Sve to treba odmeriti i porazgovarati s kim treba. U takvoj jednoj stvari ne treba žuriti”.

Hotimice ili ne, Burda je kopirao Orlovlevu intonaciju. Lako zamislili spokojnog načelnika političkog odeljenja korpusa sa njegovim „odmeriti i porazgovarati”...

— Žurba zaista nije potrebna — trudio sam se ja da po mogućству ne krnjim autoritet Orlova. — Međutim, ne treba ni odugovlačiti s tim. Pitanje je važno. Održite sastanak...

Drugu polovicu dana i prvu polovicu noći Burdina brigada je provela mirno. Nemci se nisu čuli.

Sutra u jedanaest časova isticao je rok ultimatuma. Ali već naizmaku noći mi smo shvatili da od kapitulacije nema ništa. Suprotno običaju, Nemci su u pomrčini, pod zaštitom magle, bacili u napad svoje tenkove. Dočekali su ih iz zasede T-34, pošto su ih pustili da priđu na kratko odstojanje. Međutim, vatra iz zaseda ovoga puta je imala slab efekat. Sumrak pred svitanje i beličasta magla ometali su preciznu vatru. Nemački tenkovi su izbili na liniju gde su stajali onesposobljeni „panteri” i tu se zaustavili.

Osećali su se nesigurno u tami i bojali su se da se ne odvoje od pešadije.

Burda pozva komandanta bataljona kapetana Fjodorenka, džina koji je na jedvite jade ulazio u tenk.

— Raspali u bok Nemcima iznad šumice Ugoljne. Iskoristi maglu. Ne otvaraj vatru pre vremena. Tuci nasi gurno. Kad ih odsečeš, izbaci seriju crvenih raketa, da naši ne bi otvorili vatru na tebe.

Mali mršavi komandant brigade gledao je zabačene glave komandanta bataljona, koji je čutao:

Požuri se, Vasilije Sidoroviču.

Tenkovi zaurlaše i nestadoše u magli, kroz koju se jedva probijalo jutarnje sunce. Ona ne samo da se nije razilazila, već se zgušnjavala, umotavajući drveće i kuće, prigušujući pucnje i urlanje motora. Nije se moglo dokumentišta se događa, gde su naši tenkovi, a gde neprijateljevi.

Fjodorenko je lakonski izveštavao i ti njegovi izveštaji nisu bili bogzna kako razumljivi. Pucnjava se čas približavala — izgledalo je da će tenkovi svakog časa izroniti iz magle, čas se opet udaljavala. Fjodorenko je javio: „Naišao sam na nemačku pešadiju i nalazim se u pozadini tenkova koji su se probili“. Posle deset minuta stigao je nov izveštaj: „Tenkovi su se okomili na mene. Povlačim se. Pripremite zaprečnu vatru“.

Na Burdinom pokretljivom crnpurastom licu održavali su se svi izveštaji koje je dobijao i sve komande koje je izdavao. „Dobro je, Fjodorenko“ — vikao je Burda u mikrofon — „namamljuj Nemce. Mi ćemo ih dočekati“.

Međutim, dok je Fjodorenko privlačio na sebe i domamljivao pod artiljerijsku vatru fašističke tenkove, nekoliko neprijateljskih mašina, možda zalutalih, nađoše se u neposrednoj blizini komandnog mesta. U sobi u kojoj smo sedeli tresnu nešto kratko i na sto popadaše iverke. Pola metra iznad naših glava prozvižda komad granate, koji je skrozirao seosku kuću. Vlažna hladnoća poče da ulazi kroz dve rupe na suprotnim zidovima.

Burda ljutito zavrljači na klupu svoju ušanku, otkači šlem sa opasača i dobaci u hodu:

— Štab, k oružju!

Istrčah za Burdom. Međutim, više ga nisam video. Po brujanju motora sam se setio da je komandant krenuo svojim tenkom. Doviknuh Korovkinu, koji je pritrcao: „Pali motor!” Uđoh u T-34. Dobro je što sam ga ovoga puta uzeo, ne zadovoljivši se „horhom”.

Kroz drveće promače silueta Burdinog tenka, osvetljena u magli kratkim bleskom pucnja.

Naredih Korovkinu da otvori vatru i da se ne odvaja od komandanta brigade.

Groznica borbe uklanja osećanje vremena i mesta. Nisam ni primetio kako smo u manevrisanju izbili na periferiju Cibuleva. Deo zida najbliže šupe se srušio i kroz otvor se pomoli cev samohodnog topa. Prema mome tenku je trčao čovek u kombinezonu. Otvorih poklopac i rukom mu pokazah pravac gađanja.

Samohodni top grunu, izbacivši dugačku traku plamena. Još se dim nije ni raziskoao, a usledi novi stub ognja. U vlažnom vazduhu se oseti miris lјutog gara.

T-34 jurnu napred. U tom trenutku začuh u šlemafonom Burdin glas. Komandant brigade je pitao čiji to tenk ide za njim.

— Hvala, druže Kirilove. Hvatajte desno, menjajte položaj.

Korovkin izvrši komandu.

Ljuljajući se tenk se kretao po oranici, na kojoj su se ovde-onde još sačuvala mala bela ostrva neotopljenog snega.

Nemački tenkovi pod zaštitom vatre, povlačili su se u pravcu juga, u nadi da će se skloniti u šumici između Cibuleva i Monastirišča.

Prinesoh ustima mikrofon i sa radošću, koja me neочекivano obuze, viknuh:

— Dobro je, Aleksandre Fjodoroviču. Nisi dozvolio da se oskrnavi tvoje komandno mesto.

Odgovora nije bilo. Burdin tenk je jurio napred. Nadjedared naglo zakoči. Naredih Korovkinu da se približi i da vatrom štiti T-34 komandanta brigade.

Kroz prednji otvor Burdinog tenka izvuče se vozač. Razmahujući rukama, trčao nam je u susret.

Podigoh gornji poklopac i čuh:

— Baćka je poginuo! ...

Po polju su eksplodirale retke granate. Međutim, njih niko nije primećivao. Kada smo se ja i Korovkin popeli na Burdin tenk, iz Cibuljeva su već dotrčali artiljeri.

Kroz gornji otvor oprezno smo izvlačili otromboljeno telo komandanta brigade. Burda je jedva čujno, promuklo ječao, ugrizavši se za donju usnu. Ruke nišandžije i radiste, koji su ga podizali odozdo, bile su u krvi. Krv je natapala Burdin šinjel, na stomaku isečen u parčice.

Odnekud dotrča medicinska sestra, pojaviše se nosila. Staviše ih na sneg, koji unaokolo postade rastresit i crven. Burda je ležao na leđima. Iz usta, po bledim obražima, koji su izgubili crnpurastu boju, tekla je krv. Ovlažene oči su nepomično gledale u nebo.

Klekoh obuzet uzaludnom željom da nešto čujem iz usta samrtnika.

Burda je čutao. Videh kako njegove oči dobijaju staklast sjaj, kako se sastaviše usne, namrtvo slepljene usivenom krvlju ...

To se dogodilo četvrt časa po isteku ultimatuma, koji je naše komandovanje uputilo opkoljenim nemačkim trupama — u jedanaest i petnaest 9. februara 1944. godine.

A već posle nekoliko dana, kada se obruč još više stegao, Getmanova grupa je sa ostalim jedinicama naše armije počela da se prebacuje na drugi odsek fronta.

Bez nas su zarobljavani nemački pukovi koji su pružali otpor kod Korsunj-Ševčenkovskog. Drugi su prebrojavali gubitke i trofeje.

Naš pravac je vodio na severozapad, prema Šepetovki, gde se nalazila linija sa koje je trebalo otpočeti novu napadnu operaciju. U putu smo prošli pored varošice Ružin, koju ranije nismo ni po čemu zapazili.

Sada je, pak, na trgu, u centru, stajao T-34 sa dubokim udubljenjem na kupoli. Tenk komandanta brigade potpukovnika Burde postao je spomenik na njegovom grobu...

GLAVA VI

1.

Izgledalo je da se zima produžava.

Sneg je stalno vejao, dok je noću kroz hladnu maglu mesec svetleo bledom svetlošću. No pahuljice su postajale sve teže, kao da su nabrekle od vlage, pocrnele su grane jabuka; ako izjutra uzmeš takvu granu, pod rukom osetiš led. U čelo i bokove trupa u nastupanju duvali su južni vetrovi, vojnici su brisali lica mokra od otopljenog snega.

Završavala se još jedna ratna zima. Nije li možda poslednja? Pozadi je ostao Dnjepar, ostale su stotine gradova i hiljade sela oslobođene Ukrajine. Koliko će još trajati fašistički otpor posle poraza kod Kijeva, Žitomira, Korsunj-Ševčenkovskog, Rovna, Krivog Roga!

Da nam je sada da malo predahnemo, da se ispavamo, dobijemo popunu, a onda ponovo da pritisnemo takvom silinom da neprijateljski front počne da puca i da se rasplada po svim šavovima... Tako smo otprilike mislili svi mi, i vojnici i starešine, početkom marta četrdeset četvrte godine. U tom razmišljanju je dolazio do izražaja naš umor od borbi, rejdova i stalne blizine smrti.

Zato je nama izgledalo čudno, naročito u prvom momentu, da može postojati sasvim drugačija logika razmišljanja.

Tačno je da su naše trupe umorne, ali ništa manje nije umoran ni neprijatelj, koji se povlači čak od Dnjepra, gubeći živu silu i tehniku na bezbrojnim putevima, bezi-

menim visovima, ničim neobeleženim linijima, u velikim i malim „kazanima“. Ako naše trupe maštaju o odmoru, onda neprijatelj mašta o njemu sto puta više!

Tačno je da bi nam operativna pauza pomogla da popunimo iznurene pukove i divizije. Ali i hitlerovci neće sedeti skrštenih ruku. Oni ne samo da će dovesti u red svoje jedinice, već će stvoriti čvrstu odbranu. Neće li tada naša sveža popuna biti cena kojom ćemo morati da platimo proboj duboko ešelonirane neprijateljske odbrane?

Tačno je i to da naše trupe u ovom trenutku nisu fizički i materijalno spremne za nov skok. To i protivnik zna. A pošto zna, on ne računa sa novom sovjetskom ofanzivom. Ne računa i zbog toga što će uskoro nastati prolećno bespuće, kada će se u lepljivoj kaljuzi zaglibiti ratna tehnika.

Sve je to tačno. Ali šta može biti efikasnije od udara nanesenog u trenutku kada on izgleda nezamisliv, kada ga neprijatelj ponajmanje očekuje?! Zbog perspektiva koje taj udar otvara mogu se prenebreći neke na izgled očevide istine ratne veštine.

Vrhovna komanda je donela odluku da neprijatelju i svojim trupama ne dozvoli predah, već da odmah otpočne novu ofanzivu.

Jedinice će se popunjavati u toku nastupanja. Gorivo, granate i mine biće doturane za vreme borbi.

Inicijativa je na našoj strani. Mi možemo da vršimo pregrupisavanje. Na neprijatelj ne bi odgonetnuo pravi karakter pregrupisavanja i glavni pravac udara, na levom krilu 1. ukrajinskog fronta imitirana je koncentracija krupnih pešadijskih snaga i velikog broja tenkova, dok su među mešanima šireni glasovi o pripremama za ofanzivu.

Maglovitim dana i noći jedinice su prebacivane na desno krilo fronta. Na nebuh su štektali U-2. Oni su pazili da neprijatelj iz vazduha ne vrši osmatranje kolona.

Nekoliko dana pre početka nove ofanzive, 29. februara, komandant 1. ukrajinskog fronta general armije Va-

tutin smrtno je ranjen od metka banderovaca.*.) Komandu je preuzeo maršal Žukov.

Izjutra 4. marta 1. ukrajinski front je prešao u ofanzivu, 5. marta krenule su na juriš jedinice 2. ukrajinskog fronta, 6. marta jedinice 3. ukrajinskog fronta.

Već prvi dani su potvrdili ispravnost zamisli Vrhovne komande. Iznenadenje i snaga udara potresle su nemačku odbranu, narušile njenu celovitost, rasparčale je na pojedinačne čvorove i žarišta otpora. Taj otpor je katkad bio očajnički jarostan. Hitlerovsko komandovanje je bilo svesno političkih i vojnih posledica gubitka Ukrajine na desnoj obali Dnjepra i izbijanja naših snaga na Karpage, na državne granice prema Rumuniji, Mađarskoj i Poljskoj. Ono je činilo besne napore da onemogući ili bar zaustavi sovjetski pritisak. Naročito uporno su se tukle tenkovske i pešadijske divizije koje je neprijatelj bio dovukao u rejon Tarnopolja i Proskurova. Bilo ih je šesnaest na broju.

General-feldmaršal Erih fon Manštajn piše u svojoj knjizi „Izgubljene pobede“:

„Bespuće je nastalo početkom marta, mada je ponekad prekidano mrazevima. Međutim, ono je za nas bilo mnogo nezgodnije nego za Ruse. Ja sam već napominjao da su ruski tenkovi, zahvaljujući širokim gusenicama, prevazilazili naše tenkove u manevarskoj sposobnosti prilikom kretanja po snegu ili u vreme bespuća. Istovremeno, kod neprijatelja se pojavio veliki broj američkih kamiona. Oni su se mogli kretati po ispresecanom terenu, bez puteva, dok su naša vozila u tom periodu bila vezana za drumove sa tvrdim kolovozom. Zbog toga je neprijatelju polazilo za rukom da brzo prebaci pešadiju iz svojih tenkovskih i mehanizovanih korpusa. Osim toga, ukoliko je bespuće bivalo veće, kod nas je sve više tegljača ispadalo iz stroja. Kao rezultat svega toga bilo je to da su se naše pokretne jedinice mogле prebacivati na velike daljine samo po cenu velikog gubitka u vremenu. A prilikom

*.) Ukrainski nacionalisti. — Prim. prev.

sudara s neprijateljom, ovaj je imao veliko preim秉stvo u odnosu na nas".

Da uz Manštajnovo ime ne ide karakteristika Lidela Harta (Manštajn je, po autoritativnom mišljenju Lidela Harta, čovek koji sjedinjuje u sebi „savremene poglede na manevarski karakter borbenih dejstava sa klasičnim predstavama o veštini manevrovanja, detaljno poznavanje vojne tehnike sa velikom veštinom vojskovođe”), onda, možda, ne bi bilo potrebno govoriti o namernoj laži. Međutim, Manštajn je, zaista poznavalac svoga posla i iskusni komandant. On je odlično shvatao da bespuće pričinjava naročito velike teškoće napadaču, čije se komunikacije sve više rastežu usled njegovog napredovanja.

Bezuslovno, naši tenkovi su imali veću manevarsku sposobnost nego nemački. Greh je, isto tako, žaliti se na „stjudebekere” i „dodževe”, koji su nam poslati iz SAD. Nemačka obaveštajna služba nije bila toliko bespomoćna da nije znala da sovjetski tenkovi i američki kamioni ni izdaleka nisu uvek u stanju da savladaju razlivena mra prolećnog blata, da su i kod nas ispalili strojna gotovo svi tegljači i da su se beznadežno zaglibile stotine „zisova” i kamiona.

Istina, koje se tako boji Manštajn, kiteći se svojom vojničko-pruskom iskrenošću, jeste u tome da je situacija bila krajnje teška za obe strane. Ali u toj nepovoljnoj situaciji sovjetske trupe su rešavale složenije operativne i taktičke zadatke nego neprijatelj, ispoljavajući istovremeno bolje ratničke kvalitete. Bez obzira na bespuće, na zaostajanje pozadine, na nedostatak goriva i municije, na besno protivdejstvo hitlerovaca, nastavljala se ofanziva sva tri ukrajinska fronta.

Za to vreme naša armija je završavala pregrupisanje. Ukaljani sve do kupola, naši tenkovi su pristizali u rejon koncentracije. Na nekoj vrsti saonica naše vlastite proizvodnje, koje su bile prikačene za tenkove, uzdizale su se bale sa hranom, sanduci sa granatama, složeni bolnički šatori. A uporedno sa tenkovima, truckala se na konjima naša motorizovana pešadija. Južno od Kazatina

tenkisti su zaplenili od Nemaca više od tri hiljade konja. Oni su i postali glavno transportno sredstvo tenkovske armije, kojoj po propisima „ne sleduje” ni jedan jedini konj i, razume se, ni jedno jedino sedlo. Ne treba ni reći da izgled „motorizovane konjice” nije bio baš mnogo jučačan. Sedla su zamenjivali jastuci, savijeni cílimi, pa čak i nemački šinjeli. Prutevima i psovkama ljudi su primoravali rage da iz kaljuge izvlače noge.

Već smo bili na maršu kad smo dobili malu popunu. Na kratkim odmorima održavani su partijski i komso-molski sastanci. Gotovo svi komunisti iz pozadinskih jedinica bili su prebačeni u čete i bataljone. Svakome je bilo jasno kakve će natčovečanske napore zahtevati nova ofanziva i zato je svaki pripremao samog sebe za njih.

Duž puta su se ovde-onde crnele kutije onesposobljenih i spaljenih tenkova. Četrdeset prve godine ovuda je odstupala tenkovska divizija koja je dočekala rat u Stanislavu. Poneki od stanislavskih tenkista služio je sada u našoj armiji. I mada je u naređenju strogo zahtevano da se pazi na disciplinu marša, oko svake takve kutije su se okupljali borci, čutići je osmatrali, zavirivali unutra, dodirivali rukama mokri metal, pokriven skramicom od sagorevanja...

U svitanje 21. marta, posle artiljerijske pripreme od petnaest minuta, udarna grupacija 1. ukrajinskog fronta, u koju je ulazila i naša tenkovska armija, otpočela je novu fazu napada.

Poput sekire koja raseca oblicu, tenkovi su se ukligli u nemačku odbranu.

Posle dvadeset četiri časa kroz otvore za osmatranje primetismo kako promakoše čiste kućice Trembovlje, gusenice zveznuše o šine i zastadoše, kao da su iznenadene. Pod njima je bio, prekriven tankim slojem blata, asfalt, na koji tenkisti nisu navikli. Gorelov iskoči iz T-34 i, protežući otekle noge, pocupkujući kao da proba čvrstinu tvrdog pokrivača, napravi nekoliko koraka, namignu vozaču koji se promoli kroz prednji otvor, i vrati se natrag.

Tenkovi su se kretali širokim drumom. S obe strane stajale su topole kao kakva počasna straža. Iznad njihovih krošnji pojavljujivali su se i nestajali crni i beli oblačici dima od granata ispaljenih radi provere pravca i daljine gađanja. Međutim, tenkovi su se bez zadržavanja kretali napred, pored salaša ograđenih plotovima, katoličkih crkava, sa oštrim kupolama uperenim u nebo, pored bezbrojnih krstova kraj puta, na kojima je Hristos paćenički oborio glavu.

Od uzbudjenja smo zaboravljali na umor.

Pred nama je ležao gradić Čertkov, zalepljen za obe obale reke Seret. Tenk kapetana Kuljdina prvi izlete na obalu. Na mostu su gorela burad sa benzinom. Prozračni plamen je podrhtavao. Ali pre nego što se drveni patos zapalio i pre nego što je nama išta palo na pamet, Kuljdinov tenk jurnu napred, okreće se na mostu jedanput-dvaput, i zapaljena burad poleteše u reku.

— Ma kakav Seret — uzbudeno mahnu rukom Katukov. — Dnjestar je pred nama, Dnjestar! ... Shvatate li to? ...

Iza okuke tek što su nestali zadnji tenkovi Gorelov-ljevog prednjeg odreda. Katukov i ja ostadosmo sa grupom oficira na trgu u centru Čertkova. Iz kuća su izlazili ljudi, uz nemireno gledali na nebo, osluškivali i pogledali na našu stranu. Iz gomile se izdvoji žena sa čizmama i tamnom maramom na glavi. Ona se sigurnim korakom uputi prema nama. Gomila ju je pratila pogledima. Katukov i ja začutasmo. Samo Balikov ne mogade da se suzdrži:

— Eh, ti si prava pravcata sveta Marija!

Žena se zaustavi pred nama:

— Molim vas, gospodo, jeste li vi Sovjeti?

— Sovjeti smo, draga moja, odsada pa zauvek — veselo odgovori Katukov.

— O...! — značajno uzviknu žena. — Vi ste gospodin general?

— Ja sam drug general.

— O..., drug — ushićeno ponovi žena — ja sam takođe drug.

Ona priđe i pruži ruku. Iza mojih leđa Balikov glasno uzdahnu.

Oko nas se okupi masa meštana. Otpoče raspitivanje. Katukov me munu u slabinu:

— Daj, reci nekoliko reči.

Ja munuh njega:

— Neću uvek ja, reci ti sam.

— Pa kad je tako — on zabaci šubaru na potiljak, a zatim je skide s glave. — Čestitam vam, dragi drugovi, oslobođenje od okupacije... Živite spokojno, radite za dobro sovjetske otadžbine i pomažite Crvenoj armiji da dotoče fašističku zver... — Katukov se neodlučno zaustavi. Govor mu se učinio suviše kratak za tako svečanu priliku. — Za sva pitanja obraćajte se zasad komandantu, a mene molim da izvinite sada...

Trg se ponovo zatrese od tenkova. Iz kupole čelnog tenka osmehivao se Bojko. I ljudi okupljeni na trgu mahali su mu u znak pozdrava.

Bojko je nedavno primio komandu nad brigadom koja se nalazila u rezervi. Sada je brigadi predstojao borbeni zadatak.

Bojko sluša Katukova i mahinalno klima glavom:

— Razumem... shvatam... biće izvršeno.

— Ne žuri sa tim svojim „biće izvršeno”... Prvi u armiji ideš da forsiraš Dnjestar. Dok drugi vode borbe i osiguravaju bokove, ti si dužan da sa one strane pošalješ pozdrav i da sa upaljenim farovima kreneš na Černovice...

— Biće izvršeno! — tvrdoglavu ponavlja Bojko. — I što se tiče upaljenih farova takođe.

Na njegovom licu zamišljenost smenuje lukav osmeh, a nju — nov osmeh. Gledajući Bojka, nikada ne mogu da dokučim da li je on ozbiljan, veseo ili podsmešljiv. Samo jedno znam: čim postaje čutljiv, čim odgovara sa „razumem” ili „jasno”, sigurno je uzbuđen.

Mada je Mihail Jefimovič opominjao Bojka da je zadatak težak, ni on, ni ja nismo bili svesni koliko je zaista bio težak. Mi još nismo imali iskustva u forsiranju velikih vodenih prepreka, ali je oduševljenje zbog uspešnog napada sve činilo lakšim, pa je i nemoguće izgledalo mogućim.

Ađutant je izvestio Katukova da je radista uhvatio izveštaj načelnika štaba Drjomovljevog korpusa namenjen Šalinu. U izveštaju se govorilo da je Gorelov izbio na Dnjestar i u Ustečku zauzeo most.

— Most ti nije nekakav „ciberbulber” — radosno se lupka po slabinama Katukov — ne, bez šale, nije „ciberbulber”... Hajdemo kod Drjomova.

Kroz stakla „horha” vidi se panorama neprijateljevog odstupanja. Uz Dnjestar su bile pribijene mnogobrojne nemačke jedinice. Bacajući tehniku, osuđujući zaštitnice na smrt ili zarobljeništvo, one su se povlačile na jug. Posle Tluste „horh” se jedva kretao uzanim koridorom između zaplenjenih topova, automobila, štalskih i sanitetskih autobusa. Kada bi se zaglavio u tome lomu, zarobljenici koji su nam dolazili u susret spremno su nam priticali u pomoć, složno gurali ramenima, bodreći se uzvici ma neobičnim za naše uvo, koji su, verovatno, odgovarali onom ruskom „Jedan, dva, o-ruk!”

Drjomov je smestio komandno mesto korpusa u retkoj listopadnoj šumi nedaleko od Dnjestra. Jednostavan i iskren čovek, on nije priznavao nikavu diplomaciju i bio je slobodan i samouveren. Proređena rusa kosa bila je raščupana, prostosrdačan osmeh nije mu silazio sa usana.

— Pa, nije loše, Mihale Jefimiču?

— Nije loše, Ivane Fjodoriču — saglašavao se Katukov. Komandant armije i komandant korpusa bili su prijatelji još od onih davnih vremena kada su obojica komandovali vodovima. — Imaš li plan forsiranja?

— Neću da kažem da ga imam kad ga nemam. Nismo uspeli da pripremimo. Iskreno rečeno, nisam očekivao da će Gorelov izbiti tako brzo na Dnjestar...

— Da nam se nije u glavama zavrtno od uspeha? Je li most čitav?

— Ne znam i ne mogu ništa da tvrdim. Naredio sam da se ispita.

Katukov mu saopšti da je uhvaćen telegram.

— To je išlo mimo mene. Moguće da oni u štabu imaju podatke. — Drjomov se najedared namršti. — Ne verujem da su Nemci ostavili čitav most. To ne liči na njih ...

Radosno uzbuđenje je postepeno ustupalo mesto uz nemirenosti. Katukov i ja odlučisemo da odmah odemo na Dnjestar.

Međutim, ja još ne stigoh da sednem u kola kad se pojavi Dedica Ružin. On se mrštio, gledajući ispod oka mene i Katukova.

— Kako je to ispalо, brigada je prva izbila na Dnjestar, a forsiranje joj je zabranjeno?

— Zabranjeno? — zaprepastih se.

— Potpukovnik Bojko je rekao da je njemu naređeno da prvi forsira reku ... Ipak, smatram da je naša brigada zaslužila malo više poverenja.

— Njoj niko nije uskraćivao poverenje. Komandovanje je smatralo da će Bojko pre izbiti na Dnjestar, pošto on nije vezan borbama i ide direktno. Nije vreme da se sada cenjkamo. Biće slave za sve.

— Pa, mi se i ne cenjkamo. — Prvi put u toku našeg razgovora Ružin podiže glavu. — Pomozite nam da dopunski dobijemo bure solidola*) i alkohol.

— Zašto?

— Spremamo se da izvršimo forsiranje po dnu ... A voda je ledena.

Ružin se već bio okrenuo, kad se ja setih:

— Je li čitav most?

— Dignut je u vazduh.

— Dignut u vazduh? Pa vi ste javili ...

— Kada smo javljali, bio je čitav.

---

*) Vrsta gustog maziva. — Prim. prev.

Već sam se bio navikao na to da je od Ružina teško dobiti podroban izveštaj, u najboljem slučaju, mogu se dobiti odgovori na pitanja.

Ispostavilo se da su zajedno sa prvim tenkistima izbili na obalu i neki naši „konjički“ pešaci. Među njima je nekim čudom bio i načelnik finansijskog odeljenja kapetan Černišev. Ne razmišljajući mnogo, Černišev je komandovao: „Za mnom!“, i u galopu se ustremio na most. Posle toga Nemci su digli u vazduh jedan deo mosta, koji je još ranije bio miniran... Šestorica hrabrih ljudi ipak su uspela da se prebace na desnu obalu.

Na zapadnu obalu Dnjestra spustio se sumrak. Ležao sam na vlažnom pesku pored same tamne vode, prolećno brbljive. Desno od mene nestajali su u tami lukovi mosta. Negde napred srušen je jedan njegov deo. Već mi je poznato da je ovde desna obala strma, okomita i stenovita. Meni se, štaviše, pričinjava da kroz dvogled vidim okomitu stenu, nadnetu nad rekom.

Gorelovljeva brigada forsira Dnjestar na južnoj ivici Ustečka. Na onoj obali se već nalazi zamenik komandanta motopešadijskog bataliona za MPV sa grupom automatičara, zatim dvojica telefonista (međutim, veza zbog nečega još ne radi) i jedan tenk, koji je prvi prošao preko neravnog kamenitog dna.

Grupa hrabrog načelnika finansijskog odeljenja mogla nam je da zauzmemostobran. Ona je privukla na sebe pažnju i vatru nemačko-rumunskog garnizona. Međutim, nemamo veze s njom. Ne zna se da li su ti ljudi živi.

Iz mraka u prekidima dopiru rafali mitraljeza i automata. Ne oseća se napregnutost situacije: ili hitlerovci imaju ovde malo snaga, ili su odlučili da puste naše desante, a zatim da se s njima razračunaju i podave ih u brzom Dnjestru. Rđavo je to što ne znamo dovoljno o jačini neprijatelja i njegovim namerama. Katukov leži pored mene

i tiho psuje kroz stisnute zube. On je već zaboravio na ciberbulber... Njegovo raspoloženje se naglo menja.

Nama je već jasno: ako forsiranje i bude uspešno, to neće biti zasluga komandovanja armije. Mi nismo mogli jedinicama da se pripreme za skok preko Dnjestra. Slaba je uteha ono poznato: „Sve se ne može predvideti”.

— Komandant brigade je dužan da misli u razmerama korpusa — kažem ja. — Komandant korpusa u razmerama armije... E pa lepo, a da li smo mi pre Dnjestra razmišljali u razmerama fronta?

Katukov čuteći leži na hladnom pesku. Zažmуроio je i zagrizao usnu.

— Lako poučavamo druge, ali se sami ne pridržavamo uvek sopstvenih saveta. Kao da su ti saveti pogodni samo za potčinjene... Pontonijerski bataljon se zaglibio negde bogu iza leđa. Slažem se, to nije naša krivica. Ali evo, jedinice su izbile na Dnjestar i muvaju jedna drugu kao slepi mačići. Bili smo dužni da izvršimo izviđanje obale, reke i neprijatelja.

Mihail Jefimovič se okreće na bok i ispitivački me posmatra. Njegova kratka bunda je potamnela na stomaku od vlažnog peska.

— Hoćeš li me još dugo mučiti?

— I ti mene mučiš ništa manje nego ja tebe.

— Meni od toga nije nimalo lakše.

— Siguran sam da će Gorelov i Bojko izvršiti zadatak i bez naših direktiva... Forsiraćemo Dnjestar, oni odozgo će nam uputiti zahvalnost i odlikovanja. A trebalo bi...

— Kaži, kaži šta bi trebalo? Da nas smene, zar ne? Tebe nije potrebno hlebom hranići, dovoljno ti je pružiti mogućnost da se pozabaviš samokritikom. Voliš je...

— Zar postoji neko ko nju voli! — uzdišem.

— Dosta je bilo — ustaje Katukov i otresa kratku bundu. — Na principu uzajamnosti oprostimo jedan drugome grehe i krenimo, kako to vi politički radnici kažete, da se učimo od masa.

Bez obzira na Katukovljev šaljiv ton, vidim da ga je duboko dojmio ovaj naš razgovor. Sekira se zbog gubitaka, za koje, izgleda niko ne postavlja pitanje, zbog grešaka i propusta, koje gotovo niko ne primećuje na pozadini opštег uspeha.

„Forsiranje na priručnim sredstvima“ — to zvuči tako prirodno i uobičajeno. I može da se desi da neobavešten čovek smatra takav način prebacivanja kao nešto što se malo razlikuje od drugih.

Međutim, forsiranje na priručnim sredstvima se ne vrši od besa, već iz gole nužde, koju diktira front. Zaostala su sredstva za prelazak, zaglibili su se pontoni, inžinjeri nisu stigli ili nisu mogli da postave čak ni jurišni mostić. A pešak čitavim svojim bićem oseća cenu minuta. On vidi na obali brvno, na koje žene stavljaju veš posle propiranja, gura ga u vodu, leže na njega i vesla rukama. Na nogama su mu mokre čizme, na leđima ranac, a oko vrata automat. A ispred njega — obala koja bljuje vatru. Zakači metak, eksplodira u blizini mina i — „zbogom, braćo!“ Niz reku krene samo mokro brvno.

Na nesigurni skinuti deo plota, koji nestaje ispod nogu, razmešta se po nekoliko ljudi. Na vratima poskidanim sa šarki prebacuju se mitraljezi, pa čak i topovi 45 mm. Na vlastoručno napravljenim splavovima, koji imaju tu čudnovatu osobinu da se prevrću bez ikakvog vidljivog razloga, smešteni su topovi 75 mm.

Na takvim priručnim sredstvima je forsirao Dnjestar motopešadijski bataljon iz Gorelovljeve brigade.

Ali, tenk se ne može prebaciti na izvaljenom plotu ili na tucetu brvana razne veličine.

U armiji jedino se Gorelov potajno pripremao za forsiranje Dnjestra. On je blagovremeno naredio da se napravi desetak cevi, nalik na samovarske, samo duže. Sada su ih na obali pričvršćivali žicom za podupirače, produžujući tako cevi za izbacivanje sagorelih gasova.

Ako voda dospe u motor, on se ugasi i tenk ostane na rečnom dnu kao potopljena podmornica.

Na blago nagnutoj obali pored Ustečka tenkisti su krpama i solidolom zapušavali sve otvore. Tako zapušen, slepi tenk se spuštao prema reci i lagano, kao da opipava dno, nestajao u njoj. U tom trenutku kada u brzoj matici nestaje kupola, a iznad površine vode se njiše samo antena i produžena cev za izbacivanje sagorelih gasova, svako oseti da mu je hladno oko srca. Ma kako da je zapušen tenk, voda će ući u njega, a vazduha neće biti. Dosta je samo da mašina upadne u jamu ili zastane udarivši u veliki kamen, a onda ... možemo da vraćamo da li će se posada spasti ili ne.

Gorelov ništa ne vidi osim antene. Ne odvaja mikrofon od usta.

— Drži desno ... Pravo, pravo! ... Opet desno ... Sila si! Vrlo dobro!

Mokri tenk, sa vodoskocima koji izbijaju iz žaluzina, munjevitо ide prema zapadnoj obali, potresajući vazduh probnim rafalima prednjeg mitraljeza.

U žbunju skočanjena posada dobija suvu odeću i porciju votke, koja samo uslovno ima naziv „sto grama”.

Kada sam pohvalio Gorelova za dalekovidost (trebalо se dosetiti da se sa prвom grupom pešadije prebaci preko Dnjestra i suva odeća!), on sleže ramenima:

- Ne smem da se kitim tuđim perjem.
- Ko je to uradio?
- Medicinari.
- Larisa?

Gorelov opet neodređeno sleže ramenima.

- Gde je ona? — upitah.

On pokaza glavom prema zapadnoj obali, koju je već skrivala tama. Taj njegov pokret je odavao nelagodnost, meni se čak učini zbumjenost ...

Noću je ponovo počeo da pada sneg. Iznad reke su se palile rakete, malo zatim lagano gasile, rasipajući snopove iskri. U njihovoj treperavoј svetlosti vrtele su se snežne pahuljice i padale u vodu, koja se prelivala posuta svetlim obojenim mrljama. Ali nikome nije bilo dato da uživa u toj zaista čarobnoj slici. Rat lišava nebo i zemlju prirodne

lepote, pretvara ih u prostor izdeljen na kvadrate, u kote, vodene prepreke, konfiguraciju terena. Preimrućstvo noći je samo u tome, što ona omogućava prikrivena dejstva trupa, a dan ima tu dobru osobinu što pogoduje osmatranju neprijatelja.

Bojku je za forsiranje Dnjestra zapelo za oko mesto nešto malo južnije, tamo gde reka pravi okuku oko brežuljka obraslog drvećem. Njemu je pošlo za rukom da pronađe gaz. Pomoć je stigla potpuno neočekivano.

Kada su oficiri ispitivati prilaz reci, do njih su doprli glasovi sa suprotne strane. Nekakvi ljudi u nepoznatoj uniformi dovikivali su im nešto na nepoznatom jeziku, uzbudeno gestikulirajući. Međutim, nesumnjivo je bilo da su ti ljudi, prvo, držali puške u rukama, a drugo, savezovali su da se upravo tu izvrši forsiranje Dnjestra.

Ribarski čamac, upućen na suprotnu obalu sa automatičarima, dovezao je otuda mađarskog poručnika, koji je sa svojim vodom očekivao dolazak Rusa, da bi se predao.

Bojko se već bio potkožio sa nekoliko čamaca i sada su oni krstarili preko Dnjestra. Na desnu obalu su prebacivali naše automatičare, a na levu zarobljene Mađare.

Mada su zarobljenici tvrdili da je upravo ovde najplićo mesto (i zaista, ovamo su vodili putevi), Bojko ne bi bio Bojko kad ne bi sedam puta odmerio, a jedanput odsekao. Pozvao je iz obližnjeg sela Ivane Zlote ribare i od njih saznao sve o obali, dnu i toku Dnjestra.

I kada je konačno određeno mesto forsiranja, Bojko je upitao ko želi da ispita dno gaza. Javio se vodnik Hercizin. Roneći do dna tripot je preplivao Dnjestar. Na svakom povratku pojili su ga vrelim mlekom i alkoholom. Pošto bi uzeo tu paklenu mešavinu, on se ponovo vraćao u vodu. Kada se Hercizin po treći put vratio, Bojko je razdrljio kratku bundu, skinuo svoj Orden crvene zastave i prikačio ga na bluzu vodniku, koji se tresao od drhtavice. Zatim ga je ogrnuo svojom kratkom bundom.

Kada su tenkovi bili spremni za forsiranje, nekoliko ribara iz Ivane Zlote zamolilo je za dozvolu da sednu na kupole.

Prvi je krenuo u vodu tenk Bojkovog ljubimca poručnika Nikitina, a za njim tenk poručnika Škilja.

Kada smo Katukov i ja stigli kod Bojka, nekoliko T-34 već se nalazilo na onoj obali. Ali, nije sve išlo tako glatko. Preko broda severno od Ivane Zlote seljačka kola su prelazila u letnjim mesecima, sada, pak, kada je otopljeni sneg podigao nivo reke, trebalo je samo da tenk malo skrene sa trase koju je proverio Harcizin, pa da se odmah „zagrcne”. Tri tenka „nagutavši” se vode, čekala su da ih tegljači izvuku na obalu.

Negde izjutra i cela Gorelovleva brigada je prebačena na zapadnu obalu.

— Pa nije tako loše kako to izgleda nekim — pogleda me Katukov iscosa.

— Mogli smo izvršiti forsiranje nekoliko časova pre — odgovorih.

— Mogli smo — miroljubivo se saglasi Katukov. Njega je opet zahvatilo hazardno uzbuđenje. Najedared senka prelete preko njegovog lica.

— Šteta za Černiševa. Ima i takvih načelnika finansijskog odeljenja... S njim su poginula još tri vojnika.

Širio se front forsiranja. Sve nove i nove jedinice izbijale su na Dnjestar i, savladavši ga, stupale u borbu za oslobođenje Bukovine. Nemački front, presečen na dva dela, bio je nemoćan da odoli tenkovskom napadu.

27. marta Gorelov je ušao u Kolomiju i zauzeo most preko Pruta. Pred nama su se plavili vrhovi Karpata.

Bojko, koji se kretnao na jug, približavao se Černovicama.

2.

Uhvatila nas je grozna nastupanja. Tenkovi uzmaju zaplenjeno gorivo, borci se hrane onim što bog da. Bog, međutim, ne normira sledovanje. Poneka posada sli-

sti za obrok podobrog prasca, koga bi nemački kuvar podelio na ceo vod. Ali zato ti isti ljudi posle danima žvaću presan dvopek, zalivajući ga hladnom vodom.

Treba prikupiti misli, skoncentrisati se. Stupili smo na tle zapadne Ukrajine. Ne ide mi iz glave susret u Čertkovu: u prvim trenucima meštani su nepoverljivo zagleđali naše oficire.

1939—1940. godine ovde nisu stigli da nas upoznaju kako treba, a zatim je došla nemačka okupacija, bešnjenje banderovaca ...

Promenljiva ratna sudsibina dovela me je u popovsku kuću, u kojoj je trebalo da prenoćim samo jednu noć. Velika soba je puna ormara. Na policama poljske, ukrajinske i nemačke knjige. Ruskih je malo. Ali ima i njih: Puškin, Gogolj, Tolstoj. I za sve vreme dok razgledam korraine, osećam na sebi netremičan pogled domaćina, bolesnog pogrbljenog starca, sa polukružnim kesicama ispod očiju.

— Možda tu ima knjiga koje se ne smeju držati? Tu ima mnogo bogoslovskih dela. A boljševici, koliko mi je poznato, ne vole baš mnogo crkvu.

— Da, ne vole je baš mnogo — odgovaram, ne odmikući se od ormara. — Ali na vama je da odlučite šta ćete držati, a šta nećete.

Nema električne struje. Domaćica je postavila žute sveće u dvostruke bakarne svećnjake, koji su već odavno služili očigledno samo kao ukras masivnog stola sa raspećem.

Nastavljam da razgledam knjige, domaćin me prati pogledom. On se spustio u fotelu sa izrezbarenim naslonom i prstima lupka po poliranoj tabli stola. Mi kao da potajno proučavamo jedan drugog, pripremajući se za neizbežan razgovor.

U prvi mah sam imao utisak da se sveštenik zavukao u ovu sobu sklanjujući se od briga ovoga sveta. Ali kada je razgovor počeo da se raspreda, shvatio sam da sam pogrešio. Ne, starac nije bio ravnodušan prema onome što se događalo oko njega.

— Mi smo kao kopriva pored puta. Svaki koga to ne mrzi bere. . . . Evo, gospodine generale, izvolite pogledati.

On žurno izvadi iz džepa svežanj ključeva, izabra jedan od njih, i otvori kutijicu sa guculjskim*) izrezbarenim ornamentom.

— Pogledajte, pogledajte . . .

Rekavši to, on izvadi i stavi na sto hrpu tankih knjižica sa koricama u raznim bojama.

— To su legitimacije i dokumenta koje sam dobio za sedamdeset tri godine života. Austrougarska, poljska, ruska, pardon, sovjetska . . . A ovo je nemačka. Samo jedne nema.

Upitno pogledah starca.

— Ukrainske legitimacije . . . Moj narod su izmučili inostrani gosti.

— Sovjetsku vlast vi takođe uvršćujete u kategoriju inostranih gostiju?

— Sovjeti su ovde bili manje od dve godine, ali za to vreme ovde je sagrađena škola. Ja ne pripadam onim sveštenim licima koja se boje svetlosti znanja. Pa ipak, ne bih se odlučio da zaključim da je mojoj pastvi za zemaljsko blagostanje potrebna upravo ta vlast koja se naziva sovjetska. To je ruska državna forma. A Ukrajinci imaju svoju kulturu i svoju istoriju. Oni su sposobni da stvore sopstvene, nacionalne forme državne uprave.

— Ali vama je poznato da Sovjetski Savez objedinjava različite nacionalnosti, među njima i ukrajinsku, čiji jedan predstavnik sedi pred vama.

Sveštenik počuta malo, gledajući me netremice.

— To što je moj poštovani gost Ukrainac predstavlja za mene prijatno iznenadenje. Mada se bojam da je on, kao i mnogi njegovi drugovi sa Istoka, zaboravio jezik predaka . . .

— Ne, nisam zaboravio — rekoh na ukrajinskom.

— Juče sam prvi put za poslednjih nekoliko godina video moskovske novine — nastavi pop, napravivši se da nije čuo moj odgovor na ukrajinskom. — Tamo u svakom

*) Guculji — stanovnici jugozapadne Ukrajine. — Prim. red.

redu stoji: „Mi Rusi, Rusi, Rusi . . .” Četrdesete godine toga nije bilo, ako se ne varam. Smatram da je ovaj rat uzburkao nacionalna osećanja svih naroda. I moga napančenog naroda takođe.

— Mi smo uvereni da smo sposobni da zadovoljimo nacionalne težnje naroda. Sem, razume se, ako one nisu naduvene, kao oteklima, zahvaljujući raznim špekulantima-šovinistima, kakvi su, na primer, ounovci.*)

— Među ounovcima ima najdostojnjih ljudi, odanih svome narodu.

— Nisam imao prilike da se sretнем sa takvima.

— Izvinite, srećete se.

U sveštenikovim rečima učini mi se da čujem pretnju. Međutim, starac je bio i dalje otuđeno učitiv. Želeći da izglađi utisak svojih reči, on dodade:

— Na žalost, što me naročito ljuti, neki od njih su se suviše zbližili sa nemačkim komandovanjem i to se pogibeljno odrazilo na njihovu popularnost. Ja nisam političar i meni je teško da im sudim i da ih osuđujem. Ne mogu ni da zamislim da je to zbližavanje bilo diktirano samo sebičnim ili sujetnim pobudama. Moguće je da su oni na taj način želeli da služe svojim ciljevima . . .

— Vršeći pogrome, koljući poljske porodice, streljačući ruske crvenoarmejce i ukrajinske partizane.

— Rat je vrlo komplikovan i surov. I mi slabi, pristrasni ljudi nismo u stanju da sve to shvatimo. Proći će decenije pre nego što će se moći dati bogu — božije, a caru — carevo . . . Ovde je sve vrlo komplikovano, mnogo komplikovanije nego što to može da izgleda ljudima koji su došli izdaleka.

Opet mi se učini da u njegovim rečima, tiho izgovorenim, čujem neku aluziju. Ovoga puta mu postavih direktno pitanje:

— Pretite?

— Ne, samo opominjem. I to iz najlojalnijih, čovečanskih pobuda . . .

*) OUN — organizacija ukrajinskih nacionalista. — Prim. red.

Još večeras sam video bogovsku postelju određenu za mene u jednoj sobi popovskog doma. Požudno sam maštao da se ispavam. Ali posle domaćinovih reči, ne mnogo otvorenih, punih potajnog smisla i nedorečenosti, ja sam se budan prevrtao ispod atlasnog jorgana.

Malo nam je hitlerovaca sa njihovom gnusnom taktikom razvraćanja, potkupljivanja i zaplašivanja ljudi, sa njihovom lažljivom propagandom, koja se koristi ljudskim slabostima i niskim instinktima. Sada su na dnevnom redu ounovci: propovedanje ukrajinske izuzetnosti i meci iza ugla.

Pre rata sam služio u korpusu koji je bio dislociran u zapadnoj Ukrajini. Tada sam se prvi put i upoznao sa ounovcima, sa njihovom literaturom i propagandističkim frazama. To poznanstvo je bilo, uglavnom, teoretsko. Do praktičnog poznanstva sa banderovcima došlo je prvih dana rata u Lavovu, kada su sa krovova mitraljeskim rafalima kosili naše kolone. Ali, šta su banderovci predstavljali sada kada su „sazreli” u uslovima hitlerovske okupacije, šta je trebalo od njih očekivati u ovim trenucima, to nisam mogao da zamislim. I to mi nije davalо mira.

U jednoj stvari stari unijat ima pravo: ovde je složena situacija. U ratu rođeni nacionalni entuzijazam može prerasti u osećanje nacionalističkog prevashodstva, ukoliko ga i dalje budu podgrevali banderovci: „Ukrajina iznad svega”, „Ukrajina je centar svega”.

Treba što više saznati, porazmisliti, prelistati Lenjine nove radove o nacionalnom pitanju. Treba se u svemu tome snaći ...

Osetih olakšanje kad se oprostih sa prostranom kućom, ispunjenom knjigama i starinskim teškim izrezbarenim nameštajem, u kojoj je za stolom, pred raspećem, sedeо slatkorečivi starac, uzaludno pokušavajući da sakrije svoje neraspoloženje prema našoj armiji i prema svemu onome što je ona donosila narodima.

Pre nego što je svanulo imali smo priliku da se uverimo da su opomene starog popa bile osnovane. U blizini

jednog sela zaustaviše moja kola. Poručnik u kratkom šinjelu i velikim čizmama uzbuđeno je vikao:

— Evo, pogledajte šta rade... Sekirama...

Pored puta na šatorskom krilu ležala su dva tela. Glave su bile pokrivenе belim krpama, po kojima su već izbijale tamne mrlje.

Sinoć je u selo ušao naš motopešadijski bataljon.

Borcima je palo u oči da se na ulicama gotovo i ne vide seljaci. Kada su pitali žene gde su im muževi, one su odgovarale: oterao ih Nemac.

Uskoro je bataljon krenuo dalje, ostavivši u selu vod za snabdevanje. Trebalo je da četni starešina primi sledovanje, pripremi doručak i sustigne svoje.

Samo što je bataljon nestao sa vidika, a u selu ostalo nekoliko crvenoarmejaca, ulice su oživele. Ko zna odakle pojavili su se seljaci koje su „Nemci oterali”. Usred noći, u seosku kuću u kojoj je odseо vod upalo je nekoliko ljudi sa maskama i sekirama u rukama. Dvojica boraca uspeла su da umaknu kroz prozor, a komandir, voda i kuvar nisu se ni probudili...

Uzbuđeni poručnik, od koga sam sve to saznao, slučajno je prolazio kroz selo sa svojim vodom.

— Jeste li vi odavno ovde? — upitah poručnika.

— Pa, jedno tridesetak minuta.

— Šta ste preduzeli?

Poručnik neodređeno raširi ruke:

— A šta da preduzmem? Mi smo navikli da ratujemo sa fricevima, a sa ovima... đavo će ga znati kako ovde da se dejstvuje.

— Odmah pročešljajte selo, pretresite kuće i uhapsite sve muškarce.

— Razumem!

Međutim, ja sam video da poručniku nije baš sasvim jasno kako on to treba da „pročešla selo” i „pretrese kuće”. Uostalom, teško da bih mu i ja to mogao podrobno rastumačiti.

Odmah smo požnjeli plodove naše neumešnosti. Pročešljavanje i pretresanje nije dalo nikakve rezultate. Po-

ručnik je uhapsio samo nekoliko staraca i ja odmah naredih da ih puste.

Novi neprijatelj je pokazivao zube divlje životinje.

Sutradan uveče Žuravlјov sustiže gomilu seljaka ogrnutih kratkim bundama i zubunima, sa testerama na ledima. Ljudi se pribiše uz ivicu puta, propuštajući kola. Zatim opet krenuše drumom. Gomila je bila velika i Žuravlјov se zainteresova gde ona ide.

Skinuvši kape, seljaci su rado objasnili: mobilisani su za seću šume. Žuravlјovu nije bilo ni na kraj pameti da to nije istina...

Noću je, međutim, stigao izveštaj: grupa bandita obučena u civilno odelo i naoružana nemačkim automatsima i parabelumima napala je bataljonsku kuhinju. Četa koja se nalazila u blizini rasturila je bandu i zarobila četvoricu ranjenika.

Ispostavilo se da su to one iste „mirne drvoreče“ koje je Žuravlјov sustigao. Ta gomila, koja je sa toliko poštovanja napravila put kolima, bila je jedan od pukova koje su obrazovali banderovci. Taj puk se koristeći našu neopreznost, isto kao i neke druge „pešadijske“ jedinice, prebacivao u drugi rejon, prema naređenju svoje komande.

A uskoro se ukazala mogućnost da razgovaram sa predstavnikom te komande, čovekom bliskim banderovskom rukovodstvu, „centralnoj upravi“.

...Uveče neko zakuca na moj prozor. Napolju je bila pomrčina, nisam mogao ništa da razaznam i zato zamolih Balikova da vidi ko je. Mihail Mihajlovič se vrati sa staricom-prosjakinjom. Iz rupa bunde, navučene preko starog tuđeg kaputa, izvirivali su kovrdžasti pramenovi krzna. Seda kosa je padala u kratkim čupercima na zbrčkano lice. Međutim, ona progovori neočekivano zvonkim glasom. I njene oči, koje su ispočetka izgledale mutne, bezivotne, dobijale su, ukoliko je priča dalje telta, sve jači sjaj.

Teško mi je bilo da pratim staričin govor. Ona je govorila vrlo smeteno, uz to još lokalnim dijalektom.

Ko je ona? Niko i ništa. Ranije je bila domaćica. Doduše siromašna, ali ipak domaćica. Imala je svoju kuću i porodicu. A sada nema ni kućeta, ni mačeta. 1939. godine, „pri Sovjetima”, kćer joj je stupila u komsomol, a muž joj je postao predsednik seoskog sovjeta. Zatim je došao rat. Banderovci su joj ubili muža i kćer, zato što su se „prodali Moskaljima”, i zapalili kuću. Otada starica luta po selima. Negde pomogne, negde radi za nadnicu, ali stalno gleda i misli. Kada su nedaleko prolazili ljudi iz Kovpakovog odreda, ona je upozorila jedan odred na banderovsku zasedu. Komandant ju je pozivao da pođe s njima: „Majko, vi ste zaslужili odlikovanje, ljudi ste od pogibije spasli.” Ona, međutim, nije otišla, nije htela, a što se tiče odlikovanja... odlikovanje je za nju da osveti kćer i muža, da dočeka dolazak istine u zapadnu Ukrajinu, kad bogataši neće više izlagati sirotinju patnjama.

Ona se zaustavi i pogleda iznad moje glave:

— U planinama je rđavo. Nećete se probiti tamo. Treba poznavati šumu i puteve...

— Probićemo se, majko. Probijali smo i na malo gorim mestima.

— Teško, bogami.

Osećao sam da moja uverenost ne dejstvuje bogzna kako ubedljivo na staricu.

— Nisam došla da vam se jadam i da se prisećam moga čemernog života. Ovakvih kao ja ima, možda, na hiljadu. Čekaju vas ko ozebao sunce. Ali boje se da to počažu. Banderovci besne. Nisam došla na svoju ruku, ljudi su me poslali...

I ja čuh ono radi čega je kasno u noć došla kod mene ta žena savijena pod teretom nesreće.

Nedaleko odavde, na obližnjem majuru, okupljaju se banderovske glavešine. Tamo se krije i neki njihov glavni... Odakle ona to zna? To je njena stvar. Ako hoćeš — veruj, ako nećeš — opet lepo...

Naši borci su po svim pravilima izviđačke veštine opkolili majur, zatim su počeli da stežu obruč, pretražu-

jući svaki žbunić i svaku udolinu. Nisu naišli na bilo šta sumnjivo. Prišli su bliže. Zalajao je pas, zveknuo je lanac. Zakucali su na vrata. Izašao je sanjiv, namršten gazda sa svećom u rukama, koju je skutom zaklanjao od vetra.

— Ko je u kući?

— Bolesna žena, radnik, služavka, mala deca.

Izviđači pretražiše sobe. Gazda je sedeо pored stola, pušio glinenu lulu i ravnodušno posmatraо vojnike.

Međutim, izviđači su već imali izvesno iskustvo u hvatanju banderovaca, oni su već imali priliku da ponešto čuju o znamenitim skloništima i bunkerima. Zavrili su ispod kućnog poda i u podrum. Ispod kućnog poda kao ispod svakog kućnog poda, u podrumu kao i u svakom podrumu.

Pa ipak, nisu žurili da odu.

— Zašto ti, pane, imaš dva bunara?

— Taj kod ograde je zatrpan.

Dva izviđača su se spustila u zatrpani bunar. Samo što ie olabavio zategnuti konopac, iz dubine odjeknuše rafali automata. Držeći se za konopac, izviđači su se jedan za drugim spustili dole.

Mi gore napregnuto smo osluškivali paljbu iz podzemlja. Kada se sve utišalo, odozdo se čuo uzvik: „Diži!”

Oprezno smo okrenuli čekrk. Na kraju konopca bio je privezan ispod miški poginuli izviđač.

Zatim su počeli da izlaze živi. Rekli su nam da iz podzemlja postoji i drugi izlaz, koji vodi pravo pod gazdaričin krevet.

Vratili smo se u kuću. Na podu, licem nadole, ležao je belokosi momak u nemačkoj bluzi bez epoleta, u kožnim pantalonama uvučenim u nove valjenke. Na levoj ruci mu se plavio istetovirani trozubac. Iznad poginulog, ne odvajajući oči od njega stajao je visok mršav čovek. Iz posećenog obraza kapala mu je krv na košulju sa izveznim okovratnikom, izvučenu preko pantalona. On čak ni glavu ne okreće na našu stranu.

— Ovaj što stoji sigurno je njihov glavar — raportirao mi je, zbog nečega šapatom, kapetan koji je rukovodio racijom. — Imao je tamo primopredajni aparat, pišaču mašinu... A ovaj — kapetan pokaza na poginulog — ili mu je adžutant, ili telohranitelj, ili sekretar... Tu kao se kao zver. A i njegov šef takođe...

„Glavar“ se ravnodušno osvrte i reče, ne obraćajući se nikome posebno:

— Ruke ste mi vezali, bojite se, šta li?

Govorio je ruski savršeno čisto, kao retko ko u ovome kraju.

— Odvežite ga — rekoh.

Mršavi čovek steže i ispravi natekle prste i najedared gurnu ruku u zadnji džep od pantalona, izvadi nešto, stavi u usta i, daveći se, proguta...

Andrej Dorošenko nije želeo da se živ preda, pretpostavio je otrov.

Ali, nije se desilo onako kako je htio. Posle dva minuta on je počeo strašno da povraća. Lekar mi je objasnio da je otrov uzet u prevelikoj dozi, koja ne prouzrokuje smrt, već ovakvu reakciju.

Pročišćen mu je želudac. Dorošenko se nije opirao. Bez pogovora je slušao lekare i uzimao lekove. Lekari tvrde da niko tako ne žudi za životom kao neuspele samoubice. Dorošenko nije bio izuzetak.

Želja da ostane u životu nije značila i njegovo kajanje za ono što je radio. Dorošenko nije odgovarao na pitanja islednika, koji je dolazio kod njega u bolnicu, i nije otkrivao konspirativni sistem banderovaca. Moj razgovor s njim počeo je od opštih tema, od onoga što nam je već bilo poznato o Dorošenkiju. On je bio nastavnik, završio je Lavovski univerzitet, odan je ideji nezavisne Ukrajine i radi nje je spreman da bude raspet na krst. Nema porodice, dece. Žena za koju je vezan, živi kao i on u skloništu, krije se po šumama i noćiva u stanovima javki.

Kako su se to oni, vitezovi nezavisne Ukrajine, spanđali sa Nemcima i gestapovcima?

Dorošenko se pridiže na laktove i zlobno zažmiri.

— Ja sam znao da će sovjetska propaganda to iskoristiti — reče.

— Nije stvar samo u propagandi. Svakog božjeg dana mi saznajemo ponešto novo o vašem savezu sa fašistima, o uslugama koje im vi činite.

On iznemoglo leže na jastuk.

— Hoćete li iskreno da razgovaramo? Pa lepo. Još od detinjstva sam mrzeo Poljake. Učio sam najbolje u razredu. Ali, prvi đak je bio jedan drugi. I to samo zato što je bio Poljak. Dvaput sam morao da polažem prijemni ispit na univerzitetu. I to samo zato što sam Ukrajinac. Trideset devete godine sam se upoznao sa Rusima i takođe ih omrznuo. Ne, oni nisu vredali moja nacionalna osećanja. Ali učenje koje su oni propovedali i pokušavali da ostvare bilo je tuđe i mrsko mome ukrajinskom dušu. Ako ono bude trijumfovalo, za sto godina Ukrajinac se neće moći razlikovati od Poljaka, a Poljak od Rusa, sve će potonuti u vašoj „Internacionali“... Zatim su došli Nemci, oholi, nadmeni, ispočetka štedri u obećanjima... Da, oni su nas iskoristili za svoje ciljeve. Ali i mi smo njih koristili. Očistili smo mnoga sela od Poljaka, izbavili smo se od stotina vaših agitatora i agenata. Nisam bio pristalicu tešnjeg saveza sa Oto Vehterom*) i zbog toga sam imao neprijatnosti sa „centralnom upravom“. Međutim, shvatao sam da su neophodni kompromisi. Nisam verovao u to da će Hitler zadržati osvojene zemlje. Neka da Ukrayini bar prividnu, bar nepotpunu nezavisnost. Njemu će biti potreban hleb. Nećemo zažaliti. Prohte li mu se slanina, mleko, maslo — pa neka ga. I malo po malo, godina po godina, mi bi se oslobođili nemačkog gospodstva... A ako vi dođete, onda je — kraj. Od vas se ne možemo otkupiti slaninom i hlebom. Vi ćete uterati ljude u kolhoze... Umesto Isusa Hrista obesicete sliku Karla Marksа. Naš narod hoće...

*) Oto Vehter — hitlerovski gubernator „distrikta Galicija“. Između ostalog, Erih fon Manštajn hvali O. Vehtera zbog toga što je „razumno upravljaо“ Galicijom.

— Recite — prekidoh ga — da li vam je narod dao pravo da zastupate njegove interese i govorite u njegovo ime? Zašto vi treba da predstavljate narod, a ne, recimo, žena koja nam je saopštila o vama?

— Kakva žena? — zbumjeno upita Dorošenko.

Ne upuštajući se u detalje, ispričah mu kako smo saznali za njegovo skrovište, a zatim i o njegovoj delatnosti.

— Uvek je bilo izdajnika. Čak i među Hristovim učenicima ...

— Zašto je izdajnik ona, a ne vi, koji ste spremni da hranite ukrajinskim hlebom i slaninom nemačke fašiste? Vi mislite da se pojmom „ukrajinski narod” kao jorgonom može pokriti i nadničarka bez kuće i kućista i bogataš — gazda majura. To vam neće poći za rukom, da znate, neće vam poći za rukom. Mi ćemo dati zemlju nadničarima, siromašnim seljacima. A vi to nikada ne biste uradili. Vi se ne krijete u skloništima kod bogataša. Vi im se nalazite u džepu i odande razmahujete vašim trozupcem. Za vama još uvek idu mnogi siromašni seljaci. Ali vi ih obmanjujete, vi im ne priznajete da maštate da se njihovim hlebom i slaninom „otkupite” od hitlerovaca. I ne samo da ih obmanjujete, vi ih ucenjujete na svakom koraku ...

Čini mi se da sam bio pao u vatru ništa manje nego moj oponent.

Dorošenko je ležao, ispruživši se ispod jorgana, sklopljenih očiju i napregnuto dišući. Ustadoh. On tiho prozbori:

— Nekorisno je diskutovati s vama. Vi ste pobednici. U ovim danima ja se opraćtam od svojih iluzija ...

Počuta malo, a zatim nastavi:

— Mi, vođe, sa nepoverenjem gledamo jedan na drugoga. Više se uzdamo u „bespeku”,*) nego u čistu veru ... Vaši vojnici su onda u bunkeru ubili moga sekretara. Momak je bio hrabar i odan. Ali ja sam znao da mi on nije bio samo pomoćnik. Njega je poslala kod mene naša „bespeka” i on je noću čitao čak i moja lična pisma.

*) Bespeka — služba bezbednosti ukrajinskih nacionalista.

Više nisam video Andreja Dorošenka. Čim su to lekari dozvolili, on je poslat avionom u štab fronta i o njegovoj daljoj sudbini saznao sam ponešto tek nedavno. Dorošenko se vremenom ne samo udaljio od banderovštine, već je dosta uradio da se ona razobliči. Sada je nastavnik, negde u stanislavskoj oblasti.

Raslojavanje banderovaca počelo je već prvih dana našeg dodira s njima. Deševalo se da su grupe, pa čak i čitavi naoružani odredi, izlazile iz šume i izjavljivale da žele da stupe u Crvenu armiju. U radu oko razjašnjavanja pomagala nam je poruka ukrajinske vlade, u kojoj se prelagalo banderovcima da prekinu borbu i polože oružje, i u tom slučaju garantovala im se nekrikosnovenost.

Iz političke uprave fronta dobijali smo hiljade letaka, namenjenih zaplašenim i obmanutim ljudima. Ti leci su razbacivani po šumama, putevima, selima i zaseocima. Njih su i bivši banderovci, koji su prelazili na našu stranu, obično donosili sa sobom.

Pa ipak, u više mesta ounovci su, snagom terora, i dalje imali vlast nad znatnim delom seljaštva. Na nekoliko kuća motrio je špijun, koji je izveštavao „bespeku” o svakoj reći i svakom koraku svojih suseda. Bilo je dovoljno da neko izrazi simpatiju prema Crvenoj armiji — noću bi mu gorela kuća. To je bio obračun banderovaca.

Magičnu snagu imali su seljački potpisi ispisani krvlju ispod zakletve da će svetići poginule. Banderovcima je trebalo samo da se pojave, podsete na zakletvu, i čovek bi pokorno išao za njima.

Ti spiskovi su se čuvali u sanducima, zakopanim u velikim humkama, koje su se u godinama rata pojavljivale na ulazu u gotovo svako selo. Ounovci su tvrdili da su te humke spomenici herojima borbe za „slobodnu” Ukrajinu, a seljački potpis krvlju — znak spremnosti da se borba nastavi.

Rušili smo te humke i naočigled čitavog sela uništavali spiskove. Seljaci su mogli slobodnije da odahnu: „zakletva” je gubila svoju snagu.

Međutim, prvi porazi nisu obeshrabrili banderovske glavešine. Izvršavajući hitlerovske zadatke, ounovci su pokušavali da propagandom „utiču” čak i na naše borce. U svojim lecima oni su savetovali crvenoarmejcima da okrenu na istok, da se razidu svojim kućama, pretili su im nemačkom ofanzivom, koja samo što nije počela ...

Istovremeno nisu prestajali teroristički akti, ubistva iza ugla. Čak i nas, navikle na cinizam i verolomstvo hitlerovskih bandita, zapanjivala je drskost i podlost banderovaca.

Jednom, putujući sa Katukovom, spazih na putu ispred nas stroj. Ljudi su sa pesmom išli u pozadinu. Nasedare — paljba. Ljudi iz stroja se rasprštaše kud koji. Šta li bi to moglo biti? Balikov skoči na oklopni transporter s osiguranjem i, ne čekajući naređenje, pojuri napred.

Kada smo mi stigli, u obruču automatičara stajalo je nekoliko ljudi u uniformi crvenoarmejaca, a malo podalje zibili su se u gomilu zarobljeni Mađari, koji su malopre pevali u stroju.

Automatičari napraviše prolaz Katukovu. On priđe jednom uhapšenom, koji je, sudeći po epoletama, bio kapetan:

— Ko si ti? Objavu.

— Kapetan Lisvin, zamenik komandanta bataljona za MPV. Evo objava.

— Milu li ti ... — Katukov mu istrže objavu.

I Mihail Jefimovič i ja dobro smo znali Vasilija Lisvina, iskusnog političkog radnika i veterana tenkovske armije. Pre nekoliko dana on je na tajanstven način isčezao za vreme noćnog marša. Niko nije sumnjao da je to delo banderovaca. Pa ipak, nismo očekivali da će oni koristiti uniformu i objave naših oficira i vojnika da bi priredili streljanje zarobljenih Mađara, a kasnije plašili sve živo „zverstvima” Crvene armije.

Katukov je naredio da se banditi streljaju tu na licu mesta, naočigled zarobljenih Mađara.

Treba li se onda čuditi što se kod jednog dela naših boraca pojavilo mišljenje da je u zapadnoj Ukrajini većina ljudi ili na strani banderovaca, ili je zaplašena od njih.

Međutim, događaji su pomogli da se otklone predra-sude.

Ni bespuće, ni hitlerovske zaštitnice, ni ounovske zasede i kratki rafali u leđa nisu mogli da zadrže naše nastupanje. Tenkovi su izbili na kamenite, šumama stisnute puteve Prikarpatske oblasti. Svakog dana oni su se sve više udaljavali od pozadine i od baza za snabdevanje. Nesigurno je bilo uzdati se samo u zaplenjeno gorivo.

I tada su se setili Nadvorne i petrolejskih nalazišta Bitkuva. Gorelov je dobio zadatak da osvoji Nadvornu, a Ružin da obezbedi sigurnost i proizvodnju nalazišta. Izbor nije bio slučajan. Pre rata je tenkovski bataljon u kome je Ružin služio kao zamenik komandanta za MPV bio stacioniran u Nadvornoj. Sem toga, bataljon je bio pokrovitelj radnog kolektiva petrolejskih nalazišta. Treba dodati i to da je čutljivi Deduška imao sposobnost da bez imalo buke izvrši i najsloženije zadatke.

Tenkovi su prošli pored Nadvorne, projurili preko neporušenog mosta na Bistrici Nadvornoj, i ušli u Manjavu. S leve strane iznad šume treperio je oranžasti plamen: goreli su bitkuvski petrolejski tornjevi. Sa omanjom grupom ljudi, koji su mu bili stavljeni na raspolaganje, Ružin se uputio u šumu.

Mnogo je tih dana uradio potpukovnik Ružin, za mnogo šta ima da mu zahvali naša armija, koja je uskoro počela da dobija belu bitkuvsку naftu. Tu naftu smo u različitim proporcijama mešali sa zaplenjenim alkoholom i tom smešom punili rezervoare i motore. Međutim, sami radnici su spasli nalazište od vatre. Oni su ustanovili neograničen radni dan i organizovali družine samoodbrane. Poneko od njih se sećao „pana potpukovnika“. Kao stari poznanici, tapšali su Dedicu po ramenu:

— Biće dosta nafte da udavimo Hitlera.

Kada sam stigao u Bitkuv, zatekao sam uhodanu proizvodnju i mršave ljudе, umazane, sa masnim kapama, koji su se prijateljski osmehivali i pozdravljali rotfrontovski*) — sa stisnutim pesnicama.

Nekoliko sati sam lutao po teteritoriji nalazišta, razgovarao sa radnicima, ali sam tek od Ružina saznao da stanovnici Nadvorne i Bitkuva imaju sledovanje tek toliko da ne umru od gladi. Banderovci su blokirali šumske puteve kojima su seljaci dovozili na pijacu svoje proizvode. Osim toga, izvršili su noćni prepad na nalazište i zapalili jedan toranj...

Donesena je odluka da armija bratski podeli sa stanovništvom svoje zalihe hrane. Ovoga puta imali smo šta da podelimo. U toku nastupanja zaplenili smo desetine vozova, koje hitlerovci nisu stigli da pošalju u svoj „Rajh”.

Uveče na radničkom skupu držao sam predavanje o situaciji na frontovima otadžbinskog rata. Nemačko-banderovska propaganda je uveravala ovdašnje meštane da Rusi „tapkaju na Dnjepru”. Kada su se Gorelovljevi T-34 pojavili na ulicama Nadvorne, žitelji su pomislili da su to partizanski tenkovi. Crvenu armiju nisu očekivali tako brzo.

Međutim, fašistička propaganda nije uspela da postigne značajnije rezultate. Na kraju je čitava sala ustala i zapevala „Internacionalu”. Ljudi su je pevali na ukrajinskom, poljskom, ruskom...

3.

Prvog dana ofanzive odsek prodora naše armije video se na malom kvadratu karte ispod celuloida planšete. Sada pak, da bi se on video po frontu i dubini, trebalo je rasprostrti zelenkastožuti čaršav od sekcija, koji nikako da se ispravi na ivicama koje su se obrazovale od sklapanja.

*) Rotfront — antihitlerovska tajna napredna organizacija.

Na glatkim listovima lagano se tope pahuljice i, ostavljajući za sobom nabubreli mokri trag, kotrljaju se u kapljicama na zemlju. U Nadvornoj teški oblaci, prelivajući se olovnim sjajem, samo što ne zakoče vrhove tornjeva, a na levom krilu armije — to sam saznao danas preko radija od Šalina — vlada sunčana pripeka. Vraćam se prema Dnjestru uznenimirenom pomišlju na Getmanov korpus, koji se nalazi na levom krilu.

Prve Katukovljeve reči prilikom susreta su prekori na Getmanovu adresu: „Sunča se na obali”, „Ne voli da vrši forsiranje i kvasi čizme”, „Napreduje, a stalno se osvrće”. Ti prekori mi izgledaju opravdani naročito kada neko sa obližnje uzvišice ispali na kola nekoliko rafala i kada postaje nasušna potreba iskaliti na nekoga nakupljenu ljutinu.

Međutim, Getman ne pripada onima koji žure da se opravdaju. On čutke sluša sve što mu Katukov govori, ne odvajajući od karte crne oči, koje su se suzile ispod teških očnih kapaka.

— Dozvolite da kažem, druže komandante?

Katukovu se od ljutine šire nozdrve:

— Hajde, kaži...

Karta, po kojoj je krnjetkom olovke povlačio Mihail Jefimovič, postiđujući Getmana („Evo, vidi, koliko je levo krilo zaostalo za desnim!”), sada je u rukama Andreja Lavrentijevića. I ona objašnjava Getmanovu opreznost. Severno od Kamenec-Podolskog opkoljena je velika neprijateljska grupacija, oko petnaest divizija. Obruč nije potpun i siguran. Faktički, Getmanov levi bok, a time i levi bok čitave naše armije, otvoren je. U takvim okolnostima komandant korpusa ne može dozvoliti sebi da napreduje glavom bez obzira, bacajući sve snage isključivo napred.

— Razume se, ako komandant naredi... — diplomatski dodaje Andrej Lavrentijević i trlja nadlanicom čekinjom obrasle čvrste obraze i podvoljak.

Katukov ne stiže da odgovori. Razgovor se nastavlja u podrumu, u koji nas je oterao nemački vazdušni napad.

Getman i ja se nađosmo u jednom uglu, a Katukov u drugom — iza gomile praznih buradi.

— Komandant pada u vatru — šapuće mi Andrej Lavrentjevič. — Šta sam ja tu kriv? Ja sam disciplinovan vojnik, ako naredi — skočiću makar sa trećeg sprata. Samo mala je korist od takvih skokova: ili ćeš slomiti nogu, ili vrat . . .

— Šta to tamo gundate — dopire iz suprotnog čoška Katukovljev glas.

Udarajući nogama o praznu burad i šaljući sve do đavola, komandant se probija kroz pomrčinu u naš čošak.

Bombarderi prave nov krug, i iz uzane pukotine na tavanici osipaju se grudvice zemlje. Katukov osvetljava kartu džepnom baterijom. On kao da je zaboravio i me ne, i Getmana, i bombardovanje. Kada je najzad progovorio, u njegovom glasu nije bilo više razdraženosti, on je zvučao mirno i čvrsto. Došlo je do promene u raspoloženju.

Ako se jedno krilo munjevito kreće napred, oslobađajući gradove i sela, nemoguće je pomiriti se s mišljiju da neka jedinica tapka u mestu i gubi vreme u iščekivanju, traženju, pipanju. Starešine iz otadžbinskog rata sećaju se prekora koji je onda bio uobičajen: „Dok vi tu oklevate, pogledajte dokle je sused stigao“. Ali taj argument nije uvek bio osnovan, kao što nije bila osnovana ni Katukovljeva i moja ljutnja na Getmana. Zahvaćeni talasom napredovanja desnog krila, mi u prvom trenutku nismo ocenili svu složenost situacije na ogoljenom levom krilu, kome je pretila opasnost od moćne neprijateljske grupacije. Ne obratiti pažnju na takvu situaciju, značilo bi gurnuti Getmana u avanturu, koja se ne bi mogla opravdati ni dobrim namerama, ni uspesima primamljivim na prvi pogled.

O svemu tome, čuteći, razmišljaо je svaki od nas, trudeći se da pročita razumno rešenje iz linija, naziva i boja topografske karte slabo osvetljene džepnom baterijom.

— Nećemo padati u vatru — podiže Katukov glavu sa karte — nećemo.

— Ja i ne padam — ne mogade Getman da se suzdrži.

Prekori komandanta armije dirnuli su u srce Andreja Lavrentjeviča, čim ga je ovoga puta izneverio njegov uobičajeni takt. Međutim, Katukov se napravi da nije čuo repliku. Njemu sada nije do uvreda i samoljublja. Treba doneti odluku. Težina te neophodnosti pala je na pleći komandanta. Od onoga što on u ovom trenutku kaže zavisi sudbina operacije, život mnogih ljudi. Eho njegovih odluka biće redovi borbenih izveštaja, ječanje ranjenika, škrte reči „posmrtnica” . . .

Dug pred otadžbinom, vojnički ponos, obaveze prema frontu i Vrhovnoj komandi, susedima i sopstvenim trupama, poznavanje situacije, potčinjenih jedinica i jedinica neprijatelja — svi ti činioci, kao i mnoštvo drugih, sve do meteoroloških prognoza i zaliha brašna u poljskim pekarama, utiču na doноšenje odluke. Dobro je ako u takvom trenutku komandant ima neposredno pored sebe štab, koji radi uhodano i tačno. A šta ćemo ako je on desetinama kilometara daleko od štaba i nema na raspolaganju sve potrebne podatke? . . .

Kako odrediti kriterij odgovornosti koju preuzima na sebe komandant izdajući borbenu zapovest?!

Mislim da je Katukov u podrumu doneo jednu moguću odluku.

Neka Getman, zaštitivši se delom svojih snaga sa istoka, ipak ubrza forsiranje reke. Rejon, koji je on izabrao za prebacivanje, nije naročito zgodan. Neka iskoristi gaz preko koga se prebacivala Bojkova brigada. Tamo je Dnjestar plići i sporiji. Opšte nastupanje ne sme oslabiti, neprijatelju se ne sme dati mogućnost za predah. Černovice čekaju.

Slika nastupanja, koja se vrlo brzo menjala, nije potpuno bila jasna ni nama, ni našem štabu. Jedinice su se rasplinule po šumovitoj Prikarpatskoj oblasti. Sa mnogima je bila prekinuta veza. Šalin je poverio puku U-2 da ustanovi mesto gde se nalazi svaka od brigada. Piloti su

donosili izveštaje ne samo o našim, već i o neprijateljskim jedinicama. Iz Stanislava na istok kretala se tenkovska divizija prebačena iz Nemačke. Ona sa zapada, a grupacija kod Kamenc-Podoljskog sa istoka, trebalo je, po svemu sudeći, da zauzmu prelaze preko Dnjestra, da tako obezbede odstupnicu svojim trupama, a naše da odseku. Situacija je postajala sve zamršenija. Kod Čertkova, gde je bio smešten štab naše armije, takođe su se pojavile nemačke jedinice, koje su se probijale odnekud iz rejona Proskurova.

Prve desetine kilometara posle Dnjestra Bojkova brigada je prevalila munjevitim maršem. U otvorenim kupolama je zviždalo vetar. Na ulicama Gorodenke nemački saobraćajci su zbunjeno treptali od farova direktno uperenih u njih, dok su žandarmi zaprepašćeno salutirali. Posada jednog tenka, bez obzira na strogu zabranu, skoknula je „za trenutak“ do pivnice. Čuvši ruski govor, gazda je s nevericom buljio oči:

- Zarobljenici?
- Ne.
- ROA,^{*)} vlasovci?
- Crvena armija.

Gazda nije primetio da je iz čaše pivo poteklo po linoleumu šanka.

Panika je počela kada je čelni odred već prošao kroz grad.

Južno od Gorodenke tenkisti su sustigli dugu kolonu zarobljenika. Ispalili su nekoliko rafala u vazduh, da ne bi zakačili ljudi, koji su jedva vukli noge. Stražu, koju su sačinjavali pripadnici ROA sa sivim zečijim šubarama, kao da je vetar odneo.

Citavo vreme, još od Dnjestra, na čelu je išao tenk poručnika Nikitina. On je prvi projurio mirnim ulicama usnule Gorodenke. On je, mašući haubom, doviknuo iz kupole zarobljenim crvenoarmejcima: „Braćo, udrite stražare!“

^{*)} Ruska oslobodilačka armija. Nju je izdajnik domovine general Vlasov obrazovao od kolebljivih zarobljenika.

A šta znači ići prvi u tenku?

To znači vrlo mnogo: ako na putu leži metalna palačinka protivtenkovske mine — onda je ona tvoja; ako iz jarka pored puta poleti svežanj bombi — onda je on tvoj; ako iz zasede skriveni top iznenada otvori vatu — prva granata će pogoditi tebe... Ti u čelnoj mašini treba da vidiš sve unaokolo, a kroz tripleks-staklo se ne može mnogo videti, ti stojiš u otvorenoj kupoli, oči ti suze d vетра, i prvi mitraljeski rafal, kao i prvi snajperski metak — takođe pripadaju tebi.

Ako niko drugi, onda bar Ivan Nikiforovič Bojko zna šta znači i dan i noć ići ispred kolone, krčeći joj put u neizvesnoj, napregnutoj tišini. I kada je čelnom odeljenju ponestalo goriva, Bojko je sustigao poručnika Nikitina.

— Čime da punimo motore, druže komandante brigade?

Pominjanje funkcije prilikom obraćanja znak je naročitog poštovanja. U brigadi može biti nekoliko potpukovnika, ali je samo jedan komandant brigade. I ako je još komandant brigade tek nedavno stupio na tu dužnost, on će biti naročito zadovoljan takvim obraćanjem. Ali, dokuči ako možeš po izrazu Bojkovog lica, koji se brzo menja, da li je on zadovoljan ili ne.

— Čime da punimo? — ponavlja pitanje Bojko i mršti nos. — Eh, baš si mi ti neki!...

Nikitin zbumjeno čuti. Na dečačkim, okruglastim obrazima, posutim retkim māljama, pojavljuju se purpurni pečati. Da nije, možda, uradio nešto što ne treba, ili je njegovo pitanje neumesno?

A Bojko kao da uživa u poručnikovoj zbumjenosti. Ne mrzi ga da još triput ponovi začikujući: „Čime da punimo?” Najedared kaže starešinski oštros:

— Nemačkim gorivom.

— Jasno! — Nikitin, sav radostan, kreće trkom.

— Ostav. Nećeš, valjda, sam da trčiš i svaki tenk puniš gorivom? Pa, ti si komandir voda! Tvoj posao je da izdaš naređenje, a onda da primiš raport. Čovek uči vas žutokljunce i nikako da vas nauči...

Komandir voda i komandant brigade sede na kamenoj klupici pored puta. Sede i čute. Nikitin je razdrljio iznošenu bluzu od nekakvog ne baš trajnog materijala, koji služi kao zamena za kožu. Klati nogama i s vremena na vreme pljucka na potamneli okopneli sneg, koji se kao prljava traka proteže duž ivice puta.

Bojko voli Nikitina, uvek veselog, otvorenog radničkog momčića iz okoline Čeljabinska, kome nije strana mladička sujeta. Ali o toj ljubavi on ne ume da govorи, a ne smatra ni da je to potrebno. Od takvih razgovora Bojko je uveren, sam postaješ mekši, a i drugog razmekšavaš. Međutim, još nije došao momenat da čovek omekša. Tamo napred nalaze se Černovice.

Ivan Nikiforovič se naglo okreće i ispitivački posmatra poručnikov profil. Gusta obrva nalik na žbunić, kratak prav nos i rumene usne, jasno ocrtane.

— Jesi li oženjen?

— Nisam.

— Da, da, momčić si ti još ... nisi ni imao vremena.

— Razmislivši malo, dodaje: — Momčić ili ne, a ti si već, može se reći, dve godine na frontu. Je l' tako?

— Jeste.

— „Nije”, „jeste”. Šta ti je, zar ne umeš drugačije da govorиш?

Poručnik se okreće potpukovniku. Njegovo lice više ne izgleda dečački. Upale sive oči gledaju netremice, strogo.

— Jesi li se umorio, brate? — pita neočekivano potpukovnik. — Sigurno se ljutiš, ko veliš, komandant brigade stalno tebe i nikog drugog drži na čelu.

Nikitin ne odgovara i Bojko shvata da je njegovo pitanje neumesno.

— Dobro, dobro, davaj. Ranije se govorilo: „U ime boga!” A sada: „Davaj!” ... Dede, zakopčaj bluzu. Treba paziti na vojnički izgled.

Černovice, kao i svaki veliki grad, počinju postepeno. Kućice su sve gušće i evo gde one nestaju, a pojavljuju se kuće. Prometan drum postaje sve širi. Pored njega najedared izranja železnički kolosek i proteže se sve do samog Pruta. Tamo, na drugoj obali Pruta, nalazi se glavni deo grada, centar sa višespratnim zgradama, skverovima, asfaltiranim ulicama.

Osim tih približnih podataka ne raspolažemo nikakvim drugim informacijama o gradu.

Nikitin je sa svojim vodom upao na železničku stanicu pretrpanu vozovima i iz pokreta otvorio paljbu na lokomotive.

Za to vreme hitlerovci su sa platformi jednog voza žurno istovarali tenkove. Taj voz je stajao po strani i bio je van domašaja naše vatre. Nikitin je spazio nemačke tenkove tek onda kada su oni, rasporedivši se, krenuli iza zgrade magacina na njegov vod. Na uskim staničnim uličicama i malim trgovima planuo je manevarski tenkovski boj. Dešavalо se da se iza jednog zida zgrade skriva naš tenk, a iza drugog fašistički. Mašine su izletale jedna drugoj u susret, gotovo se sudarajući topovskim cevima. I onaj tenk čija je posada bila sporija ma i za delić sekunde, buknuo bi zahvaćen besnim plamenom.

Našima je pristizalo pojačanje. Nikitinu je bilo jasno da Nemci nikako neće moći zadržati Žučku (tako se naziva severno predgrađe Černovica). Sada ga je interesoval most preko Pruta — da li su hitlerovci uspeli da ga dignu u vazduh ili nisu stigli da to urade. Zato je svoj tenk uputio prema obali.

Hitac iz „pantera” i eksplozija prolo mili su se gotovo istovremeno kao jedan isprekidani tresak.

... Nikitinov T-34, uzdignut na postolje, stoji i danas na desnoj obali, tamo gde ulica počinje da se penje prema centru grada. Taj tenk i sećanje puno zahvalnosti u ljudskim srcima — to je sve što je ostalo od dvadesetogodišnjeg poručnika Pavla Nikitina.

Bojkova brigada se nalazila na severnoj obali Pruta, a na južnoj su držali odbranu Nemci, Rumuni i vlasovci.

Bojko je opet opravdao svoj nadimak lukavi Mitrij. U zaplenjenim vozilima poslao je izviđače na nemačku benzinsku stanicu. Straža, koja ništa nije slutila, nije uspela da digne u vazduh cisterne ukopane u zemlju.

Još u putu za Černovice tenkisti su zaplenili nemački štapski autobus. Bojko nije dozvolio da ga „raskulače” — ustrebaće.

Prve noći po izbijanju na Prut taj autobus, nabijen našim automatičarima, srećno je prešao preko mosta. Čitave noći su borci kapetana Aduškina gazdovali na desnoj obali, nedaleko od mosta. Međutim, naši tenkovi, vezani borbom na železničkoj stanci, nisu mogli da iskoriste prelaz. Izjutra su hitlerovci poslali protiv automatičara nekoliko „pantera”. Aduškin je morao da se čamcima prebaci natrag na levu obalu, vodeći sa sobom zarobljenog poručnika.

Uverivši se da je Žučka u našim rukama, hitlerovci su digli most u vazduhu.

Oslobađanje Černovica bilo je povereno Getmanu. Pod njegovu komandu je stavljena i Bojkova brigada.

Plan, koji je razradio Getman, predviđao je obuhvatanje Černovica sa dve strane. Trebalo je sa zapada da napada Morgunov, a sa istoka Bojko. Prednji delovi njihovih jedinica trebalo je da se sretnu južno od grada, na obali Sereta.

Rđavo stojimo sa avijacijom. Naši piloti dejstvuju na drugim pravcima. Zato nam hitlerovski avioni, stacionirani na černovickom aerodromu, ne daju mira. Treba da se postaramo da ih iznenada napadnemo, pre nego što se podignu u vazduhu.

Plan je bio sračunat na to da se grad spase ozbiljnih borbi i tako sačuva. Bojko je usavršio taj plan prema svojim sklonostima.

Stigavši kod Bojka noću, uoči ulaska brigade u Žučku, začuo sam teško rikanje tenkovskih motora. Nekoliko tenkova je krstarilo obalom. Na komandnom mestu

radisti su otvorenim tekstom izveštavali o pristizanju novih i novih tenkovskih jedinica.

— Ja to vršim psihološki juriš na njih — osmehivao se Ivan Nikiforović. — Sutra ću dodata još ponešto.

Kao i obično, on pre borbe nije bio govorljiv. Izjutra je naredio artiljeriji da gađa preko grada. Granate, koje su fijukale, zviždale, šištale i tutnjale iznad glava, prikovale su garnizon. Za to vreme pročulo se da su se ruski tenkovi probili preko Pruta i da sa dve strane zaobilaze Černovice.

U takvoj situaciji nemačke i rumunske jedinice nisu bile u stanju da pruže ozbiljniji otpor.

Na zaplenjenoj amfibiji ja i Bojko smo se prebacili preko plitkog Pruta, u kojem je, međutim, bilo dosta brzaka. Pored nas, obavijeni dimnom zavesom, plovili su splavovi i čamci sa topovima i minobacačima. U jutarnjoj izmaglici nejasno se ocrtavala silueta grada. Posle svakog obrtaja propelera na repu, njegovi obrisi postaju jasniji. I pucnjava se sve jače čuje; rafali iz mitraljeza i automata začuju se na raznim stranama, pa onda nestaju.

Amfibija krivuda u zamršenom klupčetu praznih ulica. Promiću lica na prozorima, koja napregnuto gledaju u čudnovato vretenasto vozilo. Kome će pasti na pamet, da u žutozelenoj amfibiji, koja je dospela na obale Pruta odnekud iz afričke Romelove armije, putuju sovjetski komandanti?

Međutim, borci prepoznaju svoga komandanta brigade, mašu automatima, skidaju ušanke. Obuzela ih je radost izvojevane pobeđe.

Iz uličice, presecajući put amfibiji, iskače vojnik u okrvavljenom iscepanom koporanu, iz koga vire pramenovi sive vate. On uzbudeno podiže iznad glave obe ruke.

— Stanite, druže generale, druže potpukovniče! Stanite. Tamo je zatvor.

Potpukovnik Bojko stavlja dlan na rame šoferu. Ovaj naglo koči.

— Vodnik Jusupov, je l' tako? — zagleda Bojko lice vojnika koji je dotrčao.

— Jeste.

— Budi jasniji.

— Razumem! ... Tamo se nalazi čorka. Mi smo stražare — fik — Jusupov slikovito pokazuje kako su to oni pokosili stražu iz automata. — Mene jedan zakači nožem — opet usledi krasnorečivi gest. — Ništa mi se nije desilo, živ sam ... A u čorku se ne možemo probiti — zid je visok, vrata gvozdena. Samo da Hitler tamo nešto ne uradi. Potreban je tenk ...

Komandant brigade zaustavlja T-34 koji prolazi pred nas:

— Oslobođite zatvor. Vodnik će vam pokazati.

Jusupov skače na oklop i tenk nestaje u uličici.

— Kreni za njima — naređuje Bojko šoferu.

T-34 iz zaleta razvaljuje dvokrilnu sivu kapiju. U otvor oivičen komadima iskidanog gvožđa ustremaju se automatičari i amfibija.

— Crkve i zatvore sravnićemo sa zemljom! — dovičuje mi Bojko, okrećući se prema meni.

Straža se sa podignutim rukama zbila u jedan ugao dvorišta. Jusupov korača ispred nje i zadovoljno gladi kundak automata.

Kroz uzana vrata nagrču zatvorenici: muškarci, starci, žene. U pocepanim zimskim kaputima, kratkim kaputima, šinjelima, koji u dronjcima vise sa njih. Povodeći se i oslanjajući se na drugove, idu ranjeni i bolesni. Krici, užvici, suze. Kroz prozor dopire nečiji histiričan smeh. Govor je ukrajinski, ruski, moldavski, poljski.

Dvojica u iznošenim oficirskim šinjelima bacaju se prema ženi koja se nervozno uvija u maramu.

— Galja, jesli živa?

Oni je grle i privode k meni.

— To je naša spasiteljka, druže generale.

Lice jednog od oficira mi je poznato. A i oni, izgleda, poznaju mene.

— Mi smo poručnici iz brigade pukovnika Gorelova

— Maksimov i Kravčenko. Sećate li se rejda na Žmerinku? Bili smo ranjeni i zaostali smo ... A Galja nas je

sakrila. Ona je učiteljica, Galja Bojkovska ... Policija je saznala za to i predala nas je Nemcima ...

A Galja stoji između njih dvojice i briše oči krajičkom marame.

Bojku opet pritrča Jusupov:

— Druže potpukovniče, ja sam sâm saslušao stražu. Mnogo uhapšenih je u zoru oterano prema Gliboku.

Ivan Nikiforović odmah izdaje naređenje poručniku Ovčinikovu — njegov je tenk razvalio zatvorsku kapiju — da sa svojim vodom i odeljenjem Jusupova sustigne kolonu zatvorenika.

Otrprilike posle jednog sata našao sam se ispred gradske većnice, na kojoj se već vijorila purpurna svilena zastava obasjana suncem.

Po hodnicima i širokim stepeništu poslovno su trčkrali ljudi sa crvenim trakama na rukama. U velikom kabinetu ispod portreta kralja Mihaja, koji je ostao čitav (portreti Hitlera i Antoneskua su bili poskidani) sedela je crnpurasta starica. Krajevi marame zabačeni su na leđa, dok je na rukavu povezana crvena traka.

— Vodovod i elektrika moraju da funkcionišu. Neka se otvore trgovine — govorila je ona momcima u vindjaknama sa puškama u rukama.

— U redu, u redu — klimali su ovi glavama.

Izlazeći iz većnice gotovo se sudarih sa Getmanom. Bunda je razdrljena, šubara nakriviljena na jednu stranu, zulufi podšišani kao u mladića.

— Čestitam ti, generale Getmane, oslobođenje Černovica.

Getman napravi svečano lice i odgovori mi stihovima iz „Vasilija Tjorkina“:

*Gradove napuštaju vojnici,
Generali ih osvajaju...*

Bio je dobro raspoložen. Međutim, najedared ljutito udari štapom o zemlju:

— I što, baš sad ovo da se desi! ... Našli su negde sveže pivo i sada svi trče tamo da se pričeste. Otkinuću glavu prvom koga vidim ...

U tom trenutku pojavi se „prvi”. Pored većnice, trudeći se da ne prospe dragoceni napitak, trčao je vojnik, noseći dve porcije, dok mu je stari automat bio zabačen na leđa. Getman se netremice zagleda u borca. Ali lice ovoga se rasplinu u srećan osmeh:

— Druže generale, uzmite porciju ... Pivce je takvo da mu čilibr ravan nije ...

Getman se namršti.

— Pa meni je, časna reč, dovoljna jedna porcija — nastavljao je vojnik, ne primećujući ništa. — A nije zgreg podeliti sa komandantom ...

Getman odmahnu rukom i, osmehnuvši se nemoćno, okreće se meni:

— Eto ti, pa pokušaj da „otkineš glavu”.

Dobro raspoloženje se opet vrati Andreju Lavrentjeviču:

— ...A sa Morgunovom se tu skoro desio ovakav slučaj. On nam je oprezan vojskovođa. Nikada neće reći: napredujem. Neizostavno će referisati: „Vodim borbu sa neprijateljem, koji pruža uporan otpor”. Skoknem ti ja na njegovo komandno mesto, postavim tenk na jedno tridesetak metara od njegove maštine. Unaokolo mir. Preko radija ga pitam: kako, velim, idu poslovi ... Odmah zatim odem u njegova kola. Pogledam, kad on se dere u mikrofon: „Savlađujem uporan otpor, bacam u borbu poslednje rezerve. Kako ste me shvatili?” A ja ti onda grmnem otpozadi: dobro sam te razumeo, boga ti tvoga... Od iznenadenja je počeo da zamuckuje ...

Ostao sam u Černovicama do mraka. Naimenovao sam komandanta grada, pomagao sam mu da „uspostavi normalan život”, rešavao stotine najraznovrsnijih problema.

Ovde, u prostorijama komande grada saznao sam da je jedan bataljon iz Morgunovljeve brigade upao pred

zoru na černovicki aerodrom i zaplenio ispravne nemačke avione. Poručnik Ovčinikov sa desantom sustigao je kolonu zatvorenika. Stražari su se razbežali kud koji, čim su začuli bruhanje tenkovskih motora ...

Brigade Bojka i Morgunova pojačavale su pritisak na Storožinec.

Sustižući ih, kretao sam se putevima koji su čuvali uobičajene tragove nemačko-rumunskog odstupanja. Uništena vozila, autobusi, izgoreli tenkovi, uperene u nebo cevi nepomičnih protivtenkovskih topova.

Na okuci druma, pored sveže nasutog huma stajao je stražar. To me začudi.

- Šta to čuvate?
- Ne znam.
- Ko vas je postavio?
- Kapetan Aduškin.

Propisi ne dozvoljavaju da se stražaru postavljaju pitanja. Međutim, toga huma sam se setio posle petnaest godina, pijući čaj u Aduškinovom stanu u Tarnopolju. Aduškin se tako zakikotao da ga je kćer uplašeno pogledala.

— Kako da ne, kako da ne! Drum skreće uлево, a zdesna ostaje bukova šumica. Tamo smo ukebali nemačku komoru sa hranom. Stvari od vrednosti neće ostati čitave na drumu. Zato sam naredio da se sve ono što je dobro i čvrsto zapakovano (a Nemci su majstori što se tiče pakovanja!) zakopa u zemlju ... Mislim se nešto: nastupanje će brzo da malakše, opet ćemo biti povučeni na popunu i ne gine nam ponovo supa od graška sa američkom kobasicom. Ovako ćemo moći da pošaljemo kamion, ponešto da otkopamo, a vojnici neće jesti jedno te isto jelo.

Na šumskom proplanku istočno od Storožineca sustigoh Bojkov štab. Tu saznadoh radosnu vest i osetih kako mi od uzbuđenja zastaje dah: vod poručnika Škilja izbio je na državnu granicu Sovjetskog Saveza i Rumunije.

Uskoro se pojavi i sam Vasilij Škilj. On se izvuče iz T-34, crnook, crne kose, kao smola crnih gustih obrva, neobrijan, sa čekinjom koja je imala plavičast sjaj. Reportira, zatim se okreće nalevokrug i uputi natrag prema svome tenku:

— Hajde, momci, odvezujte.

Razvezaše nešto i brižljivo ga poneše prema nama:

— Evo, pogledajte.

Gnječeći tek izniklu travu, pred nama je ležao prugasti granični stub. Na jednoj strani stajao je natpis: „SSSR”, a na drugoj latinicom „Rumunija”. Donji deo stuba, koji se nalazio u zemlji, počeo je da truli, dok je na gornjem delu izbledela i izbrisala se boja.

— Stajao je na skrovitom mestu, fricevi i Rumuni nisu ga primetili — objasni Škilj. — Čim smo ga videli, opalili smo takav plotun da su kod Antoneskua u Bukureštu prozori sigurno izleteli iz ramova! ... Posle se nešto mislimo, daj da odvezemo stub i pokažemo ga komandantu brigade... Možda se za to dobija „Heroj” kao i za forsiranje Dnjepra.

— Lep si i bez „Heroja” — prekide ga Bojko, pa dodade starešinski dostojanstveno: — Mada ste, naravno, učinili veliko delo — izbili ste na državnu granicu.

— Ali ja ga, druže komandante brigade, nisam dovezao tek onako, niti da se pohvalim. Kod nas postoje izvesne sumnje. Partijski rukovodilac bataljona kaže da, možda, ne treba prelaziti granicu. Tuđa zemlja nam ne treba. A s druge strane, pre rata su nas učili: tuci neprijatelja na njegovoj teritoriji. Sem toga, dužni smo da pomognemo rumunskom radnom narodu. Prepirali smo se tako u nedogled, dok komandant bataljona nije naredio da dođem do vas i lično se obavestim o celoj stvari. Inače, veli, može da dođe do međunarodnih komplikacija...

— A ti lično šta misliš? — osmehnu se Bojko.

— Ja? — lukavo zažmiri Škilj, trudeći se da pogodi mišljenje komandanta brigade. Ali, nije tako jednostavno

ustanoviti šta misli Bojko. Odrekavši se svoje namere, Škilj odlučno kaže:

— Napred bez predaha — to je moje mišljenje.

Bojko ispitivački pogleda poručnika:

— Bez predaha? A da li je potrebno da se čovek brije? Zar takav preko državne granice, u susednu državu?...

Bojko se, očigledno, ne žuri da iznese svoje mišljenje:

— Daj da se posavetujemo sa članom Vojnog saveta. On novine čita jedan sat pre nas. Šta vi velite, druže generale?

— Mislim da je poručnik u pravu. Principijelno, u pravu. Samo, u ovom trenutku nećemo moći „bez predaha”.

Bilo mi je poznato da se situacija menja i da svakog trenutku treba da stigne novo borbeno naređenje.

— Dakle tako, druže Škilj — živahno je rezimirao Bojko. — Dejstvuj ... A stub ponesi sa sobom. Ukopajte ga tamo gde mu je zakonito mesto. Neka stoji.

Idućeg jutra čuli smo preko radija izjavu sovjetske vlade o ulasku naših trupa na rumunsku teritoriju. Mišljenje poručnika Vasilija Škilja dobilo je državnu podršku.

Bojko skide slušalice i zamišljeno reče:

— Ne dočeka Saša ovaj trenutak.

U prvi mah ne shvatih o kome je reč, a zatim razumedoh. Preuzevši Burdinu brigadu, Bojko ga se kasnije često sećao.

— Za sebe bih rekao da ponekad mogu biti neiskren. Saša to nikada nije bio. Prosto je čudo koliko je bio iskren ... Vidim da me ljudi stalno upoređuju sa Sašom. A zašto to čine? I sam znam da nisam dostojan upoređenja. I niko nije dostojan ... Ako me vojnici zbog nečega i vole, onda je to samo zbog toga što sam Sašu voleo kao brata. Ako bih negde zaplenio nešto ukusno, odmah sam slao Saši ...

Na sanduku pored „horha” Miša Kučin je rasprostro novine, stavio na njih komad rozikaste slanine sa kožu-

ricom i isečen hleb. Bojko je mahinalno jeo bez ikakvog zadovoljstva.

— Juče smo ovde napisali pismo Sašinom sinu Ženjki. Napisali smo da ga je brigada posinila, da ga uvršćujemo u spisak i da mu pripadaju sve vrste snabdevanja.

— To je dobro. Samo kako čete sa snabdevanjem, dečaku je deset godina? — začudih se ja.

— Sašićemo specijalnu uniformu: čizme, šinjelčić i sve ostalo. Sledovanje ćemo slati u paketima. A novac skupljamo. Tu nećemo imati kubure.*)

Relativno lako nam je pošlo za rukom da zauzmemos Černovice i napredujemo na jug. Shvatili smo da to nije zasluga samo naših jedinica i da se sve ne može pripisati tome što je Getman znalački razradio i ostvario operaciju. Opšta situacija na sovjetsko-nemačkom frontu primorala je hitlerovce da se brzo čiste iz toga rejonu.

Postojala je još jedna snaga čije dejstvo su vidno osećale nemačke, rumunske i mađarske trupe kod Černovica. Od zarobljenika i meštana čuli smo o junačkim udarcima koje je neprijatelju zadavao partizanski odred. Uskoro sam imao sreću da se sretnem sa njegovim komandantom.

Sa Pomaznjevom je stigao oficir u kratkoj bundi, sa šapkom na glavi. Mrka koža, koja se ljuštila, obuhvatala je ispupčene jagodice.

— Komandant partizanske jedinice potpukovnik Tkanko. — On umorno prinese dlan, koji se teško savijao, šapki sa izbledelim temenom.

Pozdravismo se, zagledajući jedan drugoga. Tkanko razmisli malo i skide šapku.

— Da ne bi bilo nikakvih sumnji.

On posuvrati kožnu znojnicu u šapki i izvadi parče trake od batista.

*) O usinovljenju sina poginulog pukovnika A. F. Burde od strane brigade kojom je on komandovao napisao je pripovetku „Legostajev preuzima komandu“ veteran Prve tenkovske armije A. Sarov

— Umesto legitimacije. Uvek se kaže: „Pokažite vašu legitimaciju“. A kod nas: „Pokažite vaše krpice“.

„Krpica“ je potvrđivala da je potpukovnik Tkanko zaista komandant partizanskog odreda. Jedno je samo prečutao — da mu je dodeljeno zvanje heroja Sovjetskog Saveza.

Ručali smo brzo. Meni je predstojalo da obiđem jedinice. Tkanko je seo na zadnje sedište i pre nego što je Kućin dao gas — zaspao je. Kola su jurila, podskakivala nailazeći na rupe, šlajfovala u blatu, ali smrtno umorni Tkanko je spavao, naslonivši se ili na naslon sedišta, ili na vrata, ili na Balikova, koji ga je brižljivo pridržavao. Posle nekoliko sati takvog sna, kada je već nastupilo veče, on mi je na zastanku škrto ispričao o odredu.

On, komesar odreda major Stender, načelnik štaba kapetan Konopljanikov — ukupno dvanaest ljudi — baceni su 15. marta u neprijateljsku pozadinu. Već prvog dana grupi su počeli da se pridružuju seljaci i ratni zarobljenici, koji su bežali iz logora. I već prvog dana počele su zasede i racije. Rumunska žandarmerija je pretraživala šume. Partizani su manevrisali, krili se, zametali tragove. Ponekad su borbe trajale po dva-tri dana. Za to vreme polazilo im je za rukom da ponekog iz potere privuku na svoju stranu, ali je zato jarost ostalih postala sve veća.

Bez obzira na to, Tkankova grupa je stvorila čvrstu bazu, uspostavila je agenturnu vezu sa selima i počela da vrši prepade na komunikacije. Tada su hitlerovci bacili protiv partizana 5. kubanski kozački puk Vlasovljeve armije. To je bio najopasniji neprijatelj i borbe s njim su bile najkrvavije.

— Jurišaju, a viču na ruskom. Tako je, verovatno bilo pete godine na Presnji. Na ruskom — ponovi Tkanko. — A kod nas u odredu Moldavci, Rumuni, Ukrajinci. Komplikovana stvar... Nisam video ljuće zveri od vlasovaca...

Prepričah Tkanku sve što sam od zarobljenika čuo o njegovom odredu, iznesoh mu svoje mišljenje o parti-

zanskim dejstvima, koja su nam pomogla pri forsiranju Dnjestra i zauzimanju Černovica.

Tkanko živnu:

— Hvala vam na lepoj reči. Ispričaću to mojim momcima. U neprijateljskoj pozadini je tako: tučeš se, ali ne znaš da li tvoji od toga osećaju neku pomoć ili ne . . .

— Kakvi su vaši sadašnji planovi? — upitah.

— Onakvi kakvi su i cele naše armije — da tučemo hitlerovce. Predahnućemo nekoliko dana, naješćemo se, naspavaćemo se, napušćemo se i onda — napred! Prikarpatska oblast je tvrd orah. U našoj pozadini ostale su velike neprijateljske snage. Mislim da treba očekivati da će se nemačka komanda potruditi da ih spase.

On ispod pazuha izvadi izgužvanu kartu i ispravi je na krilu. Severno od Kamenec-Podoljskog video se veliko plavo jaje, u kome su bili ispisani brojevi nemačkih divizija. Ja izvadih svoju kartu sa gotovo istim takvim jajetom i mi počesmo da upoređujemo i uzajamno kontrolišemo brojeve neprijateljskih jedinica.

Potpukovnik Tkanko je iskustvom i osećanjem starašine, koji ne ratuje prvi dan, osećao složenost situacije i shvatao smisao prebacivanja naših jedinica, koje je već otpočelo.

4.

Još od onog junskog svitanja 1941. godine naša armija je prolazila kroz žestoku školu rata. Svaka operacija je lekcija, ispit, i uvek ponešto novo, što primorava vojnike da se zamisle, a oficire i političke radnike da lupaju glavu. U borbama u Prikarpatskoj oblasti ja i mnogi moji drugovi prvi put smo do kraja shvatili potpun smisao i svu humanost našeg rada usmerenog na to da se postigne unutarnje raspadanje neprijateljskih trupa. Iskreno govoreći, mi smo prvi put shvatili i ozbiljnije propuste koje smo u tom radu često činili.

Efikasnost propagande namenjene neprijateljskim trupama određivana je obično snagom naših udara po

njima. Ukoliko jače bijemo, utoliko su ubedljiviji argumenti letaka i radio-emisija. I kao po pravilu, neprijateljski vojnici su polagali oružje i dizali ruke uvis tek kad bi uvideli da je njihov položaj bezizlazan.

Ovde, međutim, u šumovitom predgorju Karpata, sve je dobio drugačiji obrt.

Pukovniku Soboljevu javljaju preko radija iz štaba korpusa: „Upućujemo vam komandanta mađarskog bataljona potpukovnika Lošonci Saboa”.

Nije prošao ni pun sat, a iz oklopnog transportera iskače kapetan Podgorbunski i učtivo pomaže oficiru u mađarskoj uniformi da siđe. Sporazumevaju se gestovima, mimikom, ali očigledno prijateljski. I to čini Podgorbunski, koga je neumorni Soboljev morao stalno da podseća da zarobljenika treba dovesti živog i u stanju u kojem će moći da dâ potrebne podatke.

Mađar naviknutim pokretima popravlja kaiševe, smaknute pod težinom kubure, i samouvereno salutira.

— Druže pukovniče — šapuće Podgorbunski Soboljevu — njega treba hrišćanski dočekati.

Obaveštajac ne treba da pokaže da se začudio, a Soboljeva je ionako teško začuditi. On glavom da znak ordonansu, i na stolu, do malopre pretrpanom šemama, tablicama, kartama, pojavljuje se stolnjak, nasečen hleb, kutija konzervirane kobasice i čuturica s votkom.

Osmehujući se slobodno, mađarski potpukovnik razgleda sobu i vrti u rukama kutiju sa kobasicom — „Amerika?” preleće pogledom plakat na kome crvenoarmejac sa protivtenkovskom puškom zadovoljno briše rukavom čelo, dok u daljini dogoreva nemački tenk. Jednu za drugom lista novine, složene na prozorskoj dasci, i sričući pokušava da čita:

— Pra-v-da. Šta je to „pra-v-da?” Od sov-jet-skog . . .

Reč „Informbiro” potpukovnik nikako ne uspeva da izgovori. Šaleći se, on briše znoj sa čela, pokazujući plakat na kojem je naslikan borac sa protivtenkovskom puškom. Vidi se da je komandant mađarskog bataljona neki veseo čovek.

Spokojni Soboljev pokretom ruke poziva za sto:

- Govori li gospodin potpukovnik nemački?
- Geviss.*)

Mađar sipa nemački kao iz rukava i Soboljev je u stanju da razume samo pojedine reči. On poziva prevodoca i bez žurbe, onako kao uzgred, saznaje sve što mu je važno da zna o mađarskoj 201. lakoj pešadijskoj diviziji. Potpukovnik odgovara na pitanja sa onim istim prijateljskim osmehom, koji izražava razumevanje. Najedared osmeh silazi sa njegovog lica, on zaprepašćeno ostavlja viljušku i briše usta maramicom: Soboljev je pitao kako se potpukovnik predao.

— Kakvo predavanje? — ljuti se Mađar. — Ja nisam zarobljenik. Ja sam došao u goste.

Negodujući, on se poziva na Podgorbunskog:

- Gospodin poručnik to može potvrditi.

Gladni Podgorbunski se nerado odvaja od konzerve i klima glavom. Da, potpukovnik je dobrovoljno došao kod nas. Njega interesuju uslovi predaje, život u zarobljeničkim logorima, položaj zarobljenih oficira, sledovanje...

Predveče nam je veseli potpukovnik doveo čitav svoj bataljon sa oružjem. Čak je i poljsku kuhinju dovezao.

Rat je ušao u fazu kada se hitlerovska koalicija uz tresak počela rušiti, kao kakva zemunica zgnječena teškim tenkom. Donedavno čvrsti, podupirači i gornji zaštitni sloj pucaju u komade, sahranjujući pod sobom stvaraoce te nepouzdane građevine. Upravljači satelitskih zemalja sasvim su se osramotili pred sopstvenim narodima. Njihova nepopularnost je rasla zbog ekonomskih teškoća, nedostatka prehrabnenih artikala, goriva, sirovina. Pozadine vazalnih država nisu mogle da obezbede svoje armije makar minimalnim količinama hrane i municije (vojnici mađarske 201. divizije bili su večito gladni, a što se tiče tehničke opremljenosti, čitav 7. korpus, u čijem se sastavu nalazila 201. pešadijska divizija, raspolagao je jednim jedinim artiljerijskim divizionom). Ali,

---

*) Svakako.

zato su pozadine obilno hranile trupe antihitlerovskim raspoloženjem.

Svaki dan su zarobljenici potvrđivali da se mađarske jedinice, raspoređene u Prikarpatskoj oblasti, neće boriti protiv Crvene armije.

Ali, od pomanjkanja želje za ratovanjem do dobrovoljne predaje veliko je rastojanje. Svojom aktivnošću i pametnom propagandom mi moramo da ga skratimo. Jer, ukoliko je ono kraće, utoliko će se manje prolići naše i mađarske krvi.

Već na prvim savetovanjima je ustanovljeno da mi u mnogo čemu nismo pripremljeni za široki propagandni rad u neprijateljskim trupama. Na primer, armija nije imala nijedan jak glasnogovornik. U celoj našoj tenkovskoj armiji nije bilo ni jednog čoveka koji je znao mađarski jezik. Istina, mnogi Mađari su znali nemački, ali ne svi. A propagandni rad trebalo je da obuhvati sve do poslednjeg čoveka. Situacija je zahtevala širok razmah propagandnog rada među mađarskim jedinicama, koje su se nalazile prema nama.

Posle malog kolebanja obratili smo se za pomoć prebeglicama, onima koji su nam se dobrovoljno predali. Mnogi od njih su pristali. Međutim, otkrila se nova nezgoda — oni su znali mađarski, ali nisu znali ruski. Postepeno se izdvojila grupa Rusina, koji su znali mađarski i nemački, a razumeli su ukrajinski, pa čak i ruski. Glavni prevodilac je postao vredni i energični Ivan Romanec, učitelj iz okoline Mukačeva, koji je na samom početku prikarpatske operacije prešao na našu stranu.

Ranije su zarobljenici saslušavani pojedinačno, pa su se dobijeni podaci proveravali iskazima drugih vojnika i oficira. Sada su, pak, ušla u praksu kolektivna saslušavanja. U seosku kuću bi se naguralo po dvadeset-dvadeset pet zarobljenika. Soboljev je preko Ivana Romaneca postavljaо jednom od njih pitanje, pa je, pošto bi dobio odgovor, odmah pitao sve ostale: „Je li ovo tačno? Ko može da dopuni ovaj iskaz?”

Uz pomoć Ivana Romaneca i njegove grupe prešli smo na nove forme propagande u mađarskim trupama. Otvoreno smo govorili onima koji su se dobrovoljno predali: „Hoćete li se vratiti natrag svojim drugovima da bi ih doveli ovamo? Time ćete ih spasti od propasti i rat će se brže završiti”.

Nalazili su se hrabri ljudi, ljudi dobrog srca, koji su se po nekoliko puta prebacivali preko linije fronta, doveći svaki put svoje drugove. Vojnik Jozef Nemet četiri puta je bio na tom smrtnoopasnom putovanju.

Vodnik Janoš Pal je ispričao da su kod njih pred strojem streljali vojnika koji je treći put došao da bi svoje drugove iz puka preveo na rusku stranu. A te iste noći i vodnik je sa svojim odeljenjem prešao liniju fronta.

Mi smo se trudili da privučemo na svoju stranu i druge jedinice, ne samo one iz prve borbene linije. Naša obaveštajna služba je saznala da se iz rejona Debrecina kreće prema frontu mađarska 1. armija. Iz „vazdušnih motocikala” — iz U-2 dobrovoljci-prebeglice su izbacivane padobranima na drumove kojima su se kretale kolone. Takvi padobranci većinom su se predstavljali kao vojnici zaostali za svojim jedinicama. Hortijevsko komandovanje ih je upućivalo na front sa trupama 1. armije. Oni su odmah pristupali svome poslu.

Trebalo je uništiti strah od sovjetskog zarobljeništva, koji su hitlerovci ulili u svest mnogih Mađara i na frontu, i u pozadini. Trebalo je dati ubedljive dokaze da su živi i zdravi vojnici koji su se predali. Leci i fotografije su dobra stvar, ali nisu dovoljno ubedljivi. Sasvim je drugo — pismo napisano rukom muža, sina, brata. Stotine takvih pisama nosili su prebegli vojnici, vraćajući se u Mađarsku, i desetine tih pisama su stizale na adresu označenu na kovertu. Gebelsovka legenda o „kravavom sovjetskom zarobljeništvu”, o „mučenjima i ubistvima” počinjala je da se ruši... A sa njom su se rušile i disciplina i poslušnost u mađarskim pukovima.

Pošlo nam je za rukom da uspostavimo vezu sa mnogim višim oficirima, pa čak i sa generalom koji je koman-

dovao mađarskom 201. lakovom pešadijskom divizijom. Ni-ko od njih više nije ni sumnjao u krah fašističke avanture. Nacionalno dostojanstvo mnogih bilo je povređeno hitlerovskom okupacijom njihove otadžbine i tim, što su nemacki savetnici i predstavnici kontrolisali svaki njihov korak. Ali predaja, i to još boljevicima, izgledala im je toliko nemogućom, da je očigledno bilo teško odlučiti se na tako nešto.

Za tajne pregovore sa mađarskim oficirima slali smo predstavnike koji su znali nemacki jezik. Sa komandantom divizije razgovarao je oficir našeg političkog odeljenja kapetan Klejman, koji je rukovodio propagandnim radom u neprijateljskim trupama.

Bilo je i smešnih slučajeva. Na obaveštajnog oficira štaba jedne brigade, kapetana, kome niko nije bio poverio da uspostavlja kontakte sa mađarskim oficirima, uticala je opšta atmosfera, i on je na sopstvenu inicijativu krenuo u propagandnu akciju na komandanta puka. Međutim, nije stigao do njega. Zadržan je već u prvoj liniji rovova. I tek tada je malerozni obaveštajac došao sebi — zaboravio je da skine svoju torbu za sekciјe punu dokumenata. U njoj se nalazila i karta. Jednom mađarskom vojniku, koji je zbog nečega ulivao kapetanu više poverenja nego ostali, predao je svoju torbu i znacima mu objasnio da je odnese Rusima. Vojnik se posavetovao sa drugovima, podigao je iznad glave belu maramicu i krenuo prema našim rovovima, mašući torbom sovjetskog oficira.

Uskoro se vojnik vratio sa nekoliko naših automatičara, koji su odlučili da oslobole obaveštajca.

Opkoljen Mađarima, kapetan je stajao na kamenu i agitovao jarosno gestikulirajući i bezobzirno izvrćući nemacke, ukrajinske i mađarske reči:

— Prema tome, razmislite i hajdete k nama.

Kao da se ništa nije desilo, kapetan je skočio s kamena, stegao ruku poručniku i najbližim vojnicima i krenuo sa automatičarima natrag u svoje rovove. Za njima nije odjeknuo ni jedan jedini pucanj.

Na drugom sektoru je mađarski pukovski lekar od-bio da izruči Nemcima dva naša sanitetska kapetana — Brjuhanovskog i Gavrilovu, koji su slučajno dospeli u zaroobljeništvo. On ih je smestio u svoja kola i nije dozvolio da im se nanese kakvo zlo.

Prilikom marša kolona je naletela na izviđače Pod-gorbunskog. Volođa je isprva htio da otvorи vatru iz zaseđe i uplaši Mađare. Međutim, predomislio se u poslednjem trenutku. Izleteo je na drum sa belom krpom nataknutom na automat:

— Mir kolibama — rat dvorcima.

I mada ni jedan Mađar, naravno, nije razumeo te reči o kolibama i dvorcima, svi su počeli pokorno da polažu oružje.

— Ne, to tako ne ide — zaustavio ih je Podgorbunski — vi ćete u zaroobljeništvo, a oružje da ostane ovde, je l'... Ne, nego vi podite tamo, blago meni, zajedno sa svojim berdankama.

Brjuhanovski je preveo na nemački naređenje Pod-gorbunskog. Mađari su pokupili svoje oružje i krenuli za izviđačima.

Međutim, uskoro su se Gestapo i njegova tajna agen-tura, osetivši da nešto nije u redu, silno aktivizirali. Uhap-šen je general, komandant 201. divizije. 41. puk te divizije u gotovo punom sastavu prešao je na našu stranu. 42. puk, koji je zamislio da uradi to isto, pretrpeo je neuspeh. Ne-mački tenkovi su ga napali s leđa i zbrisali. Nemačka artiljerija je dovršila razračunavanje ...

Tih dana sam imao priliku da postanem arbitar u sporu između kapetana Klejmana i potpukovnika Po-tockog.

Njih dvojicu je zbljižila antihitlerovska propaganda među Mađarima. Potocki je oduševljeno radio, unoseći u taj posao sve svoje znanje i snagu. I, najedared, između prijatelja je planuo spor — pun uzajamnih političkih op-tužbi i peckanja.

Klejman je pripremio radio-emisiju, koju je trebalo emitovati sa sektora brigade Potockog. Potocki je brzo pročitao tekst i izjavio da takva agitacija ide naruku samo Hitleru. Klejman je planuo i prekoreo Potockog za intelektualistički humanizam, beskičmenjaštvo i ostale grehe. Obojica su bili plahoviti više nego što treba.

Ja sam se bio navikao da uzimam u obzir mišljenje Klejmana, iskusnog, obrazovanog radnika i smelog oficira. Ali i Potocki je imao, u to sam se uverio za kratko vreme našeg poznanstva, bistru glavu i slobodnu živahnju misao.

Polako čitam tekstu prevoda otkucan na mašini i pokušavam da shvatim ko je, ipak, u pravu? Protivnici sede za istim stolom, nakostrešeni, žestoko naljućeni, trudeći se da ne gledaju jedan drugoga. Ne prestaju da puše iz iste tabakere.

Na izgled sve je pravilno u poruci. Ukoliko se rat produži, utoliko će se više nevolja sručiti na Mađarsku. Bombardovanja će pretvoriti u ruševine njene divne gradove, tenkovi će preorati plodne njive. Mađarski vojnici, završite rat, predajte se.

Tako su, otprilike, sastavljane mnoge poruke. Zašto je nezadovoljan Potocki?

— Zašto zastrašivati, plašiti ljudi? — Potocki škljoca masivnim poklopcom tabakere. — Mađari odlično značaju šta čeka njihovu zemlju ako se rat produži. A mi menjemo jedno te isto. Kao gramofonska ploča: „Pretvorimo u ruševine, zbrisacemo sa lica zemlje“. Garantujem da im Gebels puni glavu tim istim: boljševici hoće da unište vaše gradove i sela... Zar naša armija sada nema drugih zadataka osim rušilačkih? Zašto ne objašnjavamo te zadatke? Zašto se ne obraćamo socijalnom osećanju vojnika? Zašto ne nalazimo reči za inteligenciju?...

Klejman, takođe uzbudeno, govori o oprobanim metodima antihitlerovske propagande, o sakupljenom iskustvu.

— Oprobani metodi ne zamenjuju sopstvenu glavu! — opet planu Potocki.

Slušam kako se prepiru i pružam im mogućnost da kažu sve šta misle. Može se reći da u rečima Potockog postoji izvestan rezon. Zaista, proverenih metoda se ne treba držati samo zato što su proverene. Već su prošli meseci, godine kada su one proveravane. Možda nije zgorég da se u obzir uzmu nove okolnosti i novo vreme i da se ponešto popravi.

Priklanjam se mišljenju Potockog, ali ne bez kolebanja i ne sasvim odlučno. Treba više i konkretnije govoriti o humanosti naših ciljeva, treba privlačiti na svoju stranu te ionako zaplašene ljude.

O tome suzdržano iznosim svoje mišljenje, bez kategoričkih formulacija. Prvo, i meni samom tu još nije sve jasno. Drugo, ne želim da uvredim poštenog radnika Klejmana.

Ali sutradan neočekivani susret primora me da zahalim što sam se zaustavio na pola puta u svojim zaključcima.

Za istim stolom prekoputa mene sedi čovek porculanskorozikaste kože, nežne kao u novorođenčeta, sjajne crne kose, koja kao da je lenjirom podeljena na razdeljak. Zar može imati takvu spoljašnost neko ko dve godine luta drumovima rata, danonoćno čuči na osmatračnici i spava u zemunici pri svetlosti dimljive sveće? Ispada da može. Triput ranjavan, odlikovan ordenima i medaljama, komandant mađarskog puka koji se predao, pukovnik Andre Molnar iznosi svoje mišljenje. Polako, mereći svaku reč, izgovara na nemačkom rečenicu za rečenicom. Strpljivo čeka dok Klejman prevede, zahvaljuje mu se klimajući glavom i nastavlja. Kada me pozivaju na telefon, pukovnik Molnar zamišljeno gleda kroz prozor, na kome se vidi nekoliko kosih naprslina, mahinalno popravlja uštirkane manžetne, koje se bele iz rukava ispeglanog mundira.

— Mađarski pukovi su umorni i demoralisani — kaže on. — Neverica pustoši duše oficira i vojnika. Zašto se ratuje? Kada ne postoji jasan odgovor, čovek ne može ići u smrt i voditi u nju ostale. To je nemoguće, gospodine

generale! To je nemoguće i hrabrim ljudima, sa mađarskim duhom. Zarobljeništvo je krajnji izlaz. Ali kada čovek nema kud, počinje da razmišlja i o krajnjem izlazu — o zarobljeništvu, o samoubistvu. Ja znam da su mnogi pošteni oficiri posle Staljingrada i Voronježa pomišljali na zarobljeništvo. I meni nije tek juče pala na pamet ta misao. Ali ja sam nastavio da ratujem, i to onako kako zahteva zakletva. Triput sam prolivao krv, zamišljajući prilično maglovito u ime čega je prolivam. Reči koje to objašnjavaju odavno više ne deluju ni na mene, ni na većinu mojih drugova. Odlikovanja, koja kompenziraju prolivenu krv, slaba su uteha ponosu ...

On se zamisli i učuta. Klejman je već davno preveo poslednju rečenicu, a pukovnik je još uvek čutao. Teško mu je padala ta isповест.

— Dobrovoljna predaja je izdaja zakletve. Izdaja jednog radi nečeg drugog. Da li samo zbog toga da bi se ostalo u životu? Na takav korak se odlučuju ljudi doveđeni do očajanja, koji su izgubili veru u svoju otadžbinu... Kada sam čvrsto odlučio da se dobrovoljno predam Rusima, rešio sam da to učinim zajedno sa mojim vojnicima. Ako je takav korak opravdan za mene, on je još više opravdan za moje potčinjene. Otadžbina je prema meni bila više blagonaklona nego prema njima. Ja nisam znao šta je siromaštvo, poniženje, bespravlje. Ja pripadam klasi onih koje marksisti nazivaju „eksploatačorima“. Čini mi se da tako beše? Mada ja nemam koga da eksploatišem i bogat sam samo u poređenju sa prosjakom ... Ali, kako mogu preći na vašu stranu sa belom zastavom i povesti za sobom svoje vojниke kad u vašim novinama piše da nas treba istrebiti sve do poslednjeg? To sam lično čitao u naređenjima maršala Staljina. Istina, u lecima vi obećavate da nećete ubijati ratne zarobljenike. Ali, šta se sve ne piše u lecima u nameri da se izazove raspadanje neprijateljske armije? ... Vi ćete se, verovatno, začuditi što se aktivni mađarski oficir — „eksploatač“ već odavno interesuje za sovjetsku Rusiju? Kod nas se o njoj piše malo i neobjektivno. Ja sam, štaviše, čitao i memoare carskih

oficira koji su ratovali protiv vas posle revolucije. Vi, si-gurno, i ne slutite da postoje takve knjige?

— Ti memoari su izdavani kod nas i ja sam mnoge od njih čitao.

Pukovnik Molnar preču moj odgovor. On je bio suviše zauzet svojim priznanjem.

— General Denjikin se sa žaljenjem sećao da je on izdao naređenje upućeno bivšim carskim oficirima koji su stupili u službu boljševika: ako oficiri odmah ne pređu na njegovu stranu, čeka ih strogi i nemilosrdni preki ratni sud. General Denjikin je priznao da je njegovo naređenje, koje je plašilo oficire, išlo naruku samo boljševičkoj propagandi. Nadam se da me razumete, gospodine generale?

Ništa ne odgovorih, samo letimično pogledah Klejmana.

— Dugo godina se interesujem za vašu zemlju — nastavljaо je Mađar — ali je ne volim. Suvise mnogo stvari ne razumem kod vas. Ne verujem gebelsovskim bajkama o ruskim zločinima. Mada mi je poznato da rat ozlojeđuje sve: i one koji se brane, i one koji napadaju. Nisam verovao u zločine, ali nisam imao suprotnih verodostojnih argumenata. Video sam da ste surovi čak i prema svojim zemljacima. Pa, kod vas se svaka predaja, čak i kada se radi o teškom ranjeniku, smatra izdajom. Vi niste potpisali poznatu konvenciju o ratnim zarobljenicima od dvadeset devete godine. Zar ste se vi, zbilja, odrekli svojih koji su zarobljeni, smatrajući ih listom izdajnicima? ... Ali pošto ste odbili da potpišete konvenciju, vi niste preuzeли na sebe i obavezu u odnosu na zarobljenike koje ste vi zarobili. I to ne mogu sebi da objasnim ...

Nastade pauza. Moguće da je pukovnik čekao moje objašnjenje. Ali, to su bila upravo ona pitanja na koja ni ja sam nisam mogao da nađem odgovore.

— Da, vrlo mnogo stvari kod Rusa ne mogu da razumem — nastavljaо je Mađar. — Čak ni to da ste posle tolikih poraza bili u stanju da pređete u ofanzivu. I to protiv najbolje armije u svetu — nemačke! Očigledno da na vašoj strani postoji snage i stimulansi koji su izvan

poimanja mađarskog oficira. A vi ili ne umete, ili ne smatrate za potrebno da ih objašnjavate. Ili vam, možda, nije stalo do sumnji takvog oficira kakav sam ja? Ne znam. Vrlo mnogo stvari ne znam. Verovatno, ja, čovek starog sveta, ne mogu da razumem novi svet. A da ste vi novi svet — u to verujem. Tačno je i to da vi niste samo surovi, već i humani i da vas pokreću visoke i plemenite ideje... Inače, vaša se pobeda ne bi mogla objasniti. I, ako su vaše ideje takve, vi ne možete biti nemilosrdni prema onima koji su se dobrovoljno predali vama na milost... Kao što vidite, ja ne pokušavam da pokažem prema vama više raspoloženja nego što ga stvarno imam. Meni je važno da objasnim svoju odluku radi mene samog, a možda i radi toga da bi vi mogli bolje da razumete dušu i psihologiju oficira mađarske armije...

Kada je pukovnik Molnar otisao, pogledah Klejmana, koji je izgledao prilično zbumjen.

— Je li jasno, druže kapetane?

— Jasno — odgovori on ne baš sasvim uvereno. — Juče u sukobu sa Potockim nisam bio potpuno u pravu.

— A i ja nisam bio baš sasvim mudar arbitar.

Treba odati priznanje Klejmanu: on je uspeo da u mnogo čemu reorganizuje svoj rad. Propaganda namenjena mađarskim jedinicama postala je ubedljivija i efikasnija. Dobrovoljna predaja je uzela takve razmere da je Vojni savet hitno morao da rešava pitanja smeštaja, ishrane i medicinske pomoći zarobljenicima.

Izgubivši sposobnost za borbu, potpuno demoralizovan mađarski 7. korpus se povlačio prema Stanislavu i dalje, u pravcu Karpata.

Ipak, u meni je rasla nekakva nejasna uznemirenost kad god bih se setio razgovora sa pukovnikom Endre Molnarom. Bilo je nečeg nepravilnog i nepravičnog u našem odnosu prema borcima i oficirima koji su protiv svoje volje i ne svojom krivicom dospeli u hitlerovsko zarobljeništvo. A i u propagandi namenjenoj neprijatelju bilo je nepravlnih stvari...

Međutim, situacija je postajala sve komplikovanija. Umesto mađarskog 7. korpusa pristizale su nove nemačke jedinice.

Najozbiljnija situacija bila je na levom krilu. Tamo su se nazirali opasni događaji, koji su nam pretili opkoljavanjem. Hitlerovci su izbjijali u pozadinu naše armije.

GLAVA VII

1.

Gde god stigneš — u Černovice, Kolomije ili Nadvor-
nu — pitaju te za Stanislav. Pričaš o situaciji na drugim
odsecima fronta i opet čuješ: „A Stanislav?”

Stanislav je najvažniji centar na pravcu našeg napada. U njemu se ukrštaju drumovi, kroz njega vodi železnička magistrala. Severno od grada sastaju se dva rukava Bistrice, pritoke Dnjestra.

Ali o operativno-strategijskom značaju naseljenih mesta razmišlja se najviše u štabovima. Mnoge naše veterane privlačilo je nešto drugo. Oni su dočekali rat u tome gradu. Tada je u njemu bila stacionirana tenkovska divizija. Nekima su i porodice ostale тамо.

Rat mi je izbrisao iz sećanja konture gradova koje sam poznavao samo na osnovu kratkih boravaka u njima. U Stanislav sam retko dolazio. Sećam se široke zelene ulice, koja je, čini mi se, nosila naziv Sovjetska, visokih zgrada evropskog izgleda u centru, hotela u kome sam prenociо jedanput, nejasnih kontura planina, koje su se neočekivano pojatile ujutru kad sam prišao prozoru, i, razume se, kasarne — jednoobrazne kutije od crvene cigle, sa građene još za vreme Riđ-Smiglija . . .

U zapovesti za napad, koju je dobio Drjomovljev korpus, bilo je, između ostalog, napisano: „Zauzeti oblasni centar i komunikacijski čvor grad Stanislav”. Ali, upravo na prilazima Stanislavu borbe su prešle u fazu koju kod nas u štabu s omalovažavanjem nazivaju „mačja igra”: mi se na jednom mestu pomerimo malo napred, a nepri-

jatelj to isto učini na drugom — i jednoj i drugoj strani ponestaje snage. Da stvar bude gora, neprijateljska grupacija, na našem levom boku, kod Kamenec-Podolska, pokušavala je da se probije iz ne baš suviše čvrstog obruča.

Zato su veterani bili tako nervozni. I zar će Stanislav, zbilja, zasad ostati u neprijateljskim rukama? To uzbudjenje je prelazilo i na druge. Pitanje: „A Stanislav?” bukvalno je proganjalo Katukova i mene kad bismo se pojavili u jedinicama.

Kao gotovo svuda s one strane Dnjestra, i kod Stanislava front nije bio stabilizovan. Tenkovskom vodu Podgorbunskog predstojalo je da prođe pored Hriplina, izbjeg južno od železničkog mosta na Bistrici Nadvornjanskoj, prebaci se preko reke i „opipa” Stanislav.

Sustigao sam vod na maršu, tačnije, na nepredviđenom zastanku.

Gorelo je selo protegnuto duž druma i na oklopnu su poigravali crveni odsjaji. Nemačka baterija, sakrivena negde u blizini, uporno je ispaljivala granatu za granatom. Ponekad su one pogadale zapaljene kuće, i eksplozije su bacale uvis jezike plamena, vatrom zahvaćene komade greda i dasaka, a ponekad su se s potmulim treškom rasprskavale na ivici puta.

Tenk T-34 na začelju bio je oštećen pogonski točak gusenice. Oko njega su promicale figure u kratkim bundama, koporanima, dolamama. Za čas obasjane požarom, iščezavale su u pomrčini. Priđoh im neprimetno i začuh kako viče Podgorbunski:

— Ako se bojiš, nosi se... znaš gde!

— Ne padaj u vatru, Vovka.

Cinovima su se izviđači međusobno oslovljivali ali samo u izuzetnim prilikama ili u prisustvu viših starešina. Obično su se zadovoljavali samo imenima.

— Takve prodane duše kao što si ti treba streljati bez suda i isleđenja — nije se smirivao Podgorbunski.

— Ja — prodana duša?!

Obojica se istovremeno mašiše kubura.

Otpozadi uhvatih Podgorbunskog za ruku:

— Ostavite se toga!

On se naglo okreće meni. Tik pred sobom spazih lice prebledele od besa. Oči su mu, takođe, bile pobelele. Izbledele čupave obrve posula je čađ.

— A, drug general! . . .

— Da niste na izvršenju borbenog zadatka, obojicu bih vas odstranio iz komandovanja.

— Kad Podgorbunski ne bi izvršavao borbeni zadatak i svakog dana podmetao svoju tintaru pod metke, možda vi uopšte ne biste s njim ni razgovarali.

Ta raspojasanost mi je bila toliko neprijatna da je malo falilo da planem. Podgorbunski je već odavno dozvoljavao sebi više nego ostali. I svi su se s tim mirili, svima je izgledalo da je Podgorbunskom tesno u okvirima uobičajene discipline. Sada, pak, pošto je dobio Zvezdu heroja Sovjetskog Saveza, i njemu samom je to tako izgledalo.

— Zašto ste se zakačili sa komandirom tenka? — upitah.

— Tako, razišli smo se u pogledima na život . . .

— Dosta ste se izmotavali.

— Ovaj nazoviratnik, i ne samo on . . ., smatra da dalje ne treba ići tenkovima. Njihov nežni oklop može biti probijen, a posade ogrebene . . .

Prekoputa nas sruši se kuća koja je dogorevala. Poletješ iskre, a njihov odsjaj pade u barice, osvetljene treperavim rumenilom. U pocrneli smet, koji se već podobro bio otopio, šišteći se useće usijana tabla pleha sa krova.

— Komandir tenka je u pravu — rekoh tiho. — Dalje nastavite peške. Pređite na izvršenje.

Kada su izviđači nestali, meni sinu u glavi: „Nije li Podgorbunski malo cugnuo?” U poslednje vreme on je imao taj običaj. Pre nekoliko dana se otkrilo da izviđači u zaplenjenom vozilu drže aparat za pečenje rakije . . . Međutim, odbacih tu pomisao. Krećući na izvršenje zadatka, Podgorbunski nije dozvoljavao ni sebi, ni potči-

njenima da piju. On je obavezno obilazio stroj, zaustavljao se pred svakim i strogo zahtevao: „Duni!”

Po svemu sudeći, kod njega su se pojavili znaci premora, prenapregnutosti od bezbrojnih izviđačkih akcija. Došle su, takođe, do izražaja i posledice suviše štedrih pohvala, na koje je Volođa bio navikao.

Svitanje me je zateklo na komandnom mestu Gorelova — u kamenoj šumarevoj kući, u kojoj su na zidovima visili jelenski rogovi i iskežene njuške divljih veprova sa ogromnim očnjacima. Gorelov je sedeo u krznenom prsluku, ogrnut šinjelom i sa većitom šapkom tenkiste na glavi.

— Gutam mazut da mi ne bi mrkla svest. Hoćete li da vas počastim?

Komandant brigade je grejao dlanove na pivskoj čaši od fajansa, punoj gustog čaja. Ordonans postavi istu takvu čašu i pred me.

— Hoćete li da mi skinete glavu? — umorno me pogleda Vladimir Mihajlović. — Drugačije, ipak, nisam mogao. Uostalom, ne smatram da sam postupio nepravilno.

— Zar ne može bez zagonetki? — zamolih ja.

— Može... naravno da može. — Gorelov namaknu šinjel, koji mu je spadao sa širokih ramena, osmehnu se preko volje i ispriča mi kako se sve to odigralo.

Pre dva sata iz izviđanja se vratio uzbudeni i bučni Podgorbunski. Treba bez oklevanja zauzimati Stanislav. Tamo vladaju panika i zabuna. Posle povlačenja Mađara, nemački štab, smešten u Stanislavu, takođe je napustio grad. Jedinica u gradu gotovo i nema. 183. komandantura je iskopala rovove, postavila žičane prepreke i kaponire. Ljudi ima malo. Izviđači su dovukli zarobljenog kaplara-šofera iz 68. pešadijske divizije. Ovaj je potvrdio da je divizija nesposobna za borbu i da se nalazi na preformiranju; u njenim razbijenim pukovima vlada strah od sovjetskih tenkova... Vojna žandarmerija organizuje racije. Muškarci od trinaest godina (to su, takođe, muškarci!)

pa sve do šezdeset šalju se peške i vozovima na zapad. Porodice sovjetskih oficira, koje su ostale u Stanislavu i u okolini, saterane su u barake i drže se pod stražom.

— Zašto da vaša brigada planduje kod Nadvorne, druže pukovniče? Tu je i tako tih, mirno i blagosloveno — uzbudjeno je savetovao Podgorbunski. — Treba komandovati: „K oružju!” i „Napred na Stanislav!”

— Ne diži galamu — prekinuo ga je Gorelov.

— A zar ja nemam pravo glasa? Kad treba ići u izviđanje — onda je Podgorbunski dobar, a čim kaže jednu reč — zaveži!

— Smiri se! — ponovo ga je zamolio Gorelov.

— Neću da se smirim. Kad vidim kukavičluk . . .

— Dodi ovamo. Bliže . . . Jesi li popio koju? Hrabrosti radi ili da pokvasiš Zvezdu heroja?

— Vi moju Zvezdu ne dirajte. Ja je nisam zaradio na komandnom mestu. A da sam malo popio, to ne krijem. Ali, posle izviđanja. Momci to mogu da potvrde.

Gorelov stavi ruku na rame Podgorbunskom.

— Ja tebe, imenjače, volim i poštujem. I Zvezdu si pošteno zaslužio. Ali, ako još jedanput . . .

Namršten Podgorbunski se povukao u stranu.

— . . . Shvatite, Nikolaju Kiriloviču — objašnjavao mi je Gorelov — Volođa je bog za izviđanje. Postoje ge-nijalni muzičari, pronalazači, umetnici. A on poseduje dar za izviđanje. Ali, on ne može da mi daje instrukcije da li da zauzimam grad ili ne, ili, ako ga zauzimam, koliko snaga da angažujem za to. I mene samog duša boli za taj Stanislav. A povrh svega još i onaj Gavriško. Stoji mirno kao da je kolac progutao: „Dozvolite da iznesem svoje mišljenje?” A šta ima da iznosi svoje mišljenje, znam i bez toga da Gavriško od dvadeset drugog juna otkako je u Stanislavu upalio motor svoga tenka, nije video ni ženu ni sina Valjerku. Koliko smo samo pisama nas dvojica poslali u Buguruslan, u biro za traženje izbeglica! I stalno jedan te isti odgovor: „Ne nalaze se u spiskovima evakuisanih . . .” Ja i načelnik štaba sedimo tu i razmišljamo. Pored stola Gavriško se ukipio kao sveća. Sa strane, za-

boravivši na uvredu, Podgorbunski samo čeka da izustum jednu jedinu reč. Okrenem se i pogledam iza leđa: Larisa se pored zida uvija u šinjel, čuti, ali ne skida oči sa mene... Scena baš kao na pozornici. Niko reč da kaže, a svima je sve jasno. Lupali smo glavu ja i načelnik štaba, stupili smo u vezu sa komandantom korpusa...

Gorelov šumno uzdahnu i srknu iz čaše. Zamislih kako je u toj sobi sa izvešanim veprovskim njuškama, jelenskim rogovima i šumskim pejzažima, „opkoljen sa svih strana”, Gorelov donosio odluku... Sada ovde nije bilo ni Gavriška, ni Larise, ni Podgorbunskog, ni načelnika štaba. U uglu pored telefona klanjao je sanjivi vezista, na drugom kraju te iste klupe ordonans je pokušavao da na nemačkom spiritusu isprži kajganu. Kockice spiritusa nikako se nisu palile i on je šapatom psovao. Uđe potporučnik bez šapke, zamoli za dozvolu da se obrati komandantu brigade i stavi pred Gorelova parče topografske karte, na čijoj je poleđini bio gusto isписан tekst. Gorelov ga brzo pročita.

— Gavriškov izveštaj. Nalazi se u centru Stanislava, na Crvenoarmejskoj ulici. Pamti, đavo, nazine. Ušli su bez pucnja. Samo je pored komandanture vođen kratak boj. Zarobili su komandanta grada i još nekolicinu oficira. Sada će krenuti na železničku stanicu... Eto, to je sve... Ne volim baš mnogo kada se osvajaju gradovi bez pucnjeva.

Gorelov se nagnu nad plan Stanislava, koji je još ranije nacrtao Gavriško i napravi crven kružić oko zgrade komandanture:

— Ima dvadeset dva tenka. Desant se sastoji od moto-pešadijskog bataljona, ali vrlo proređenog. Dao sam sve što sam mogao. To samo Volodi Podgorbunskom izgleda jednostavno: pokupiš brigadu i — „Napred na Stanislav!”

— Je li Podgorbunski u Stanislavu? — zainteresovah se.

— Čmava u susednoj sobi. Mislio sam da će pući od besa kad sam mu rekao da ga ne puštam u grad sa Gavri-

škom. Počeo je čak i da zamuckuje. Jeste li primetili, to mu se dešava posle kontuzije. U njemu ključa lava. Ali on u prisustvu žena neće nikada sebi dozvoliti neku grubu reč. Ključao je, ključao, ali je disciplina ipak pobedila: „Šta naređujete, druže pukovniče?” Idi, velim, u spavaću sobu gospodina šumara i spavaj … Povukao je malo više, kučkin sin, bezobrazno se ponašao, ali se ne ljutim na njega. Imam više poverenja u njega nego u nekog koji je miran kao bubica. On nije samo genijalan izviđač, on je kao suza pošten izviđač. A to što je počeo da pije ili što je malo uobražen, pa nije svako u stanju da izdrži takvu nervnu napregnutost i toliku popularnost.

— Nije li to suviše snishodljivo i trpeljivo s vaše strane? — upitah.

— Možda preterujem. Ali, šta da radim? Čovek mu ne može prići sa moralnim poukama, odbrusiće ti za tren oka: ja sam to, veli, znao još dok sam bio u dečijoj koloniji.

Teško mi je da se saglasim sa Gorelovom. Ako se izviđaču od votke ili od slave zavrti u glavi, teško da se čovek može uzdati u njega. Međutim, nije mi bilo do prepirke o Podgorbunskom. Gavriško je javio da je izgubio tri tenka. Sva tri su onesposobljena pancerfaustima. Štab fronta nas je upozorio da se kod Nemaca pojavilo potpuno novo reaktivno protivtenkovsko oružje. Međutim, mi smo se tek u Stanislavu prvi put sukobili sa odeljenjima naoružanim pancerfaustima. Mina kumulativnog dejstva probijala je na daljinu otprilike stotinak metara oklop debljine 160—200 mm. U uličnim borbama, kada je tenk stisnut između kuća, sa čijih prozora, tavana ili iz podruma može da gada čovek naoružan pancerfaustom to je vrlo opasno oružje.

Da je Gavriško imao dovoljno pešadije, sposobne da pročešlja zgrade, to oružje ne bi bilo toliko strašno. Ali, sto pedeset automatičara za takav jedan grad kao što je Stanislav predstavlja ništavno mali broj. Ni Gorelov, ni Drjomov nisu mogli da pošalju više pešadije. Oni je prosti nisu imali. I to ne samo pešadiju. Brigadne i korpusne

rezerve bile su, kako to kažu oficiri štaba, potpuno angažovane.

— Nije isključeno da će Gavriško doći u tešku situaciju — reče Gorelov mračno. — Ali nećemo pre vremena graktati i slutiti nesreću...

Ordonans nekako isprži kajganu. Gorelov sumnjičavо pogleda u tiganj i prenese pogled na vojnika:

— Odakle ti jaja?

Ordonans se nevino začudi:

— Kako odakle? Ispod kokošaka.

— Nemoj da mi se praviš lud.

— Pa, pozajmio sam od gazdarice. Ima tu jedna dobra panji.

— Pozajmio? I misliš da vratiš? Da nisi još nešto uzimao na zajam? Pazi šta radiš.

Parčićima hleba smo skupljali žumance, koje se razišlo po tiganju.

— Počeo sam da pričam o Stanislavu — vraćao se Gorelov na pređašnji razgovor. — Mada sam malo podlegao ovdašnjem raspoloženju, ne smatram taj poduhvat avanturom. Grad nam je neophodan i za sledeću fazu napada i za to da bismo mogli da ispitamo nemačke snage i planove. A i levom krilu je nekakva pomoć, iako mala. Ukoliko smo ga zauzeli ne pridržavajući se pravila, nije nam prvi put da operišemo u skladu sa situacijom i po intuiciji. I to je dobro. Oficiri postaju smeliji. Ne samo da se manje boje neprijatelja, već i odgovornosti pred višim starešinama... Ne sme se izgubiti iz vida ni činjenica da su žene i deca saterani u barake...

. Posmatrao sam Volođu, njegovo lice potamnelo od umora i neobrijane čekinje, ali kao i uvek živo i energično, i sećao se jednog od naših prvih razgovora preprošle zime kad smo bili u Kalinjinskom frontu. Gorelov je tada priznavao da nije u stanju da potpuno ovlada dinamikom borbe u napadu i da drži u svojim rukama sve konce komandovanja u takvoj borbi.

Sada je, pak, sedeо preda mnom komandant za koga je napad bio prirodno stanje, u kome se on osećao kao

riba u vodi. On može da pogreši, ali neuspesi su za njega lekcije, a ne traume. Više ništa ne može oslabiti njegovu uverenost da je u pravu i da je sposoban da vodi ljude u napad ...

Bez obzira na vrlo jak čaj, doručak me je konačno dokusurio, jer nisam spavao već treću noć. Iskustvo mi je govorilo da je nekorisno boriti se sa snom, treba odspavati sat i pô-dva i radna sposobnost će se vratiti. Moj izgled je, verovatno, dovoljno gorovio. Gorelov preko ramena pokaza prstom na hrastova dvokrilna vrata.

— Spavaća soba je bogovska. Dva ogromna kreveta. U svaki se može smestiti posada tenka.

Na jednom krevetu u „bogovskoj spavaćoj sobi” spavao je Podgorbunski, razbacavši ruke i noge. Uprljane iznošene oficirske čizme stajale su pored noćnog ormarčića. Vešto savijeni obojci držali su se na nogama bez čizama. Šika radi sušene nogavice čakšira čvrsto su obavijale dugačke tanke noge. Opasač je bio popušten, a kubura premeštena na stomak. Kroz otkopčani okovratnik dirljivo se beleo tanak vrat, pokriven zlastitim maljama, i videla se ispušćena oštara ključna kost. Volođa je verovatno zaspao, zaboravivši da skine haubu. Zbacio ju je u snu. Ona je ležala na jastuku pored njegove glave. Tamnorusa kosa mu je pala na ispušćeno čelo i oči pokrivene jedva primetno drhtavim kapcima. Sjajno od znoja, lice je još zadržalo tragove čađi, gotovo neprimetne na upalim obrazima, ali vrlo upadljive na bradi, pored belih krupnih zuba u poluotvorenim ustima.

I to je najpoznatiji izviđač, izviđač — „genije”? I to je oficir, koji je postao uobražen i koji se hvata za revolver čim mu neko nešto protivureći! ...

Ukoliko neko veruje da san враћа чoveku njegov pravi lik, onda je pred mnom ležao još sasvim mlad momčić, gotovo dečak. Svađalica, svojevoljan, dobar i vrlo umoran, izmučen ...

Na oniskom noćnom ormarčiću valjala se nemarno bačena vatirana dolama i prljavi, mokri maskirni ogrtač. Na noćni ormarčić pored drugog kreveta (u spavaćoj sobi

je vladao zakon neumitne simetrije, sve je bilo duplirano) stavih moju torbu za sekcije i šapku, skinuh čizme i, sledeći primer Podgorbunskog, popustih opasač.

Rat me je naučio da zaspim istog trena kada glavu spustim u najboljem slučaju — na jastuk, u najgorem — na vlastitu ruku. I isto tako munjevito da se budim.

... Kada sam se probudio, na susednoj postelji prijetih nepoznato brkato lice. Major je spavao u šinjelu, čizmama i, kao što su neki imali običaj na frontu, sa ušankom zavezanim ispod brade.

— Gde je Podgorbunski? — upitah Gorelova, ulazeći u susednu sobu.

— E, nema ga više ni od korova. Pozvao ga je komandant korpusa. Za vas je pitao komandant armije. Koliko sam razumeo, na levom krilu su iskrsele neke komplikacije ...

— Šta se dešava u Stanislavu?

— Gavriško vodi borbu, ima gubitaka. Stigli su od njega ranjenici. Jedan naš oficir je našao kćer, a ženu su mu Nemci juče ubili ... Jeste li videli u spavaćoj sobi brkatog majora? To je naš pomoćnik načelnika štaba. Bio je u gradu ... — Gorelov se okreće ordonansu: — Koliko već dugo spava major Isakov?

Vojnik pogleda na zidni časovnik i porazmisli malo.

— Sat i četrdeset osam minuta.

— Budi ga.

Brkati major, u hodu popravljujući šinjel, sučući brkove i odvezujući pantlike ušanke od ovčijeg krvna, uđe u sobu.

— Javljam se po vašem naređenju ...

— Sedite, Isakove — klimnu Vladimir Mihailovič. On je bio u onom istom krvnenom prsluku, isto onako su mu snažna ramena bila ogrnuta šinjelom. Jedino je stigao da se obrije.

— Dakle, evo šta — nastavi Gorelov, odmičući u stranu nekakve hartije i oslobađajući kartu. — Neprijatelji koncentriše svoje snage severoistočno od Stanislava i, očigledno, potrudile se da udari na jug, da bi odsekao Sta-

nislav. Mi se moramo pregrupisati i pripremiti da ga dočekamo. Time se upravo i bavi načelnik štaba. Vi, Petre Vasiljeviću, treba da odete u Tismenicu i da na licu mesta kontrolišete izvršenje naređenja. Razume se, ne samo da kontrolišete, već i da pomažete. Uostalom, vi to sami znate... Precizirajte zadatak sa načelnikom štaba.

— Zlatan oficir — okreće se Gorelov za majorom, koji je izašao. — Temperamentan je i pametan. Cutljiv. Bivši konjanik. Pati zbog svoje štapske sudbine... Kad smo već tu, referisao mi je o poručniku Duhovu, čini mi se da ste se vi interesovali za njega? Duhov se istakao u borbi za železničku stanicu. Istakao se ne samo hrabrošću već i pameću. Vešto je zaobišao sa severa i presekao liniju za Lavov... Već je vreme da ga postavimo za komandira čete, momak je sazreo... Nikolaju Kiriloviču, prelazim na referisanje: po svemu sudeći, hitlerovci su odlučili ne samo da povrate Stanislav veće i da opkole Gavriškovu grupu i da se koliko-toliko revanširaju za sve svoje neuspehe. To im je sada najvažnije. Čak su i „hajnkele“ dovukli, bombarduju. Naši radisti su uhvatili izveštaj sa izviđačkog aviona: ruski tenkovi se, vele, ne vide... Sada će se zaista osmeliti.

Gorelov se najedared nasmeja:

— Taman posla da sam čitavu bragadu bacio na Stanislav. Sigurno je za Volođu Podgorbunskog još rano da komanduje brigadom...

Preko radio-stanice stupih u vezu sa Katukovom. Zaista, na levom krilu situacija se svakog časa pogoršavala. Međutim, bilo je odlučeno da idućih dvadeset četiri časa provedem u Drjomovljevom korpusu i da se tek posle toga vratim na komandno mesto armije.

Kada sam već stajao pored kola, dok je Miša Kučin zagrejavao motor, Gorelov me upita:

— Hoćete li skoro oslobođiti Dedicu sa dužnosti direktora petrolejskog nalazišta? Teško mi je bez njega...

Već se smrkavalо kada sam ja, pošto sam obišao nekoliko jedinica, stigao u Tismenicu. Podigavši poklopac, Miša Kučin je počeo da čeprka po motoru. Ja i Balikov

izađosmo da ispružimo noge. Najedared zadrhta zemlja, kao da su je potresli podzemni udari. Raznoboje niti preleteše preko neba. Ne dogovarajući se i ne razmišljajući mnogo, ja i Balikov se sručismo u jarak pored puta. Samo je Miša Kučin, gužvajući krpu u ruci, kao općinjen, podigao glavu. Tutanj i vatromet su trajali nekoliko minuta. Zatim prestadoše. Ponovo nastupi pomrčina i tišina.

— Prvi put vidim ovakvo čudo — ushićeno priznade Miša.

— Bolje bi bilo da ga ne vidimo — odazvah se ja. — To je nemački oklopni voz. To znači da su se naši povukli na južnu periferiju Stanislava i da u njihovim rukama više nisu ni železnička stanica, ni pruga.

Na izmaku sledećeg dana, po naređenju, Gavriško je sa nekoliko preostalih tenkova napustio Stanislav, vodeći sa sobom ranjenike i oslobođene porodice oficira. Nismo uspeli da zadržimo grad. Ali i Nemcima nije pošlo za rukom da ostvare svoj plan opkoljavanja Gavriškovog odreda.

Nedaleko od Tismenice Gavriško je zaustavio T-34 i izašao napolje. Pored puta je sedeо Podgorbunski sa sandukom na krilu. Oko njega su se gurala deca.

— Vidiš li, Nikolaju Josifoviču — obradova se Podgorbunski — uzeli smo iz nemačkog vozila kutiju, mislili smo da je u njoj nešto gorko, a ispostavilo se da je slatko. I evo, čašćavam klince. Ovde jednog momčića zovu Moskalj, izgleda da je sin nekog oficira. Je li ti, Moskalju, kako se zoveš?

— Valjerka — neodlučno odgovori mališan u pocepanom kožušiću.

— Valjerka? — drhtavim glasom upita Gavriško i, ne gledajući kuda gazi, pođe prema mališanu širom raširenih ruku.

Raščupana žena izlete samo u bluzi iz obližnje kućice. Bila je to Gavriškova žena ...

Vraćajući se u štab armije, obišao sam nekoliko bataljona i pukova i ubedio se da borbe na širokom frontu imaju jednu osobinu koja se ranije nije toliko ispoljavala. Komandant jedinice je postao mnogo nezavisniji. Raste njegova odgovornost, a, takođe, i vlast. I ta okolnost dovodi do proveravanja ne samo vojničkih i organizatorskih kvaliteta, već i moralnih.

Ručajući sa jednim komandantom bataljona, primetih:

— Boršč vam je odličan.

— Imam kuvara, da ga bog poživi, radio je u lenjinskom restoranu — osmehnu se komandant bataljona polaskan.

— Dozvolite, otkuda vama kuvar?

— Prosto je greh držati takvog majstora u vojničkoj kuhinji. Odlučio sam da ga uzmem kod sebe i da od njega napravim ličnog kuvara.

— Zar vi imate pravo na ličnog kuvara i dva ordonansa.

— Druže generale, pa to su formalnosti: imaš pravo — nemaš pravo. Po pravilu ne treba da ja branim front širok deset kilometara, ali ga branim ...

Samouvereni kapetan, koji se žalio na nedostatak ljudi („Vodim računa o svakom vojniku”), nije sumnjao u svoje pravo da radi posluživanja sopstvene persone drži ne samo „ličnog kuvara” već i dva ordonansa. Morao sam da pokolebam uverenje komandanta bataljona — kuvar je bio vraćen u vojničku kuhinju, a drugi ordonans u četu.

Gospodska uobraženost nekih oficira ispoljavala se na razne načine. Poneki su, kao Podgorbunski, preterivali u piću. Drugi su se počeli „interesovati” za vezistkinje ili medicinarke. U tom slučaju nisu opterećivali sebe udvaranjem i ostalim „predrasudama” mirnodopskog vremena. Ja sam starešina, a ti si potčinjeni, e pa izvoli potčinjavati se ...

Zar smo se mogli miriti s tim pojavama?

Vojni savet se sastao da razmotri pitanje ponašanja i moralnog lika oficira. Pojedini oficiri sa ordenima, čak i sa Zlatnim zvezdama, naviknuti na pohvale, portrete i glorifikujuće članke u novinama, morali su ovoga puta saslušati reči od kojih su plamteli obrazi.

Nekim krivcima je bilo dovoljno naređenje Vojnog saveta da izmene svoje ponašanje. Ali, naravno, ne svim. Nismo imali dovoljno doslednosti i upornosti u tome. Slabo je opravdanje složenost ratne situacije. Mi, ipak, nismo imali dovoljno jasniju predstavu o razmerama i posledicama toga zla.

Podgorbunskog nismo pozivali na zasedanje Vojnog saveta. Činilo mi se da to ne bi bilo od koristi jednom takvom samoljubivom i plahovitom čoveku kakav je bio on. Međutim, bio sam ubeđen da je neminovan otvoreni razgovor s njim. Verovatno, i Voloda je osećao to isto.

Jedne noći, dok sam sedeо sa Žuravlјovom, javi mi Balikov:

— Čeka vas kapetan Podgorbunski.

Pogledah Balikova, i ovaj dodade:

— Manji je od makovog zrna.

Ja i Žuravlјov potpisasmo politički izveštaj o teškim uslovima u kojima se našla armija odsećena od svoje pozadine. Samo što je Aleksej Jegorovič izašao, na pragu se pojavi Podgorbunski.

— Je li slobodno, druže člane Vojnog saveta.

Voloda se držao ukrućeno, što njemu nije bilo svojstveno. Mene, koji sam bio navikao na njegovo slobodno ponašanje, nije obradovala ova promena.

On sede za sto, poče nemirnim prstima da savija kapičak novina i dugo ne beše u stanju da otpočne razgovor. Najzad se odluči.

— Zar neko može da shvati šta ja nosim ovde? — on pokaza na levi džep bluze. — To nije moguće shvatiti... Kada sam u izviđanju, osećam da sam čovek, osećam da živim. Zaboravljam na sve, ostaje mi samo jedno: da se provučem, „jezik“ da dovedem, momke da sačuvam. Glava radi kao motor posle generalne opravke. A kada sam

eto tako besposlen, svakakve gluposti mi se uvlače u tintaru. Ako su meni, bivšem lopovu, dali „Heroja”, ispara da ja nisam kao svi ostali i da je meni više nego drugima dozvoljeno. Ponekad cugneš preko mere, ponekad pustiš rukama na volju... A danas mi se desio jedan slučaj, čak se ne bi moglo reći da je slučaj, prosto naprsto razgovor. I evo, posle njega idem kao sumanut...

Volođa zaćuta, skupljajući snagu, a zatim odlučno udari rukom o sto.

— Dobio sam bio naređenje da izvršim izviđanje u rejону на desnoј обали Dnjestra. Krećemo se prema prelazu. Iz čelnog tenka posmatram nered unaokolo. U susret mi ide kamion sa pešadijom, šofer svira li svira, kao da je tenk dužan da mu se skloni s puta. Ja skočim na zemlju, cimnem vrata kabine, odvojim ga, grešnika, od volana i, naravno, dam mu po njušci. Okrećem se, a za mnom ide poručnik koji je sedeо pored šofera. „Samo trenutak, druže heroju Sovjetskog Saveza?” Tanušan neki oficirčić, nije čovek već prava vejka. Kod nas su za takve govorili: da ga pljuneš — probušio bi ga. Drži se suzdržano i učtivo. „Evo šta sam hteo da vam kažem...” — „Sađa mi nije do naklapanja, žurim da izvršim zadatak”. Ali poručnik je uporan: „Neću vas dugo zadržavati. Mi baš sada idemo sa prelaza. Tamo je strašna gužva — vozi la, tenkovi, zaprege. A Nemci pikiraju li pikiraju. Najedared se pojavi neki potpukovnik na konju — možda je krčio sebi put, a možda je vodio svoju jedinicu — tek otpoče korbačem da bije gde stigne, ne gledajući koga udara. Raspali korbačem po nekim kolima, a u njima leži ranjen vojnik. „Džabe se”, veli, „trudite, druže potpukovniče, nogu mi je odnela nemačka granata, udarili ste po praznom mestu...” Potpukovnik se najedared ohladi. Skoči s konja, baci korbač i skide šapku: „Oprosti, brate rođeni...” Eto kakvu mi je priču ispričao poručnik...

Podgorbunski nemoćno obori glavu i zaćuta. Samo su dugački prsti nastavili da kidaju ivice novina.

— Stajao sam kao da me je neko udario po glavi. Kao onaj potpukovnik. A poručnik je i dalje miran, samo

me svrdla svojim ljutitim očima. „Dozvolite”, veli, „da dodam: vojnik koga ste malopre raspalili po licu ranjan van je pet puta. Ratovao je u građanskom ratu, finskom i u ovom. Ratovao je, između ostalog, i za to da ga niko ne bi mogao tući po licu: ni bog, ni car, ni heroj”. Naročito je naglasio reč „heroj”. Okrenuo se nalevokrug i — pravo u kola. Zatim sam saznao od momaka — taj poručnik se preziva Močalov . . .

— Peća Močalov? — upitah ja.

— Vi ga poznajete?

— Da.

— Eto kakav se slučaj desio i do kakvog je razgovora došlo. U svom veku sam mnogo video, dobijao sam i sam po njušci, a i drugima nisam ostajao dužan. Ali mi se nikad nije desilo da me neko tako u srce darne.

On ponovo, kao na početku razgovora, pokaza prstom na levi džep bluze. Najedared se u očima Podgorbunskog pojavi odraz neke nove pomisli.

— Šta mislite, da li će me Močalov tužiti?

— Ne znam. Sumnjam.

— Tužio ne tužio, to je sada najmanje važno. Bilo kakvu kaznu primiću bez ljutnje. Neka mi uzmu i „Heroja”, neka me čak i čina liše . . .

U razgovoru smo izgubili osećaj za vreme. Balikov, koji se pojavio sanjiv i nezadovoljan, pridi prozoru i gundajući poče da vadi rajsnegle koje su držale table kartona.

— Između ostalog, već se davno razdanilo — reče on namršteno, dunu u lampu, prekorno pogleda Podgorbunskog i skupi u dlan izgužvane parčice hartije. To je bilo sve što je preostalo od novina koje su ležale na stolu.

2.

Kada tenkovske jedinice odlaze u rejdu, one znaju samo za jednu komandu: „Napred!” Situacija u pozadini nije njihova briga.

Za vreme prikarpatske operacije pozadi naših kolona, negde u rejonu Kamenc-Podolska, sovjetske trupe su opkolile nemačku 1. tenkovsku armiju, i štab fronta je smatrao da je njena sudbina rešena. Međutim, uskoro se ispostavilo da je ta sigurnost preuranjena, jer obruč nije bio dovoljno čvrst i temeljan.

Dogodila se još jedna pogreška: smatrano je da će se neprijatelj probijati na jug. Međutim, posle izvesnog kolebanja, hitlerovska Vrhovna komanda je naredila 1. tenkovskoj armiji da se probija prema zapadu, a u susret joj je pokrenula sveže tenkovske jedinice iz rejona Bučača.

Zato u našoj pozadini, duž leve obale Dnjestra, urlaju „tigrovi”, panteri”, „ferdinandi”, a naša armija, okrenuta licem na zapad i jugozapad, žurno okreće front na sever i severoistok. Dnjestar, koji je tek nedavno bio prepreka na našem putu, sada je linija odbrane. Hitlerovci žudno pokušavaju da se domognu prelaza koje smo mi uspostavili. Na mostobranu kod Ustečka juriše fašističke pešadije odbija malobrojni moto-streljački bataljon. I kada se ostaci toga bataljona povlače na desnu obalu, most leti u vazduh ...

Nailaze teški dani.

Obalom Dnjestra vuče se nemačka kolona. Kroz dvolaz se dobro vidi.

— Zašto ne gađate? — obraćam se komandiru minobacačke baterije.

— Preostale su mi svega po dve mine na cev.

Kao bez duše odlazim u artiljerijski divizion, koji je poseo vatrene položaje.

— Zašto čutite?

— Imamo po jedno zrno na top.

Kada se poremeti snabdevanje trupa, prva uznenimena pomisao se ne odnosi na hleb, čak ni na lekove, već na granate, mine i metke.

Puk U-2, pridodat armiji, ne može da sam reši zadatku snabdevanja municijom. I tada komandant fronta

upućuje na aerodrom kod Kolomija puk transportne avijacije. Svi avioni su natovareni granatama.

Poboljšala se situacija sa municijom, ali se pogoršala sa mazivom za motore. Poslali smo šifrovanu poruku članu Vojnog saveta fronta Kaljčenku. Već sledećeg dana mazivo je dopremljeno. I to opet avionima.

Na svaku našu molbu front se operativno odazivao i mi se nismo osećali prepušteni svojoj sudbini.

Hranom se armija snabdevala iz mnogobrojnih skladišta koja smo zaplenili prilikom nastupanja. Ali i tu nije sve prosto i glatko. Ako iko, onda nemački štabovi znaju gde su smešteni njihovi nekadašnji magacini. Otpočinjući aktivna dejstva, oni neće žaliti bombe da ih poruše i zapale. Znači, skladišta treba prebaciti u druge rejone, a jedan deo namirnica utovariti u vozove i tako stvoriti pokretne baze.

Vojni savet teži da se vojnici i oficiri ne osećaju izolovani od ostalih jedinica, od cele zemlje, da se ne kidaju niti koje su vezivale svakog sa svetom, sa porodicom. Redakcije armijskih i korpusnih novina ostale su iza Dnjeobra. Ali nekoliko dopisnika se nalazi ovde sa nama. Rodila se ideja da se na licu mesta organizuje izdavanje priloga armijskim novinama. U Černovicama smo našli slova, škartiranu „amerikanku“,*) nekako smo je osposobili za rad i odštampali izveštaj Sovinformbiroa.

Nasmejani Žuravlјov donese listić, koji je mirisao na svežu tipografsku boju.

— Drugovi dopisnici su predložili da se ne ograničavamo samo na izveštaje Sovinformbiroa. „Amerikanka“ omogućuje da se poveća format lista. Mogu se štampati beleške o herojskim podvizima. Ja sam taj predlog potvrdio ...

A zatim je organizovan dotur armijskih novina avionima. Novine su se zvali „Za uništenje neprijatelja“. Odeljenje U-2 je svakodnevno dopremalo poštu i odnosilo pisma.

*) Mala štamparska mašina.

Sve kao da je ušlo u normalan kolosek. Pa ipak, mi na svakom koraku osećamo osobenost našeg položaja.

Vozeći se jedared prema prednjem kraju putem koji su nedavno napravile jedinice, dao sam znak Miši Kučinu i on zaustavi naš oklopni transporter pored grupe ranjenika, koji su se odmarali na brežuljku obasjanom prolećnim suncem. Odmah se video da im nije bila ukazana medicinska pomoć. Kojekako stavljeni zavoji su pocrneli, osušili se i stvrdnuli kao drvo.

Izađoh iz transportera i pozdravih se sa borcima. Odgovoriše mi umorno i nesložno. Visoki vodnik sa crvenim licem, čija je ruka visila na povezci napravljenoj od prtenog kaiša za pantalone zamoli da zapali. Izvadih kutiju. Vodnik ushićeno pogleda cigarete.

— Od četrdeset prve nisam video „belomor”.

Teško savitljivim prstima desne ruke on oprezno uze jednu cigaretu i neodlučno me pogleda:

— Može li još jedna, za desetara?

Tek sada primetih da je preko žbuna prebačeno šatorsko krilo, ispod koga su virile noge. Jedna je bila u čizmi, a druga — debelo umotana krpom i pričvršćena za dasku, koja je služila umesto udlage.

Malo dalje ležalo je mrtvo telo, pokriveno kratkim šinjelom sa mrljama mrke boje.

— Ima li negde ašova? — upita namršteno vodnik.

Prezime mu je bilo malo neobično — Zloj.

Miša Kučin i Balikov iskopaše grob. Kada smo spuštali telo u raku, dopuza, trudeći se da ne ječi, ranjeni desetar i baci u grob pregršt zemlje.

Postojasmo iznad groba. Zatim posedasmo malo na brežuljčiću i popušismo.

— Dva naša su tamo ostala — reče vodnik Zloj, ne obraćajući se nikome posebno.

— Gde tamo? — upitah.

— Na onoj obali. Bili su ranjeni, nismo mogli da ih iznesemo. Verovatno su zarobljeni.

Ponovo svi začutaše.

— Čekajte, drugovi — začudih se — što se vi ovde odmarate, što ne požurite u bolnicu?

— A gde je ta bolnica? Našli smo nekakav sanitetski vod. Mlad lekarski pomoćnik i jedno dvadesetak ranjenika. Osvrnuli smo se levo-desno i — krenuli dalje. Još može da se desi da nas uz put uzme neki automobil.

Balikov i Kučin smestiše u transporter teško ranjenog desetara, a zatim pomogoše ostalima da se popnu. Naredih da se vozi u bolnicu.

Na teritoriji naše „Zadnjestarske republike“ to je bila jedina bolnica. Bila je smeštena u selu i obližnjoj šumici. Šatori operacionog odeljenja i bolničkog voda šcućurili se na blagim padinama jaruge. Na dnu jaruge žuborio je potok, u kojem su ranjenici koji su se mogli kretati prali rublje kako je ko umeo. Rekonvalescenti su živeli po seoskim kućama i brigu o njima preuzele su seljanke.

Nisam svraćao u bolnicu nekoliko dana i promene su mi pale u oči. Red nosila sa teškim ranjenicima ispred operacione sale-šatora, a pozadi njega brda krvave vate i zavoja. Bledi lekari i sestre upalih obraza jedva se drže na nogama. Od upravnika bolnice potpukovnika Tkačeva i glavnog hirurga potpukovnika Eljdarova saznao sam da gotovo čitav personal daje ranjenicima krv. Eljdarov i Tkačev takođe su postali davaoci krvi.

Preko radio-stanice stupih u vezu sa komandantom pozadine armije. Te iste noći na kolomijski aerodrom stigoše konzervirana krv, lekovi i nova grupa medicinskog personala.

Hitlerovska 1. tenkovska armija nije se tako lako i jeftino izvukla iz obruča. Piloti naših transportnih aviona i U-2 pričali su nam o grobljima mrtve tehnike, iznad kojih su preletali. Međutim, neprijateljske tenkovske divizije pripadale su kategoriji čvrstih jedinica Vermahta, njihov borbeni duh nije bio skršen, neuspesi su još više ostrvili hitlerovce i oni su pokušavali da se revanširaju.

Fašistička Vrhovna komanda je vrlo dobro shvatala značaj izbijanja sovjetskih trupa u oblast Karpata, na mađarsku, rumunsku i poljsku granicu, da bi se mogla pomiriti s tim. Neprijatelj je dobijao jaka pojačanja — pristizali su vozovi sa pešadijom, tenkovima i artiljerijom.

Mi smo nastupali u danima strašnog bespuća, a sada su sunce i aprilski vetrovi osušili puteve. Nemci su koristili proleće, svoju brojnu i tehničku nadmoćnost u odnosu na naše jedinice, iznurene u dugim borbama. Pa ipak, nisu mogli da postignu neki značajniji uspeh. I oni su besneli i činili zverstva.

Akt o zverstvima fašista štampali smo u prilogu novina „Za uništenje neprijatelja“. Citajući kratke redove toga dokumenta, ja se zamislih. Trebalо je tako vršiti propagandu da osvetničko osećanje ne pređe dozvoljenu granicu, da saopštenja o fašističkim zverstvima ne izazovu želju da se sa zarobljenim nemačkim vojnicima postupa na isti način, već samo da se pojača borbena aktivnost i nepokolebljiva čvrstina. Slepу parolu „oko za oko, zub za zub“ mi nismo mogli prihvatići.

Razgovor o tome, započet u redakciji prilikom pretresanja materijala o fašističkim zločinima, nastavljen je kasnije na savetovanju u političkom odeljenju. Mi smo tražili takve reči i oblike rada koji bi održavali visoki moralni nivo naših ljudi i čvrstu disciplinu u jedinicama. Borbe na širokom frontu stvaraju svakojake situacije. Ponekad ne samo odeljenje već i vojnik dejstvuju samostalno. Ljudi su iscrpeni preko svake mere. Potreba za snom i odmorom ponekad je jača od svih ostalih pobuda. A i glad katkad muči. Zašto ne svratiti na majur i ne pojesti gazdinu gusku, koja se, kao za pakost, vrzma oko nogu, izduživši svoju glupu šiju? Zašto se ne odvojiti od čete i ne ostati jedno dva-tri dana pored sivooke udovice?

Na teritoriji „Zadnjestarske republike“ stvorene su komande mesta, na raskrsnicama stoje saobraćajci, po ulicama gradova krstare patrole. Ali ako vojnik, iskusni vojnik četrdeset četvrte godine, nešto hoće, njega neće videti ni komandant mesta, ni patrola.

Ukoliko je situacija složenija, utoliko se treba više brinuti o svesti svakog pojedinca.

Na polukrugu našeg fronta, dugom trista kilometara, čas ovde, čas onde plamsaju borbe. Na opasni pravac istura se s mukom skrpljena pokretna rezerva — Bojkova brigada ojačana poslednjim Gorelovljevim tenkovima.

Međutim, nije dovoljno samo odbijati već otpočete napade. Po mogućnosti, treba ga preduhitriti. I njegove udare takođe.

Treba stalno vršiti izviđanje: u okvirima bataljona, puka, brigade, korpusa i najzad — armije. Vratila se jedna izviđačka grupa, neka krene druga. Ispitan je jedan sektor, treba se latiti drugog. Ne vrši se samo izviđanje sa zemlje. U-2 neočekivano izranjaju iz oblaka i bruje iznad nemačkih kolona, određujući njihov pravac, prebrojavajući vozila i oruđa.

Katukov, kad god dođe u neku jedinicu, pre svega zahteva najnovije podatke o neprijatelju i potvrdu njihove verodostojnosti.

Mihail Jefimovič danonoćno putuje s jednog krila na drugo, iz brigade u brigadu. On se pojavljuje obično tamogde Nemci pripremaju neko iznenadenje — dolazi energičan, ljutit, odlučan. U takvim trenucima pored njega ne treba pričati nadugačko i naširoko ili češkati potiljak. Treba dejstvovati smelo, brzo i dovitljivo. A ako nisi sposoban za to, sam si kriv i ne očekuj milosti od komandanta.

Posmatram Katukova sa zavišću.

— Mihaile Jefimoviču kako ti samo pade na pamet da će hitlerovci upravo ovde udariti?

— Nema tu šta da mi pada na pamet. Prvo, pomalo se razumem u građu mozgova nemačkih generala, drugo, ne smatram da je ona slabijeg kvaliteta od građe moga i tvoga mozga, a treće . . . Nego dosta će biti i ovo. Da sam naslućivao — jesam, ali sam znao naše snage na tome mestu i u sebi sam se molio, kao ono u davnini seljaci iz tambovske gubernije, gledajući šine i očekujući prvi voz: „Drago naše krivo gvožđe, nemoj pojesti naš Tambov, ne-

idi na njega, skreni na Penzu . . ." Ali eto, beda nas nije mimošla, krenuli Nemci „na Tambov" . . .

Katukov uzbudošno škljoca novim upaljačem:

— Ovo je trofej iz poslednje borbe. Nije bogzna kako veliki, ali je lep. Pogledaj kako je izgraviran.

Ali ma koliko žurio, ma koliko jurio, Katukov ne zaboravlja na jedno — na vezu sa svojim štabom. Tamo, pak, zatvorivši se kao i uvek u sobicu i podižući lagano telefonsku slušalicu, mudruje nad kartom Šalin. Slično iskusnom šahisti, on će predvideti nekoliko poteza protivnika.

Ne sećam se da je ikada na Šalino pitanje: „Jeste li saglasni, druže Jefimov?"*) Katukov stavio nekakvu primedbu.

Sinteza izoštrenog operativnog njuha i brze reakcije Katukova sa štapskom pronicljivošću Šalina pomogla nam je da dosta borbi rešimo u svoju korist . . .

Pridržavajući prstima otežale očne kapke, čitam izveštaj o partiji granata koja tek što je dopremljena avionima. Najedared sanjivost nestaje kao da ju je neko rukom odneo. Čak sam zadrhtao od iznenadenja. Zbog nemarnosti pisara iz tehničke službe poslate su nam granate za kalibre kojih kod nas uopšte nema. Čitam dalje: pancirnih zrna je dovoljno, ali ni jednog jedinog šrapnela, a mi, uglavnom, odbijamo juriše neprijateljske pešadije . . .

Mihail Jefimovič i ja sedimo jedan naspram drugog, pred nama leži zlosrečni izveštaj, i mi psujemo u nemoćnoj jarosti. Pošto smo tačno ustanovili ko su ti tipovi iz tehničke službe i izrazili skromnu želju: „Trebalo bi njih dovesti ovde", Mihail Jefimovič, odbacivši nogom šamllicu, počinje brzo da hoda po sobi.

— Psokom se može olakšati duši, ali se ne može popraviti situacija . . . Jesmo li se četrdeset prve koristili nemačkom tehnikom? Jesmo. Zašto je sada zanemarujemo? Postali smo uobraženi, valjda? Koliko samo tu

*) Po štapskom kodu Katukova su u ovoj operaciji zvali Jefimov.

oko nas imamo nemačkih tenkova, topova, granata! O svemu tome se, štaviše, ne vodi tačna evidencija. Ta oprema sutra odmah treba da se prikupi i prebroji. Hoće li biti dovoljno topova za jedan divizion? Biće. Druge umeemo da psujemo, ali kad treba nama samima da skrešemo u lice, onda nam ponestaje reči... Neka politički radnici pomognu da se formiraju jedinice... ovde su nam potrebbni malo čvršći ljudi, treba više komunista i komsomolaca... A već od sutra ćemo se latiti prikupljanja svoga oružja. Neka politički radnici rukovode i tim poslom. Bogami, mi smo četrdeset prve bili mnogo snalažljiviji što se toga tiče. Golotinja brže misli, nužda nauči da se vadi kestenje iz vatre. A sada čekamo da nam pomoć s neba padne, ne gledamo sebi pred noge...

Tako su kod nas u armiji u proleće četrdeset četvrte godine formirani tenkovski bataljon i artiljerijski divizion opremljeni zaplenjenom tehnikom. I oni su nam tada bili više nego dobrodošli.

Borbe na zadnjestarskoj izbočini dostigle su vrhunac. Hitlerovci su se sa jarosnom upornošću trudili da presekutu izbočinu na dva dela, da raskomadaju naše jedinice i tako svrše s njima. Oni su istovremeno nanosili udare na više tačaka, u konvergentnim pravcima. To je vezivalo naše jedinice i otežavalо im manevrovanje.

Jednom je na okuci Dnjestra kod varošice Nižnjuv našu tanku odbrambenu liniju, malopre preoranu bomбама, uprkos svemu, probio klin fašističkih tenkova. Probio je i ustremio se na jugoistok, prema Gorodenki i Černovicama. Teški tenkovi, zbrisavši iz zaleta bateriju protitankovskih topova, izbili su na čist prostor. Isprva su gađali na sve strane, onako za svaki slučaj, da uplaše Ruse, ukoliko ovih uopšte ima negde u blizini. Međutim, uskoro su se uverili da u blizini nema nikoga.

Jarko sunce sija, prva trava se zeleni na livadama. Kada tenkovi izlete na brežuljke, s leve strane se zaplavi Dnjestar. Nemačke tenkiste obuzima radosno uzbuđenje. Drumom se otegla povorka zaprega — seljaci su prevozili ranjenike... Do đavola sa ranjenicima, do đavola sa

seljacima, sa konjima takođe zum Teufel.*.) Tri tenka se izdvajaju. Potmulo urlanje motora zaglušuje jauke, kleteve, lomnjavu zgnječenih zaprega. Ni jedan čovek se nije spasao. Nekakav starac u belim uzanim čakširama pokušava da pobegne. Ali i njega sustiže mitraljeski rafal. Razume se, nije ekonomično utrošiti ceo rafal na jednog starca. Ali zar se u jednom ovakovom trenutku može misliti na ekonomiju!

Na raskrsnici štrči nekada crvena, a sada zardala benzinska pumpa, koja je već odavno zaboravila miris benzina. Do đavola sa benzinskom pumpom!

Nastavljujući kretanje, i ovoga puta baš iz obesa, „panteri” razvaljuju majur koji se pribio uz drum. Zatim jedan od njih lagano okreće kupolu, spušta dugačku cev i tuče zapaljivim zrnom u ono što je još pre jednog minuta bila kuća.

Međutim, bez obzira na zabavu, neprijateljski tenkovi ne smanjuju tempo kretanja. Oficir koji im komanduje vrlo dobro shvata da će posle njihovog izbijanja u Černovice i skretanja na jug ruska grupacija biti ne samo odsečena od svoje pozadine, nego da će se naći u pokrivenom „kazanu”. A onda ...

Sa krova katoličke crkve u Nezvisku razgovetno vidi dim u daljini četvorougaonike, koji brzo puze, i svetle mrlje od odsjaja sunčane svetlosti, koje svaki čas blesnu.

— To je od dvogleda — reče potpukovnik Kobrin i ponovo poče da posmatra kroz baterijski durbin. — Sada će prići tesnacu i hoćeš-nećeš, moraće se izdužiti u uzanu kolonu. Tada ćemo početi ...

Tako se i dogodilo. Čelni tenkovi, jedva primetno usporivši, nerado se spustiše sa padine na put.

— Tako i treba — mrmlja Kobrin — nije uzalud Kozma Prutkov imao običaj da kaže: „Ne idi po padini — čizme ćeš upropastiti ...”

*) Do đavola.

Najedared njegovo lice planu od priliva krvi. On dohvati mikrofon i gromkim glasom, kao da se nalazi na vatrenim položajima, komandova:

— Pali!

Između te komande i prvih hitaca prošlo je izvesno vreme. Tenkovi su sa otvorenim kupolama nastavljali svoj pobedonosni marš. Ali, mi smo već znali da su to njihove poslednje desetine metara... Možda će uspeti da doguraju eno do one gomile kamenja. To je sve.

Prve eksplozije nisu zaustavile kolonu. Ona se još uvek kretala po inerciji. Tek kada se čelni „panter” najedared spotakao, ostali su počeli da koče. Nekoliko tenkova je okrenulo nazad. Međutim, po svemu sudeći, preko radija im je naređeno da se ponovo okrene.

Odozgo, sa vrha brežuljka, tukli su topovi 152 mm. Svaka njihova granata ne samo da je probijala oklop već je, praveći ogromne rupe, razarala tenk kao da je od kartona. U tesnacu se napravi panika. S teškom metalnom zvonjavom tenkovi su naletali jedan na drugi, bežali u stranu od već zapaljenih mašina, pentrali se uz strme padine.

Pa ipak, to je bila disciplinovana jedinica. Komandanat je brzo uspostavio kakvu-takvu disciplinu. Braneći se vatrom, tenkovi su počeli da se povlače.

Nemci su shvatili da su naleteli na položaj teških topova. Najiskusniji od njih, moguće, odredili su i kalibar. Ali šta to treba da znači topovi 152 mm ne mogu tako lako menjati vatreni položaj. Međutim, ovi su momentalno izvršili manevar, uklonili se od eksplozija granata iz nemačkih tenkova i evo ih gde opet sa uzvišice raspališe po „panterima”.

Od četrdeset hitlerovskih tenkova, koji su se probili, u Nižnjuv se vratilo osam. Vratili su se i doneli fašističkim trupama vest o novom strašnom ruskom oružju.

Oružje je zaista bilo moćno. Baš uoči boja, po naređenju komandanta armije, na uzvišicama kod Nezviska, gde su se sačuvali ostaci skloništa i rovovi još iz prvog svetskog rata, poseo je položaje puk samohodnih topova

152 mm. Taj puk je bio poslednja jedinica koja je uspela da se provuće i stigne kod nas preko Dnjestra, pre nego što je neprijatelj presekao komunikacije. Štab armije, dobivši na raspolaaganje novo i zaista moćno oružje, čuvao ga je za kritičan okršaj.

Puk teške samohodne artiljerije koji je razbio nemačku tenkovsku kolonu bio je vredan pažnje ne samo zbog svoje tehnike i pobede kod Nezviske, već i zbog svoje prošlosti. On je izrastao iz diviziona oklopnih automobila, koji je u aprilu 1917. godine dočekao Lenjina na trgu ispred Finske železničke stanice u Lenjingradu. Od petnaest oklopnih automobila četrnaest je prešlo na stranu boljševika. Na jednom od njih je stajao Lenjin, držeći govor ...

Divizion je učestvovao u oktobarskim borbama u Petrogradu i na frontovima građanskog rata. U miru je dobio novu tehničku opremu, a u početku otadžbinskog rata to je već bio tenkovski puk. Kada je četrdeset četvrte godine naša industrija osvojila proizvodnju SU-152, puk je dobio kao novo naoružanje teške samohodne topove.

Ja sam malo bio upoznat sa pukom, njegovom tehnikom i njegovim ljudstvom. Stigao sam uveče kada su se posade ukopavale na vrhu uzvišice. Tu me je i zatekao alarmandni radiogram o tenkovskom prororu kod Nižnjuva ...

Goneći fašističke tenkove, naši samohodni topovi su prošli pored ruševina majura, koje su dogorevale, pored okrvavljenih ostataka zaprega sa ranjenicima i zgnječene benzinske pumpe ...

Puk se otegao mnogo kilometara. Trebalo ga je prikupiti, sahraniti poginule, ukazati pomoć ranjenima i latiti se popravke mašina. Zamenik komandanta puka za MPV žurno je sastavljaо predloge za odlikovanje onih koji su se istakli u borbi. Trebalo je da se uveče održi zaslanje Vojnog saveta i ja sam htio da se o tim predlozima donese odluka. Isto tako, htio sam da sutradan opet dođem ovamo i lično uručim odlikovanja ...

Uzbuđeni, ne stigavši da se povratimo od groznice boja, vratili smo se predveče u štab armije. Samo što sam iskočio iz kola, neko mi munjevito polete u susret.

— Druže člane Vojnog saveta, dozvolite da se obratim... .

— U čemu je stvar? Ko ste vi?

— Desetar Seleznev... Po ličnom pitanju... Radi se o životu čoveka.

— O čijem životu, druže Seleznev? Uđite u kuću.

Balikov upali lampu. Preda mnom je stajao plećat borac u dugačkom šinjelu, koji je na njemu dobro stajao, sa nesavitljivim epoletama presečenim crvenom trakom. Izglancane oficirske čizme su se tako sjaktile kao da njihov vlasnik ide ne po zemlji već po vazduhu.

Desetar je otpočeo svoju priču još na vratima i sada je žurno nastavljao, bojeći se da mu neće biti dozvoljeno da izgovori sve do kraja:

— Počeli su da čiste pozadinu. Iz štabne čete šalju ljudе u prvu borbenu liniju. A šta će biti sa tom četom?

Nikako nisam mogao da shvatim kuda cilja desetar.

— A šta se vas tiče štabna četa?

— Kako šta me se tiče? Pa ja, valjda, ne služim u njoj prvi dan... .

Ja već počeh pomalo da shvatam smisao njegovog „dobronamernog“ negodovanja.

— Nemojte se uz nemiravati. Štabna četa neće propasti. U njoj će ostati postariji borci i oni koji su nesposobni za strojevu službu. A posle borbi ćemo je popuniti.

— Posle borbi — prihvati desetar — kada izginu dragoceni kadrovi... Koliko sam puta samo čuvao vaš život? Stajao sam kao stražar na ulazu u vaše prostorije!

— Jeste li imali priliku da služite u streljačkoj četi ili kao član posade tenka?

— Ne mogu svi biti automatičari ili tenkisti. Neko mora čuvati i opsluživati komandovanje. Ja imam razloge. Niko ni da čuje, ljudi bez srca... .

Nedavno sam posmatrao žestok okršaj. Na brzinu obučene posluge samohodnih topova, ne obraćajući paž-

nju na gubitke, bacale su se da preseku put fašističkim tenkovima... Sada je, međutim, pred mnom stajao ništavan čovek, u dobro skrojenom šinjelu i izglancanim oficirskim čizmama, ispunjen samo jednom željom — da prezivi, da ostane čitav. Današnja „čistka požadine“ pretvorila se za njega u krah. On se toliko izgubio da mrmlja neke čemerne gluposti o ljubavi prema štabnoj četi i o nekim svojim naročitim pravima.

— U civilu sam, druže generale, bio rukovodilac, rukovodio sam odsekom u rejonskom izvršnom komitetu. To treba imati u vidu... Ko će se baviti obnovom narodne privrede, ako kadrovi izginu? Zar to znači voditi pametnu politiku u interesu države? Drug Staljin nas uči da su kadrovi najdragoceniji kapital...

U jednom trenutku sam osetio neodoljivu želju da ga jednom rukom zgrabim za grudi, a drugom... Međutim, ta želja je brzo prošla, mene su obuzela dva druga osećanja: prezrenje prema posetiocu i umor. Sedoh za sto i strpljivo saslušah desetara.

— U pravu ste. U odnosu na vas je napravljena greška. Nismo primetili kada ste postali kukavica i parazit. Jedino moguće lečenje je vatrom i borbom. Idite.

On nastavi da stoji i ja ne otrpeh.

— Gubite se!...

Zatim uvrnuh fitilj, koji se dimio. Uglovi i zidovi se rastvorile u polumraku.

Uskoro će biti tri godine kako je rat planuo. Svi su stekli toliko iskustva da izgleda da ne može biti ni podlosti, ni kukavičluka. Pa ipak, sve to još uvek postoji. Završice se rat i borba s tim će se nastaviti.

Kraj rata i vreme posle rata uvek su nam izgledali kao nešto zaslepljujuće radosno. Čini mi se da sam prvi put tada bio nekako nejasno uzneniren misleći na budućnost. Jasno sam osetio svu komplikovanost političkog i vaspitnog rada u završnoj etapi rata. I ne samo u završnoj već i posle okončanja borbi...

Iz budućnosti su mi se misli vraćale u sadašnjost, a zatim odlazile dalje u prošlost, tražeći upoređenja.

Četiri meseca neprekidnih borbi! Gotovo čitav mesec borbenih dejstava bez pozadine, koja je daleko zaostala. Već je treća nedelja kako su presečene komunikacije za snabdevanje. Pa ipak, armija ratuje i drži oslobođenu teritoriju!

U septembru 1941. godine, opkoljavajući jedinice našeg Jugozapadnog fronta, Klajst je nastupao na grad Romni iz rejona Kremenčuga, a Guderijan iz rejona Klin-cova. U Romni je sa severa i juga stiglo po nekoliko nemačkih tenkova, koji su ostali čitavi. Pa ipak, naše jedinice su smatrале i osećале da se nalaze u obruču... Koliko se samo puta desilo da se u pozadinu probije desetak nemačkih automatičara, koji ispalе nekoliko rafala u vazduh, a čitav puk obuzme panika: „Opkoljeni smo!”

Sada se u našoj pozadini nalaze desetine, ako ne i stotine nemačkih tenkova. Od Stanislava, Nadvorne i Nižnjuva napadaju nedavno popunjene nemačke divizije. Mi ne krijemo od boraca složenost situacije, a i oni sami vide da se granate, zavoji, pisma prebacuju vazdušnim putem. Međutim, nijedanput nisam čuo paničan uзвик ili kukavički šapat: „Opkoljeni smo!” Tenkovska armija živi normalnim ratničkim životom, jedino je on napregnutiji nego obično. Nema nikakvih manifestacija zbunjenosti i izgubljenosti.

Da li se tu radi o porastu borbene veštine? Nesumnjivo. Ali nije to jedini razlog. Porasla je i duhovna čvrstina i razvila se ljudska samosvest.

21. aprila počele su nam pristizati u pomoć u „Zadnjestarsku republiku” armije pod komandom generala Moskaljenka i Žuravljeva.

Kako se samo raduje pešadija kada je prilikom nastupanja prešižu tenkovi! Međutim, ništa manje se nisu radovali ni tenkisti videći kako prešižu pešadijski pukovi.

U stopu za pešadijom, stigle su već prašnjavim putevima naše pozadinske jedinice sa municijom, hranom i gorivom.

Međutim, hitlerovci su se još dve nedelje tvrdoglavо bacali na naše položaje u nadi da će ih probiti. Najzad

su se, onako desetkovani, oprostili od te nade. Bukovina i Prikarpatska oblast nisu odsad samo oslobođena teritorija, već i oslonac za buduću ofanzivu.

Sredinom maja front se utišao i stabilizovao. Naša 1. tenkovska armija je dobila naređenje da se povuče u drugi ešelon.

Nekoliko dana je dato borcima da se srede: kupanje, pranje veša, spavanje. Na konopcima se kao vesele zastave lepršaju obojci, kombinezoni, veš. Njihov miris se meša sa mirisom vlažne i tople zemlje i rascvetalih jabuka.

A zatim, kao nekada kod Kurska — ašov, politička nastava, proučavanje ratne tehnike.

„Horph“ se pribija uz ivicu puta da ne bi smetao vodu koji vežba strojevi korak. Komandir u bluzi izbledeloj od pranja, sunca i znoja korača natraške duž stroja, diktirajući ritam odsečnim pokretima ruke.

— Ne čujem korak! — dopire do mene glas Peće Močalova.

3.

Ovde iza Dnjestra, koji je oplicaо za vreme leta, opet nam je doputovao Nikita Sergejevič Hruščov. Počeo je ne od štaba armije, već od jedinica. Razgovarao je sa borcima, istupao na mitinzima, hvalio heroizam i čvrstinu u borbama, pričao o obnovi gradova i sela u Ukrajini. Svratio je kod Bojka da bi mu čestitao drugu Zlatnu zvezdu heroja Sovjetskog Saveza. Zatim se ponovo uputio u vojničke zemunice, na časove obuke, neumorno postavljajući pitanja borcima i odgovarajući na njihova. Naročito se interesovao za njihov svakodnevni život: kako stoje sa odećom, hranom, odmorom? Svraćao je u kuhinje, probao čorbu, raspitivao se kod kuvara.

U jednom moto-pešadijskom bataljonu Hruščov se pojavio posle ručka.

— Jesu li sve pojeli? — postavio je pitanje komandiru voda za snabdevanje.

— Jesu, druže generale.

— Je li što preostalo?

— Nije.

Nikita Sergejevič priđe stolu na kome je sećeno meso i izvuče fijoku. U njoj se nalazio četvrtasti komad rozikaste slanine.

— Odakle ovo? — gnevno se obrati Hruščov komandiru pozadinskog voda i kuvaru.

Njih dvojica su zbumjeno treptali.

Nikada nisam video Hruščova tako lјutog.

Toga dana on se više puta vraćao na taj slučaj u bataljonskoj kuhinji, koji mu, po svemu sudeći, nije izlazio iz glave. Kasnije, kada smo već bili u štabu armije, on je ponovo počeo da govori o njemu:

— Zar mi imamo malo poštenih ljudi kojima se može poveriti obezbeđenje ishrane boraca i oficira? Zar zbilja ne stižete da se time pozabavite?

On prekorno pogleda mene i Žuravljeva.

— Nego kad smo već tu, da li se vi brinete o oficirskim porodicama? Znate li kako one žive u evakuaciji?

— U većini slučajeva žive teško — odgovorih nesigurno. — Međutim, nemamo tačne podatke.

— Treba to ustanoviti — reče Nikita Sergejevič. — Mnoge porodice su pre rata živele ovde, u zapadnoj Ukrajini. Neka se mirno vraćaju. Prve su na spisku za dobijanje stanova. Nemaju potrebe da čekaju kraj rata.

Prisećajući se nečega, drug Hruščov počuta malo, a zatim nastavi:

— Vi, kao što mi je poznato, održavate kontakt sa partijskim organima i organima sovjetske vlasti. Treba im pomoći transportom i sposobnim kadrovima. Ali po neke naše vojne starešine čak ne žele ni da se upoznaju sa civilnim mesnim radnicima. Takve ćemo pozivati na strogu odgovornost ...

Uveče je veter sa Karpata rasterao dnevnu sparinu. Nije nam se ulazilo u kuću. Izneli smo sto u voćnjak, pod drveće.

Razgovor se vodio o našim armijskim problemima i perspektivama. Međutim, Hruščov se vraćao na poslove povezane sa obnovom narodne privrede Ukrajine.

— Ja nisam samo član Vojnog saveta, već i sekretar ukrajinskog Centralnog komiteta partije — objasni on sa osmehom. — Vi ste mi još nekako poodavno govorili da kod vas u armiji ima boraca i oficira koji su oglašeni za nesposobne. Treba da idu svojim kućama, a oni ne žele da napuste front. Porazgovarajte sa tim drugovima, objasnite im da su mnogi od njih sada potrebniji u narodnoj privredi nego na frontu. I o tome me obavestite. Mi ćemo im naći posao, a obezbedićemo im i stanove — neće im bite loše.

Hruščov se osvrte:

— Divno je ovde kod vas u voćnjaku, drveće šumi nad glavom. Pučnjava se ne čuje. Samo neće dugo trajati ova blagodet, niti ćete dugo moći plandovati. Pripremajte se za prebacivanje u rejon Brodi—Dubno. Sećate li se tih mesta? — obrati mi se Nikita Sergejevič.

— Neću ih zaboraviti dok sam živ.

— Da, imate se čega sećati. Između ostalog, po naredjenju od 23. juna 1941. godine, trebalo je da mi iz toga rejona nanosimo koncentrične udare po neprijatelju. Verovatno da svi i ne znaju za to naredenje. Bilo je strašno nerealno, čitav plan je po kartama rađen, nisu uzimane u obzir realne mogućnosti. Ali danas smo sposobni za tako nešto. Naša industrija proizvodi sada trideset hiljada tenkova i oklopnih automobila godišnje. A što je glavno, naučili smo da ratujemo, kadrovi su stekli iskustvo ... Pa i vi ste, Mihaile Jefimoviču, počinjali rat u tim blagoslovenim oblastima? — upita Hruščov Katukova.

— Kako da ne, komandovao sam divizijom u korpušu Rokosovskog. Iz okoline Rovna trebalo je da se probijem do 8. mehanizovanog korpusa. Ali, čim da se probijem? Ne samo da nije bilo tenkova, pušaka nije bilo ...

Pao je mrak, zavladala je noćna tišina. Lampa se nije smela paliti, nismo želeli da uđemo unutra. Nikita Sergejevič ustade.

— Suzdržao sam se do večeri, ali sada ču ipak reći. Predlog fronta je usvojen: vaša armija postaje gardijska. Uskoro ćete dobiti naređenje... Čestitam vam!...

Dugo smo još sedeli u voćnjaku. Sećali smo se četrdeset prve,урсke izbočine, nedavnih borbi. Razgovarali smo o predstojećoj operaciji, koja treba da nas dovede na obale Visle. Maštali smo o vremenu kada će se tenkovi moći videti samo u muzeju...

— Ponekad kad predajem odlikovanje, osećam jedva primetnu uznemirenost — pričao nam je Nikita Sergejevič. — Neće li taj čovek postati uobražen, neće li početi da gleda sa visine na one druge... Vama vojnim licima se to ponekad dešava. Uspešno završi borbu i — more mu je do kolena... Jednom sam kod Staljingrada stigao u jedan puk. Vojnici sede u kući bez zidova i krova. Počneli su od hladnoće i čadi. Malo-pomalo mi se raspričamo. Jedan od njih kaže bez ikakvog uvijanja: „Nema reda. Ratovao sam u prvom svetskom ratu, u građanskom, u finskom, u ovom ratu sam od prvih dana... Znam šta je rat, a šta nered. Topli obojci nisu izdati samo ljudstvu našeg puka. Svi susedi su već davno nahranjeni, artiljeri su već uspeli da dvaput jedu, a mi još kuhinju nismo videli”. Pronađem komandanta puka. Mlad, snažan, grudi prekrivene ordenjem. Nedavno je od komandanta bataljona unapređen za komandanta puka. „Kako je raspoloženje ljudstva?” — pitam. „Ljudstvo se prosto otima u boj za otadžbinu i druga Staljina”. — „Otima se?” — „Otima se, druže člane Vojnog saveta”. — „A možda se ono otima da ruča?” — Zbuni ti se moj junačni major. Ispostavilo se da njemu nije ni na kraj pameti da u toku toga dana tri ćete nisu okusile ni mrvicu hleba... To vam pričam kao pouku za budućnost...

Bližio se izlazak sunca. Nebo je postajalo sivo i sve se sigurnije rumenilo na istoku. Osećali smo se čudno i neobično za besanu frontovsku noć — nije nam se spavalo.

Uskoro je počelo prebacivanje. Korpusi su krenuli na sever, prema Dubnu. Marševalo se noću. Brojevi automobila su bili zamjenjeni, a znak prve tenkovske armije — romb na kupoli — bio je premazan bojom. Čutale su radio-stanice, osim onih nekoliko ostavljenih na starom mestu, koje su radile kao i obično, stvarajući kod neprijateljske prislušne službe utisak da armija drži ranije posednute položaje.

Mere maskiranja nisu slabile ni u novom rejonu. Tenkovi koji su pristizali iz pozadine na platformama su bili pokriveni daščanim poklopcima. Istovarivanje je vršeno noću, a izjutra su vozovi sa maketama tenkova upućivani natrag na istok.

Na rekognosciranje su naši oficiri izlazili u vojničkim kapama i bluzama, sa pešadijskim epoletama.

Istovremeno sa 1. tenkovskom armijom u šumama severozapadno od rejona Brodi—Dubno koncentrisale su se jedinice ostalih rodova vojske. Ovde je stvarana udarna grupacija fronta, kojoj je predstojalo da ruši nemačku odbranu koja je štitila prilaz Poljskoj ...

Svaki put kad bih čuo ili izgovorio proste geografske nazive: Brodi, Ležnjuv, Verba, Ikva, osećao sam nekadašnju uznemirenost i novu gordost. Ovde, u retkim šumama na obalama Slonuvke, Sitenke, Pleščuvke, Ikve došlo je do tragedije prvih dana rata. Ovde sam izgubio mnogo bliskih drugova. Odavde je kroz beskrajnu neprijateljsku pozadinu počeo naš put iz obruča.

Sada smo se vratili ovamo iskusni, zreli, sa tehnikom, sposobni i spremni da pobedonosno završimo rat.

Na putevima su kao nemi podsetnik na strašne dane već pune tri godine nepomično stajali izgoreli T-26, T-35, T-28, teški, glomazni, sa nesrazmerno kratkim topom KV.*.) Na njima su se videle rane sa iskidanim ivicama, iskrivljene kupole i razlupani pogonski točkovi gusenica. Ti tenkovi koji su radovali oči na paradama i tenkodromima izgledali su sada neskladni. Oni su beznadežno zastareli

*) Tenk „Klim Vorošilov”. — Prim. prev.

i na svoj način su bili simbol naše neveštine iz četrdeset prve godine.

Kod jednog takvog tenka u visokoj travi nedaleko od puta naiđoh na Pavla Korovkina. Kao i pre tri godine, on je bio komandir moga T-34.

— Šta tražiš, Pavlik?

— Ovde je negde izgoreo tada Vitja Romašin ... Ko će to sada naći? Eno gde drvo raste na žaluzinama.

Korovkin i ja smo išli po polju obrasлом gustom travom. Nije nam se razgovaralo. S vremena na vreme osećao sam na sebi Pavlov pogled — nekako začuđen, a možda i osuđujući. Nisam se odmah mogao setiti šta bi to moglo da znači. Pa ipak, pošto smo i on i ja, po svoj prilici, mislili o jednom, ja sam ipak shvatio šta se zbiva u Korovkinovoj duši.

Izvadih iz torbe notes. Za sutra sam već imao neke poslove. Za prekosutra takođe. I tako čitavih pet dana unapred.

— Sutra izjutra čemo ipak otići — rekoh mu ja i ostavih notes. — Upozori Mišu Kučina ...

Pavel klimnu glavom. Tri godine borbi u istom tenku sa mnom davale su njemu, starijem vodniku iz četrdeset prve godine, a sada poručniku, pravo na naročit odnos prema meni. Kad smo ostajali sami, Korovkin nije smatrao za potrebno da skriva svoje nezadovoljstvo nekim mojim postupkom.

U toku svih tih godina neprekidnih napregnutih marta i borbi ja se gotovo i nisam sećao dvojice staraca koji su naš odred mnogo zadužili u teškim danima izvlačenja iz obruča. Jedan od njih — Čeh izveo nas je iz jaruge nedaleko od Bjalogrutke, u kojoj smo mi lečili svoje rane. Na rastanku primio je kod sebe četvoricu teških ranjenika. Drugi je bio jetki i džandrljivi Ukrajinac, deda Vasilj. Ceo bogovetni dan donosio nam je u pojatu mleko i hleb, i izveštavao nas šta rade Nemci.

Dospievši u mesta u kojima je sve podsećalo na okršaje 1941. godine, ja sam se, kao i Korovkin, setio staraca. Međutim, nikako se nisam mogao oslobođiti posla. Sada,

pak, pod Pavlikovim prekornim pogledom, čvrsto odlučih: sutra.

Bjalogrutka je gotovo potpuno izgorela prilikom odstupanja hitlerovaca. Seljaci su se smeštali po kolibama napravljenim na brzu ruku i po kojekako iskopanim zemunicama. U preostalim kućama stanovalo je po nekoliko porodica.

Niti smo znali ime starog Čeha, niti smo imali bilo kakve tačne podatke o njemu. A i lice mu nismo zapamtili.

Prošli smo kroz selo jedan, drugi put. Niko na nas nije obraćao pažnju.

U voćnjaku, oko koga su se videli ostaci izgorelog plota, jedan starac je ložio vatru. Na njoj se nalazila gvozdena posuda. Starac je stavljaо na panj suvo granje i, pridržavajući ga levom rukom, spuštao je desnu sa sekirom svaki put na jedno te isto mesto. Nasećeno granje je čuškao u proždrljivi plamen i ponovo se vraćao panju.

Korovkin i ja izmenjasmo poglede.

— On?

— Ne — odgovori Korovkin.

Pridosmo i pozdravismo se. Starac nam klimnu glavom, ne ispuštajući sekиру iz ruku.

— Kod mene nema mesta, drugovi oficiri. Ali ukoliko želite mleko, to može.

To što nas je nazvao „drugovi”, a ne „pani”, kao što se često dešavalо u ovim krajevima, potvrđivalо je naše pretpostavke, mada, doduše vrlo slabo.

— Hvala. Nije nam potrebno ni mleko, ni stan. Hoćemo da porazgovaramo.

— Da porazgovaramo?

Starac najzad ostavi sekиру, pozva iz kuće belokosu devojčicu od nekih dvanaestak godina i naredi joj da pazi na vatru.

Uđosmo u dubinu voćnjaka i sedosmo na nisku klupicu, utonulu u zemlju. Nisam video nikakav razlog da počinjem okolišno i zato mu postavih direktno pitanje:

— Jeste li vi bili ovde u prvim danima rata?

Starac, koji je sedeo između mene i Korovkina, zažmiri, pogleda svakog od nas i kratko odgovori:

— Jesam.

— Znate li gde su sahranjeni naši borci?

— Znam. Nemci nas dugo nisu puštali iz sela. Držali su ovde trupe. Smatrali su da su u šumskoj jaruzi ostali Rusi.

— A kako je u stvari bilo?

— U stvari, ko je bio živ otišao je iz jaruge.

— Hoćete li nam pokazati grobove?

— Zašto da ne?

— Jesu li ranjenici ostajali ovde?

— O tome ljudi nisu govorili, krili su. Kod mene su bila četvorica. Dvojica su umrla, a dvojica su otišla u partizane.

Korovkin i ja više nismo sumnjali: to je bio „naš Čeh”.

Zamolih starca da pođe sa nama u jarugu. On uze teški štap i mi krenusmo stazicom, koja je počinjala odmah iza voćnjaka. Stari Čeh je ispitivač ^{laki} pogledao u nas. On je osećao da mi nemamo nikakav ^{partistički} interes prema tim mestima, međutim, ustezao se da postavlja pitanja.

— Crvenoarmejci su u jaruzi zakopali gvozdene sanduke. U njima je bio ili novac ili neke hartije. Zatim se jedan njihov vratio, priča se da je bio blagajnik, i otkopao je sanduk. Banderovci su proujušili za taj sanduk. Hteli su da uzmju novac. Ali nisu našli. Istukli su blagajnika i bacili ga u bunar ...

Ja se setih da je zaista iz odreda nestao načelnik finansijske sekcije puka. Ali kuda i zašto — to нико nije znao. Za vreme teških marševa dešavalo se da ljudi zastanu i izgube se. Sada se, pak, neočekivano objasnila tajna jednog takvog nestanka. Gramzivom načelniku finansijske sekcije nije bilo ni na kraj pameti da u sefovima nije preostala ni jedna jedina kopejka. Samo nekolicina ljudi je znala o koferu sa novcem, koji smo, bez

obzira na sve, sačuvali za vreme pohoda, preneli preko linije fronta i predali u štab.

— Eh, deda, deda — ne mogade Korovkin da se suzdrži — zar zbilja ne poznaćeš generala?

Starac me još jedared netremice pogleda i odrečno zamaha glavom:

— Onaj komandant sa brkovima je čopao.

— Brkove je obrijao, a nogu mu je ozdravila — objasni Pavel.

— Eto ti sad — lagano izusti starac.

— Kako se zovete? — upitah ga ja.

— Anton ... Anton Macek.

Mi se čvrsto zagrlismo.

U tom trenutku sam do kraja shvatio i osetio šta znači takav jedan neprimetni podvig starog čoveka, koji je izveo odred, sakrio ranjenike i tri godine živeo stalno pod pretnjom prijavljivanja, mučenja, smrti i istrebljenja porodice. Međutim, vratili su se „Sovjeti”, a on o tome — nikome ni reči ...

Spustisimo se u jarugu, na njeno sumračno dno, koje je čak i danju bilo prohladno. Eno zardalih tenkova koje smo onda onesposobili, eno i ogromnog okruglog kamena na kome sam sedeо ...

Pošto smo protumarali malo po mračnoj jaruzi, izdosmo na livadu, ispunjenu zujanjem pčela. Malo dalje, pored ivice šume, jedva primetno se uzdizala slegnuta humka obrasla travom i poljskim cvećem. Drugi grob se nalazio jedno stotinak metara od druga. Na njemu je ležao uveli venac, koji je stavio neko nepoznat neznano kada ...

Zatim se ja i Korovkin uputisemo u Staru Nosovicu da potražimo deda Vasilja. Miša Kučin zakoči pre nego što smo stigli do obale Ikve. Dalje kola nisu mogla — močvara. Na jednom mestu su preko močvare bile prebaćene nesigurne daske. Na njihovom kraju neka žena je propirala veš.

Samo što smo je upitali za starog Vasilja, ona se uspravi i mokrom rukom skloni kosu s lica.

— Vi ste hteli kod dede Vasilja? Nema više Vasilja Vasiruka. Banderi su saznali da je deda pomogao Rusima, ubili su njega i babu, a kuću su im spalili. O, Jezus Maria! Koliko samo ljudi gine ni za šta! Možda taj deda uopšte nije ni pomogao Rusima. Možda su ga opanjkali rđavi ljudi ...

— Pomagao je — mračno je prekide Korovkin.

— Pomagao je? — ponovi žena. — A kako neće pomagati? Ljudi su bili u nevolji. Jezus Hristos i Majka Božja naredili su da se čini dobro.

Svratismo u selo. Tu su nam potvrdili ženinu priču. Niko nije znao kako su ounovci nanjušili „krivicu“ dede Vasilja. Ali to nije bilo ništa čudno, s obzirom na njihovu veštinu špijuniranja i traganja. Jedne julске noći buknula je trošna kuća starog Vasiruka. Seljani su pojurili u pomoć. Ispred zapaljene kuće ležali su leševi sa lobanjama razlupanim sekirom ...

U štabu 1. ukrajinskog fronta, kojim je već komandovao maršal Konjev, dali su nam zadatak i pokazali na karti liniju na kojoj će armija stupiti u borbu. Linija je presecala težak teren — močvare, potoke, reke.

Još iza Dnjestra mi smo počeli da uvežbavamo posade u forsiranju vodenih prepreka. Iskustvo nas je učilo: ne treba se bojati vode, i ispod vode tenk nije bespomoćan, samo dejstvuj brzo i okretno, trudi se da ne menjаш brzinu; ako je motor prestao da radi, ne gubi glavu, treba ga brzo paliti, a u najgorem slučaju — iskači kroz gornji otvor, tenk se kasnije može izvući tegljačem.

Istovremeno je vršeno pojačano obučavanje tenkista inžinjerskim zadacima. Svaka posada se mora naučiti da rešava najnužnije od njih, pre svega — da gradi improvizovane mostove. Na prvi pogled ne predstavlja naročitu teškoću sagraditi most od greda pričvršćenih na tenku i od gotovih ramova, koje dopremaju vozila. Ali, koliko je samo potrebno uvežbavati da se grede ne razmaknu pod težinom gusenica i da most bude sagrađen brzo i čvrsto.

Neposredno pred napad armija je ojačana inžinjerijskom brigadom, u čijem se sastavu nalazio pontonirski bataljon. To nije bilo suvišno, bez obzira na inžinjerijsku pripremu posada i veštinu građenja improvizovanih mostova, koju su one usvojile posle mnogo muke.

Hitlerov štab je još s proleća očekivao napad jedinica 1. ukrajinskog fronta i spremao se da ga odbije. Naši izviđački organi su javljali o temeljnim inžinjerijskim preprekama u neprijateljskoj pozadini i na prednjem kraju. U susret nama isturane su, takođe, sveže tenkovske divizije.

Međutim, napad je otpočeo 1. beloruski front. I hitlerovski štab isprva plašljivo, a onda sve sigurnije, počeo je da prebacuje jedinice koje su se bile spremile da pruže otpor 1. ukrajinskom frontu. Tim pre što je bilo malo izveštaja o koncentraciji sovjetskih pukova na tome pravcu: nije naše komandovanje uzalud tako brižljivo kamuflijalo prebacivanje jedinica i preduzelo mere za dezinformaciju neprijatelja.

Noću uoči otpočinjanja napada, posle partijskog sastanka, ja i Volođa Gorelov smo lutali po šumi. Na svakom koraku — top se pritajio ispod drveća, tenk maskiran granjem. Svaki čas nam neko dovikuje: „Obidi, zar ne vidiš da su ljudi legli da se odmaraju“. Teško je videti ma šta. Oblaci su još u toku dana prekrili nebo, a pred veče je počela da sipi dosadna sitna kiša.

Te tople kišovite noći šuma je živila napregnutim životom, karakterističnim za vreme neposredno pred napad. Na ivici šume čula se buka sa komsomolskog sastanka, koji se bio otegao. Propuštajući borce, lupala su teška vrata na velikoj zemunici — mladim komunistima uručivane su partijske knjižice i kandidatske karte. Zadihani vezista vikao je u pomrčini: „Sedamnaesti javi se Dvadeset petom! Sedamnaesti javi se Dvadeset petom!“ Međutim, Sedamnaesti se nije odazivao i očajni vezista, digavši ruke od vojne tajne, poče otvoreno da poziva:

„Kapetan Borisov kod komandanta puka...“ On je nastavljao da se mota između drveća, uzaludno tražeći kapetana, dok mu neko u prolazu ne dobaci:

— Zašto se džabe dereš, kapetan je već odavno kod komandanta puka.

Na šumski put lagano je izlazila kolona reaktivnih minobacača. Sapeti konji su im nerado ustupali put.

U žbunju su sedeli u krugu vojnici-Kazahi i, njišući se jedva primetno, pevali na rodnom jeziku otegnuto i beskonačno, dok je iz niskog šatora, slabo osvetljenog iznutra, dopirao preklinjući ženski glas: „Ostavite pesmu za sutra! Pustite me da spavam!“ Međutim, Kazahi nisu ništa primećivali i nastavljali su da pevaju zaneseni i utoruli u samozaborav. Oni to nisu hteli da ostave za sutra.

U mnogojezičkom ljudskom moru, koje se talasalo pred ofanzivu, crneli su se tenkovi kao kakva ostrvca. Pored svakog ostrvceta ili na njemu nalazi se njegovo stanovaštvo — posada. Ova noć je nekako naročita: retko se gde mogu čuti psovke i vika. Ljudi osluškuju mašine i sami sebe. Većina posada je nova ili delimično obnovljena. Čelična mašina sjedinjuje i oruđava ljudе.

Kapljice padaju sa grana i kotrljaju se za vrat. Gorelov skida šapku i stresa s nje kapi. Zaustavljamo se pored nekih tenkova. Tu i tamo izmenjamo poneku reč sa tenkistima. Zatim čuteći idemo dalje.

Iz jednog T-34 dopire tiho pevanje.

— Što ti je neumoran svet! — primećuje Gorelov. Osluškujemo reči pesme:

... *Nije mi lako doći do tebe,*
A *do smrti — četiri koraka.*

— Nije baš mnogo vesela — tiho izusti Gorelov.

Nastavljamo naše kretanje po šumi, koja se sprema za napad...

Nisu u pravu oni koji smatraju da se nemačko komandovanje ničemu nije naučilo u toku rata. Da je to

tako, mi bismo mnogo lakše pobedili. Neprijateljski štabovi su proučavali našu taktiku, stvarali su iz toga svoje zaključke, trudeći se da se naviknu na nju. Slava našeg oružja se sastoji u tome što je ono savladalo iškusnog neprijatelja, koji je do kraja sačuvao čvrstinu i sposobnost za odlučna dejstva, koja ni izdaleka nisu uvek bila šablonska.

Hitlerovci su već dobro poznavali moć naše artiljerijske pripreme, koja je uništavala prvi položaj. Uoči napada jedinica 1. ukrajinskog fronta oni su povukli gotovo celokupnu živu silu na drugi položaj, isturivši napred samo slabije osiguranje. Računica je bila prosta: prvi i najjači udar sovjetske artiljerije biće usmeren gotovo u prazno, posle čega će netaknuta nemačka pešadija u određenom trenutku krenuti u protivnapad. Daleko od toga da je plan bio besmislen. On bi se i ostvario da naše komandovanje nije pažljivo pratilo neprijateljeva dejstva i brzo reagiralo na njih.

Bez ikakve artiljerijske pripreme krenuli su naši prednji bataljoni sa svojih položaja. Energičnim skokom zauzeli su prvi odbrambeni položaj neprijatelja. Tada su zagrmeli topovi i poleteli jurišni avioni i bombarderi. Udar se sručio na drugi odbrambeni položaj hitlerovaca.

U prvim časovima napada naš najopasniji protivnik bila je magla. U njoj su naši tenkovi gubili pravac, neki su se odvajali od ostalih i zaglibljivali u močvarama.

Motociklistički puk, koji se prvi put borio u sastavu naše armije, izbio je napred i munjevito krenuo prema Bugu. Motociklisti i čelni tenkovi su iz pokreta forsirali reku i zauzeli manji mostobran. Međutim, tu su naleteli na jak otpor.

Stigao sam u jednu od brigada baš u trenutku kada su dva T-34, ne izdržavši neposrednu neprijateljsku vatru, forsirali Bug u obrnutom pravcu — sa zapadne obale na istočnu. Voda je ključala od granata i mina.

Samo je jedan čovek u tim trenucima sačuvao kameno spokojstvo — načelnik političkog odeljenja korpu-

sa general Orlov. Njegovo belo lice bilo je mirno, samo su mu zubi stisnuli muštiklu.

— Izdao sam naređenje da se komandiri tenkova pozovu na partijsku odgovornost — Orlov pokaza muštilom na mokre T-34, koji su izlazili iz vode.

— Imamo ih kad pozivati na partijsku odgovornost — odvratih. — Treba hitno preduzeti mere da se uništi vatreni sistem protivnika. Gde je artiljerija?

— To je briga komandanta korpusa i komandanta brigade. Neću ih, valjda, ja zamenjivati.

Nisam imao kad da se prepirem. Uostalom, zar se Orlov mogao ubediti da promeni mišljenje!

Uvukoh se u jedan tenk i pozvah preko radio-stanice potpukovnika Kobra, čiji sam puk maločas prestigao.

— Razumeo sam, prelazim na izvršenje — razleže se u šlemafonu promukli Korbinov glas.

Kroz tripleks-staklo videh kako promakoše tamno-zelena tela samohodnih topova. Masivne cevi su se našle gotovo iznad reke, pokrivenе izmaglicom od barutnog dima. Razleže se moćna grmljavina.

T-34, koji još nisu stigli da se osuše, po treći put forsiraše Bug.

Pristizali su novi tenkovski bataljoni. Iz kamiona je iskakala pešadija. Inžinjeri su vukli daske za jurišni mostić...

Za to vreme korpus generala Drjomova, koji se našao na desnom krilu naše armije, zaobilazio je sa severa Sokalj.

Sve reljefnije se ocrtavao obruč koji je obuhvatao neprijateljsku grupaciju u rejону Brodi. A kada je armija, ostvarujući zamisao komandanta fronta, skrenula na jugozapad i srela se sa tenkovima generala Ribalka, koji su stigli sa juga, iz rejona Rave Ruske, obruč je bio stegnut.

Uništenje opkoljenog neprijatelja više nije bio naš zadatak. Prvu tenkovsku armiju front je usmerio prema vratima južne Poljske: Jaroslavlј—Pšemišl. Te dve stare tvrđave, zaštićene rekom San, služile su kao oslonac do

bro opremljenoj i duboko ešeloniranoj odbrani hitlerovaca. U ovaj rejon su dovučene dve kompletne divizije, koje su dobile najstrože naređenje da ne propuste Ruse.

Danju su naši tenkovi izbili na San na otvorenom mestu. Tamo napred na levoj obali blesnuo je šiljati vrh Radimnovske katedrale.

S istočne periferije Radimna otvorili su vatru laki nemački topovi. Topovi težeg kalibra dejstvovali su iz jaruga južno od grada. Međutim, naši tenkovi su se približavali reci.

Pojavili su se bombarderi za oborušavanje. San se uzburkao kao olujno more. Čelni T-34 eksplodira u vodi. Tenk koji se kretnao za njim upade u levak. Motor prestade da radi. Ali ostali tenkovi pređoše reku i pokriveni vodenim rastinjem prodreše u Radimno ...

Drjomovljev korpus krenuo je u pravcu Jaroslava, a Getmanov na Pšemišl.

Visoko nepokošeno žito sakri mašine. Tek ovde-onde promakne po koja kupola, topovska cev, ili se iznad polja izdigne oranžastocrni stub ...

Jaroslav je bio zauzet obuhvatnim udarom sa dve strane. Hitlerovska divizija nije izvršila naređenje, nije odbranila grad. To isto se desilo i drugoj diviziji, koja je branila Pšemišl.

Pred veče sam bio u Pšemišlu. Naši vojnici i meštani gasili su pomoćne zgrade železničke stanice. Negde je štektao mitraljez, gutajući sve nove i nove redenike.

Korovkin dovede T-34 do tvrđave — poslednjeg neprijateljskog uporišta u gradu. Izvadih iz kubure mauzer. Balikov uze automat. Iskočisimo na kameni pločnik. Odnekud odozdo dopirala je pucnjava. Po dvorištu su trčali automatičari i nestajali u uzanim vratima, sakrivenim po zidovima. Najedared se paljba utiša. Odjeknuše još dva-tri usamljena pucnja i — nastade tišina.

Spuštali smo se, spotičući se, niz stepenice. U nos nam je udarao nakiseli miris vlage i truleži. U prvim trencima, pošto smo došli sa svetlosti, nismo mogli ništa da razaznamo.

Balikov upali bateriju. U susret su nam dolazile figure sa rukama podignutim uvis. Ostaci garnizona su se predali.

U dvorištu je poručnik, ostavljujući revolver u kuburu, poučavao zarobljenike:

— Pazite na red, niste kod Hitlera. Za vas se rat završio. Sada ćete u logorima saditi krompir . . .

Sunce još nije bilo zašlo. Obalu Sana ispunili velika gomila sveta. Žene u lakim belim haljinama pevale su na poljskom. Dečak okruglastog lica i urednog razdeljka pritrča mi i gurnu mi u ruke buket margarita. Zadovoljni roditelji — mlada majka i sedokosi hromi otac — stisnuše mi ruku.

Utonuo u svoje misli, išao sam obalom. Ovde, evo ovde, stajali su topovi, koji su otvorili vatru u zoru 22. juna. A tamo, na suprotnoj obali, razilazila se ne žureći se omladina posle subotnje večeri. Zatim su preko ovog mosta prešli tenkovi, označeni kukastim krstom, troosovinski kamioni natovareni pešadijom, generalski „opeli”, štapski autobusi . . . Odavde je ispuzao rat.

To što smo se mi opet vratili u ova mesta nije prosto vojnička победа, već i trijumf правде, drage свим поштеним Ijudima . . .

Izjutra smo krenuli na marš. Ljuljajući se, tenkovi су se čitav dan kretali u pravcu severozapada. Zbog drmusanja na neravnom i izlokanom putu kroz tripleks-staklo bi se videla čas zemlja ugažena gusenicama, čas plavo nebo. A kada bi se tenk izvlačio iz levka ili se pentrao uz padinu, kroz osmatračke otvore prodirali bi zaslepljujući sunčani zraci.

VOJNA BIBLIOTEKA

— INOSTRANI PISCI —

Osnovana 1950. godine

Dosada izdala ove knjige:

- 1) knjiga: General AJZENHAUER, **OD INVAZIJE DO POBEDE**, rasprodato.
- 2) knjiga: Maršal MONTGOMERI, **OD EL ALAMEJNA DO BALTIČKOG MORA**, rasprodato.
- 3) knjiga: Kamil RUŽERON, **BUDUĆI RAT**, rasprodato.
- 4) knjiga: Pukovnik dr fil., BEŠLAJN, **RUKOVOĐENJE NARODNOM ODBRANOM**, rasprodato.
- 5) knjiga: Bazil H. LIDEL-HART, **STRATEGIJA POSREDNOG PRILAZENJA**, strana 397, cena 230 din.
- 6) knjiga: Kamil RUŽERON, **POUKE IZ RATA U KOREJI**, rasprodato.
- 7) knjiga: Džordž PATON, **RAT KAKVOG SAM JA VIDEO**, rasprodato.
- 8) knjiga: General ER, **ARTILJERIJA — NEKAD, SAD I UBUĐUCE**, strana 405, cena 300 din.
- 9) knjiga: Omar BREDLI, **USPOMENE JEDNOG VOJNIKA**, rasprodato.
- 10) knjiga: Pukovnik LIKA, **EVOLUCIJA TAKTIČKIH IDEJA**, rasprodato.
- 11) knjiga: J. O. HIRŠFELDER, **ATOMSKA BOMBA I LICNA ZAŠTITA**, rasprodato.
- 12) knjiga: Maršal PAPAGOS, **GRČKA U RATU 1940/41**, strana 400, cena 200 dinara.
- 13) knjiga: Džon KRESVEL, **RAT NA MORU 1939/45**, rasprodato.

- 14) knjiga: ROZBERI, **BIOLOSKI RAT**, rasprodato.
- 15) knjiga: General-pukovnik DAPČEVIĆ, **ZNACAJ I SNAGA MANEVRA**, strana 638, cena 500 din.
- 16) knjiga: General SASEN, **ISTORIJA DRUGOG SVETSKOG RATA**, rasprodato.
- 17) knjiga: SVEČIN, **STRATEGIJA**, strana 452, cena 450 dinara.
- 18) knjiga: AJMANSBERGER, **TENKOVSKI RAT**, strana 356 sa 3 priloga, cena 400 din.
- 19) knjiga: KAMON, **NAPOLEONOVI RATOVI**, rasprodato.
- 20) knjiga: KARPOV, **OBALSKA ODBRANA**, strana 524, cena 700 dinara.
- 21) knjiga: MIKŠE, **TAKTIKA ATOMSKOG RATA**, rasprodato.
- 22) knjiga: MIDELDORF, **TAKTIKA U POHODU NA RUSIJU**, rasprodato.
- 23) knjiga: AJRE, **RATNA VESTINA I TEHNIKA**, strana 248, cena 300 din.
- 24) knjiga: PRENTIS, **CIVILNA ZAŠTITA U MODERNOM RATU**, rasprodato.
- 25) knjiga: HITL, **VOJNI ŠTABOVI**, strana 336, cena 500 din.
- 26) knjiga: JERJOMENKO, STALJINGRAD. Delo obuhvata staljingradsku operaciju u celini sa uništenjem nemačke 6. armije, kao i izvesne zaključke i iskustva iz ove operacije. Strana 522, cena 1.000 din.
- 27) knjiga: FOJHTER, **ISTORIJA VAZDUŠNOG RATA** (prevod sa nemačkog) strana 503, cena 850 din.
- 28) knjiga: Admiral KASTEKS, **STRATEGIJSKE TEORIJE** (i sveska). Strana 430, cena 600 din.
- 29) knjiga: GUDERIJAN, **VOJNI MEMOARI**, strana 623, cena 1.000 dinara.
- 30) knjiga: **VOĐENI PROJEKTILI**. Delo je u pripremi.
- 31) knjiga: GRUPA POLJSKIH AUTORA, **ODABRANE OPERACIJE POLJSKE NARODNE VOJSKE**. Zbirka članaka o dejstvima jedinica Poljske narodne vojske do pada Berlina 1945. godine. Strana 241, cena 1.000 din.
- 32) knjiga: GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, **PROBOJ ORGANIZOVANE ODBRANE**. Zbirka odabranih diplomskih radova sa sovjetskih vojnih akademija iz oblasti probaja organizovane odbrane operativnim jedinicama. Strana 483, cena 1.000 din.

- 33) knjiga: HERBERT FAJS, **ČERČIL — RUVELT — STALJIN**. Delo predstavlja vojnodiplomatsku istoriju drugog svetskog rata. Strana 940, cena 1.500 din.
- 34) knjiga: MIDEILDORF, **TAKTIKA RODOVA I SLUŽBI**. Knjiga obrađuje postupno sve osnovne taktičke radnje taktičkih jedinica. Strana 671, cena 800 din.
- 35) knjiga: GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, **TAKTIČKI PRIMERI BORBE**. Delo predstavlja zbirku odabranih konkretnih primera borbi pešadijskih pukova i njihovih delova na istočnom frontu. Strana 264, cena 800 din.
- 36) knjiga: EŠER LI, **VAZDUŠNA MOĆ**. Studija o mogućnosti vazduhoplovstva u savremenim uslovima. Strana 288, cena 650 din.
- 37) knjiga: MONTROS, **NEBESKA KONJICA**. Studija o helikopterima na osnovu iskustva u korejskom ratu. Strana 340, cena 700 din.
- 38) knjiga: MELENTIN, **OKLOPNE BITKE**. U knjizi nemački general Melentin opisuje sve važnije oklopne bitke iz drugog svetskog rata. Strana 448, cena 850 din.
- 39) knjiga: GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, **RAZVOJ TAKTIKE SOVJETSKE ARMIJE (1941—1945)**. Strana 593, cena 1.300 dinara.
- 40) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ STRATEGIJE** (I sveska). Strana 646, cena 900 din.
- 41) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ OPERATIKE** (I sveska). Delo je u pripremi.
- 42) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ TAKTIKE** (I sveska). Str. 803. cena 1.250 din.
- 43) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ VOJNE PSIHOLOGIJE** (I sveska). Delo je u štampi.
- 44) knjiga: Maršal JERJOMENKO, NA ZAPADNOM PRAVCU. Strana 336, cena 600 din.
- 45) knjiga: Maršal ČUKOV, **ODBRANA STALJINGRADA**, strana 423, cena 600 din.
- 46) knjiga: **TRANZISTORI** (prevod sa engleskog). Delo je u štampi.
- 47) knjiga: Grupa sovjetskih autora u redakciji generala armije KUROČKINA, **METODIKA VOJNONAUČNOG ISTRAŽIVANJA**. Strana 384, cena 650 din.

- 48) knjiga: **NASTAVNICI VOJNOPOLITIČKE AKADEMIJE „LENJIN“, MORALNO-POLITIČKI FAKTOR U SAVREMENOM RATU.** Delo je u pripremi.
- 49) knjiga: **ŠTERNBERG, VOJNA I INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA** (prevod sa nemačkog). Delo je u štampi.
- 50) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ VOJNE TEHNIKE** (I sveska). Delo je u pripremi.
- 51) knjiga: **BUĐONI, PREĐENI PUT.** (Memoari iz oktobarske revolucije). Strana 486, cena 750 din.
- 52) knjiga: **POPELJ, U TEŠKO VREME.** Strana 400, cena 700 din.
- 53) knjiga: **LOKTIONOV, DUNAVSKA FLOTILA U VELIKOM OTADŽBINSKOM RATU.** Delo je u pripremi.
- 54) knjiga: **POPELJ, TENKOVI SU OKRENULI NA ZAPAD** (druга knjiga pišćeve trilogije). Strana 438, cena 1.100 din.
- 55) knjiga: Maršal SOKOLOVSKI, **VOJNA STRATEGIJA** (rad grupe autora). Delo je u pripremi.
- 56) knjiga: **SEMJONOV, RAZVOJ SOVJETSKIE OPERATIVNE VEŠTINE.** Delo je u pripremi.
- 57) knjiga: **AKADEMIJA NAUKA SSSR, VELIKA BITKA KOD MOSKVE.** Delo je u pripremi.
- 58) knjiga: **GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, O SOVJETSKOJ VOJNOJ NAUCI.** Delo je u pripremi.
- 59) knjiga: **KEGL i MENSON, POMORSKI RAT U KOREJI.** Delo je u pripremi.
- 60) knjiga: **ROTMISTROV, ISTORIJA RATNE VEŠTINE, I** knjiga (rad grupe autora). Delo je u pripremi.
- 61) knjiga: **ROTMISTROV, ISTORIJA RATNE VEŠTINE, II** knjiga (rad grupe autora). Delo je u pripremi.
- 62) knjiga: **GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, BITKA ZA LENJIN-GRAD.** Delo je u pripremi.

POPELJ

TENKOVI SU OKRENULI NA ZAPAD

*

Redaktor

Višeslav Petrović

*

Lektor

Radmila Brajović

*

Tehnički urednik

Andro Strugar

*

Korektori

Vera Đurić

Biljana Đorđević

*

Štampanje završeno marta 1965.

Tiraž 3000

Cena 1100

Stampa: Štamparsko preduzeće „Budućnost”, Novi Sad